

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CX VAN DE VERZAMELING

JAAR 1973
Aflevering 1-2

Uitgegeven met steun van de Regering
de Provincie en de stad Brugge

BRUGGE 1973

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

SOCIETE D'EMULATION

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, 8000 Brugge.

Redactie : Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Postcheckrekening: Société d'Emulation Brugge, nr. 107939.

Abonnement op de «Handelingen» : 200 fr. per jaar.

INHOUD

I. BIJDRAGEN

- J. Mertens, *Twee (Wevers)opstanden te Brugge (1387-1391)* 5-20
H.J. Leloux, *De Oosterlingen en andere vreemde kooplieden te Brugge* 21-39

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Schouteet, *Gillis van Kemmele, Brugs schilder uit de eerste helft van de 16e eeuw* 40-43
P. Declerck, *Maandelijkse priesterconferenties in het bisdom Ieper* 44-58
R. Boterberge, *Herstellingen aan de Sint-Antoniuskerk te Blankenberge (1740-1766)* 59-67
J. Geldhof, *Brugse kerken en adellijke voorrechten op de vooravond van de Franse Omwenteling* 68-81
A. Schouteet, *De laatste dagen van de Duitse bezetting van Brugge 1-13 sept. 1944* 82-91

III. BOEKBESPREKINGEN

- J. Roelandt, *Het renteboek van het vorstelijk domein Wer-
vik (1513)* (J. Mertens) 92-93
L. Schepens en M. Berteloot, *Centrale kranten- en tijdschrij-
fencatalogus van West-Vlaanderen* (G. Milis-Proost) 93-94
KRONIEK 95-104

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME CX DE LA COLLECTION

ANNEE 1973

BRUGES 1973

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CX VAN DE VERZAMELING

JAAR 1973

BRUGGE 1973

VERENIGING VAN
HISTORISCH EN MONUMENTEN
VERENIGING VAN
HISTORISCH EN MONUMENTEN
SOCIÉTÉ D'EMULATION

Twee (Wevers)opstanden te Brugge (1387-1391)

De veertiende eeuw wordt vrij algemeen als één van de meest democratische periodes van onze nationale geschiedenis beschouwd. Het is in deze eeuw dat de standenvertegenwoordigingen ontstaan ¹. Binnen de derde stand, de steden, hebben de «democratische» strekkingen aan macht en invloed gewonnen. Te Brugge werden de schepenbanken na 1302 in die zin hervormd ². Zowel te Gent als te Brugge was de theoretische basis, waarop het stadsbestuur tijdens de veertiende eeuw was ingericht, een vertegenwoordiging van de onderscheiden ambachten, in een zekere mate representatief voor de ganse bevolking.

De aan een handelsstad eigen groter diversifiëring in de bevolking weerspiegelde zich te Brugge in de verdeling van de schepenzetels onder de «negen leden» ³. In de industriestad Gent verdeelden slechts vier hoofdgroepen van de bevolking de schepenzetels onder elkaar ⁴, hoewel het gebeurde dat één van de leden voor een min of meer lange periode uit de schepenbanken werd gesloten: dit is het geval voor de volders die van 1359 af voor bijna twee eeuwen — tot

1. W. Prevenier, *Les Etats de Flandre depuis les origines jusqu'en 1790*. - *Standen en Landen*, XXXIII, 1965, blz. 15-59, vooral blz. 21-22.

2. C. Wyffels, *De oorsprong der Ambachten in Vlaanderen en Brabant*. - *Verhand. Kon. VI. Academie*, Brussel, 1951, blz. 99.

3. J. Mertens, *De verdeling van de Brugse schepenzetels op sociaal gebied (XIVde eeuw)*. - *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXI, 1961, kol. 451-466.

4. Voor Gent, zie o.m. P. Rogghé, *Het Gentsche stadsbestuur van 1302 tot 1345 en een en ander betreffende het Gentsche stadspatriciaat en De samenstelling der Gentse schepenbanken in de 2de helft der 14de eeuw*. - *Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. I, 1944, blz. 135-163 en IV, 1950, blz. 22-31.

1540 — werden uitgesloten ⁵. Te Brugge kwam het nooit tot een zo bekende of langdurige discriminatie. Toch werd soms met een grote beslistheid tegen een bepaald lid of tegen een bepaalde groep binnen één lid gereageerd. Zo o.m. tegen de wevers op het einde van de 14de eeuw.

Te Brugge was het weversambacht tijdens de Gentse opstand tegen Lodewijk van Male ⁶ vrijwel het enige ambacht dat resoluut in de bres sprong voor de door de Gentenaren verdedigde belangen. In september 1379 kwamen ze te Brugge aan het bewind ⁷ en slechts «de rijkste en trefelijkste burgers waren hunnen prins getrouw gebleven» ⁸. In mei 1380 namen de graafsgezinden te Brugge weer de bovenhand. Een nieuwe poging om de macht te veroveren heeft voor de wevers geen ander resultaat dan «de band ende den eed die de wevers van Brugghe» op 18 december 1380 wordt opgelegd. Zij gaan er o.m. de verbintenis aan nooit meer de wapens tegen de graaf of tegen de stad op te nemen, nooit meer op een plaats in de magistraat aanspraak te zullen maken, geen eigen ambachtsbestuur meer te zullen hebben, maar «hebben ne zullen anders dan eenen maenre, die ten wille van mijn heere en van der stede» ⁹.

In een oorkonde uitgaand van de burgemeester en de schepenen van Brugge wordt bevestigd dat, op 18 en 20 december 1380 de wevers met de vernietiging van hun privileges hebben ingestemd en dat, voor de toekomst «helc hem voord an wachten sal van mesdoene, ende dat de stede daer mede in paise ende rusten bliven sal» ¹⁰.

5. H. Van Werveke, *Gent. Schets van een Sociale Geschiedenis*. Gent, 1947, blz. 54.

6. R. De Muynck, *De Gentse Oorlog (1379-1385). Oorzaken en Karakter. - Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. V, 1951, 305-318.

7. F. Quicke, *Les Pays-Bas à la veille de la période bourguignonne*, p. 303.

8. Stadsbibliotheek Brugge, Handschrift 445, f° 39v°.

9. G. Espinas, H. Pirenne, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*. Brussel, 1906, blz. 592.

10. G. Espinas, H. Pirenne, *Recueil de l'industrie drapière*, I, blz. 598.

Op 20 mei 1382 volgt, na de overwinning van Filips van Artevelde te Beverhoutsveld, een voor de wevers gunstig moment: al de voor het ambacht nadelige bepalingen worden plechtig herroepen en vernietigd ¹¹. Lang genoten de wevers echter niet van de overwinning, want na Westrozebeke viel te Brugge het revolutionaire bewind. Pas op 29 augustus 1383 stemde de graaf, «aan het smeken van de Bruggelingen gevolg gevend», met de vernieuwing van de magistraat in ¹². Vanzelfsprekend kon hier, vanuit het oogpunt van de wevers, slechts van een vernieuwing van het reactionair bestuur gesproken worden.

Erger nog werd de toestand toen, onder Filips de Stoute, de ambachten als politieke en militaire korpsen uitgeschakeld werden ¹³. De reactie hiertegen zal misschien ruimere bevolkingslagen beroerd hebben dan thans uit de bronnen valt op te maken: in alle geval zullen de woeligste elementen uit het volk — en dit waren sinds lang de wevers — zich hierbij wel laten gelden hebben!

Gezien in het licht van de boven beschreven situatie hoeft het geen verwondering te wekken dat het, mede door een aantal niet zo gelukkige politieke en militaire initiatieven op een breder nationaal vlak ¹⁴, na de vrede van Doornik nog tot enkele nieuwe opstanden kwam te Brugge. Deze revoluties worden o.m. geciteerd in het belangwekkende betoog waarin Nicolas Barbezaen zijn getrouwheid aan de landsvorst wil bewijzen ¹⁵. Ook in de Brugge stadsrekeningen vinden wij sporen van deze oproeren terug ¹⁶, terwijl de re-

11. G. Espinas, H. Pirenne, *Recueil de l'industrie drapière*, I, blz. 602.

12. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, II, blz. 477.

13. V. Fris, *Het Brugsche Calvel van 1407-1411*. - *Bulletin de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, 1911, blz. 213.

14. V. Fris, *Het Brugsche Calvel*, blz. 214-215; L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, III, blz. 89-95.

15. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, IV, blz. 7-13.

16. Stadsarchief Brugge, rekening 1386-1387, f° 129v°-130; f° 139; rekening 1390-1391, f° 100, f° 115; rekening 1391-1392, f° 89, f° 100.

keningen van de Brugse baljuws en schouten ons over de voornaamste rebellen inlichten ¹⁷.

In hun sociologische kontekst zijn deze revoluties een poging tot een gewelddadig verbreken van de gevestigde orde. Nu rijst onmiddellijk de vraag op welke gevestigde orde beide hier besproken revoluties hebben willen verbreken? Waartegen zij zich eigenlijk hebben gekeerd?

Iedere deelnemer aan een opstandige beweging zal wel zijn eigen specifieke redenen hiervoor hebben, redenen, die dan mogelijk gaan van een bewuste revolutionaire houding tot het zich laten meeslepen door een krachtiger persoonlijkheid. Toch kan men pogen uit de bronnen de karaktertrekken van de opstandige bewegingen naar voren te brengen.

De Opstand van Jan Groeninc.

Volgens Barbezaen's betoog had de opstand onder de leiding van Jan Groeninc plaats kort na het opstootje, waarbij de hertog van Berry zo zwaar mishandeld werd dat hij nog verscheidene weken te Brugge moest blijven om er te worden verzorgd ¹⁸. De stadsrekening van 1386-1387 licht ons over de datum van deze gebeurtenis in door een post, die het «rumour dat gheviel in alre helighen daghe» vermeldt ¹⁹.

Na 1 november 1386 «avint...que 1 nomeit Jan Groeninc fist 1 alianche, congregacion et asanblée pour faire 1 armée à fijn k'yl peust destrure toute bonne gens» ²⁰. Nu wordt Jan Groeninc, en zijn medeplichtigen, bestraft tussen 7 mei en 16 september 1387 ²¹ in tegenstelling tot wat V. Fris in

17. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13675-13677.

18. J.J. Lambin (ed) *Dits de cronike ... van Jan van Dixmude*. Ieper, 1839, blz. 282; L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, IV, blz. 10.

19. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, III, blz. 103.

20. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, IV, blz. 10.

21. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13675, rekening van Willem Slijp, van 7 mei tot 16 september 1387, f° 11v^o-12r^o; f° 16r^o.

zijn studie over «het Brugsche Calfvel»²² beweert. Een post uit de stadsrekening van 1390-1391 heeft Fris ertoe gebracht de bestraffing van de opstand in het jaar 1391 te plaatsen. De post «ghegheven Joos f. Stevins ende Aernoude den Schapere over ghoeden dienst die zij daden onsen gheduchten heere ende der stede, van dat zij te kennene ghaven zeker upset dat ghemaect was Sinte Jans nachte int iaer LXXXVIJ, bi wevers ende bi andren rebellen wesende in de stede, elken II. lb. groten» laat nochtans niet toe de bestraffing in 1391 te situeren²³. Het gaat hier alleen om het (laattijdig) uitbetalen van een beloning voor het bekend maken van een opstand op 24 juni 1387. Het is bekend dat de bestraffing van de middeleeuwse opstanden niet lang op zich lieten wachten. Nog vóór 16 september 1387²⁴ waren de meeste leiders van de rel van 24 juni bestraft. Een van hen werd bestraft ruim een jaar later, tussen 11 januari en 10 mei 1389, maar kwam er niet beter vanaf, vermits hem het hoofd werd afgehouden²⁵. Ook hier reeds moet Gerard van Sint-Omaars, wiens aandeel ook bij het vrijdelen van de opstand van Pieter van der Scelle door N. Barbezaen wordt gesignaleerd, een rol hebben gespeeld, want «bi beveilne van borghmeesters» wordt in de rekening van 1386-1387 «gheraerde van sinte omaers, maenre vanden wevers over diverse moynesse ende costen van wakene ende anders die de vors. gheraerd ghehadt heeft» 5 lb. groten betaald.

De in de rekening van mei-september 1387, van schout Thomas Scoenvelt, voorkomende rebellen zijn eerder gering in aantal. In totaal worden 8 gestraften, waarbij wij nog

22. V. Fris, *Het Brugsche Calfvel*, blz. 215.

23. Stadsarchief Brugge, stadsrekening 1390-1391, f° 116; L. Giliodts-Van Severen, *Inventaire*, III, blz. 233.

24. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13675 (rek. van Willem Slijp, 7 mei - 16 september 1387), f° 11v°-12r°; f° 16r°.

25. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13676, rekening van Willem Slijp, 11 januari - 10 mei 1389, f° 13r°; f° 16: P. Van den Hille.

Pieter van den Hille, gehalsrecht in 1389 kunnen voegen, met name genoemd.

Van deze negen personen werden er zeven verbannen, één geradbraakt en één gehalsrecht. Daarnaast zijn nog een onbekend aantal opstandelingen verbannen. Hun namen komen echter in de rekening niet voor, vermits hun goederen niets opbrachten. Voor sommigen onder hen was de reden hiervoor dat zij hun huis volledig leeg hadden gehaald (chieulx qui ont vudiet tout leur cateulx fors le meisme maison) ²⁶. De rijkste van de met name gekende opstandelingen is hun leider Jan Groeninc; zijn beroep kennen wij evenwel niet. Hij bezat een huis in de Steenstraat en betaalde in de heffingen voor het «glaviegeld» in 1383 vijftien schellingen ²⁷. Hiermee behoort hij tot een groep van 14 eenheden; slechts 64 werden zwaarder belast; 1530 werden minder belast ²⁸. De verbeurdverklaring van zijn goederen bracht 192 lb. par. op. De goederen van de anderen — P. Van den Hille uitgezonderd — beliepen samen tot de waarde van 127 lb. 4 s., waarvan de helft telkens aan de echtgenote werd gelaten; de opbrengst voor de grafelijke schatkist was dus 63 lb. 12 s. of ongeveer $\frac{1}{3}$ van de opbrengst van het goed van Jan Groeninc ²⁹.

In de heffingen voor het «glaviegeld» komt ook nog Frans Bauds voor; hij had bezittingen in de Angwaerdstraat (Hauwersstraat) en in de Smedenstraat; telkens betaalde hij 3 schellingen. Dit rangschikt hem per bedrag van 3 s. tot de groep van 259 belaste eenheden; 779 eenheden werden minder belast, 782 eenheden werden zwaarder belast.

26. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13675, rek. van Willem Slijp, 7 mei - 16 sept. 1387, f° 12r°.

27. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 45966, f° 4r°.

28. J. Mertens, *Sociale geografie van de St.-Jakobswijk te Brugge (1382-1383)*. - *Standen en Landen*, LIV, 1971, blz. 95-131 en vooral blz. 129-130.

29. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13677 (rekening van Willem Slijp 8 mei - 17 september 1391), f° 68v°-69bis; f° 73. Zie ook bijlagen I en II.

Als wij beide bedragen cumuleren behoort Frans Bauds met de betaling van 6 schellingen tot een groep van 188 belaste eenheden, terwijl 1095 eenheden minder en 325 eenheden meer belast werden ³⁰.

Was Jan Groeninc ongetwijfeld de meest vermogende opstandeling, Frans Bauds was, blijkens de gegevens uit de rekening van de schout van 1387 ³¹, minder goeod dan de andere wever Jacques Vroombaut en de bleker Willem De Vaec ³². Zij worden op hun beurt voorafgegaan door de makelaar, Zeger van Thielt, die met een bezit ter waarde van 36 lb. op de tweede plaats komt. Minder dan Vroombaut en De Vaec bezitten de reeds genoemde Frans Bauds en de scheerder Boudewijn Puttoc, die ieder 14 lb. 8 s. zouden rijk geweest zijn; dan volgen een oude-schoenmaker en een volder. De waarde van het bezit van Pieter van den Hille is ons niet bekend maar de openbare verkoop van 5000 tegels (quareulx), die men verborgen had gehouden, bracht 5 lb. 10 s. par. op ³³.

In totaal behoren zes van de negen bekende opstandelingen tot de textielambachten; slechts drie zijn evenwel wever.

Daarnaast is er een makelaar en een oude-schoenmaker; voor Jan Groeninc, de leider van de opstand, wordt geen ambacht vermeld; waarschijnlijk behoorde hij tot de «poorterie».

Nicolas Barbezaen kent de opstandelingen de bedoeling te «destrure toute bonne gens» toe. Het is echter niet duidelijk of onder «bonne gens» (de «goeden») iets meer moet verstaan worden dan «gevestigde orde» of «zij, die de teugels in handen houden». Bijgevolg weten wij niet of

30. Zie noot 29 en Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 45966, f° 6r° en f° 14v°.

31. De schout was Sander Spierinc; zijn rekening is opgenomen in die van Willem Slijp (Alg. Rijksarchief, Rekenkamer 13677, f° 67 e.v.).

32. Zie bijlage I.

33. Zie noot 25.

aan de door Barbezaen gebruikte term een eerder sociaal-economische dan wel een politieke inhoud — voor zover beide dan nog niet samenvallen — moet worden toegekend.

De samenstelling van de groep van de gestraften is dus niet homogeen, maar de ambachten van de textielnijverheid, en hierin de wevers, spelen er toch een zeer voorname rol. De stadsrekening van 1390-1391, die het over de opstand van 24 juni 1387 heeft als over een «upset dat ghemaect was... *bi wevers ende bi andren rebellen*» (cursivering van ons) bevestigt dit ³⁴.

De groep is evenmin evenwichtig voor wat het fortuin betreft. Jan Groeninc blijkt tot de rijkste burgers te behoren; hoewel hij heel wat schulden had ³⁵, is zijn fortuin niet te vergelijken met dit van de andere gestraften. De ontvangst, spruitend uit de goederen van de minst gegoede, volder Jacques Faucon (Jacob De Valck), is slechts 1/64 van de opbrengst van het goed van Jan Groeninc. Dit bewijst voldoende de heterogeniteit van de groep inzake fortuin. Ook de verschillende beroepsactiviteit van de opstandelingen stemt tot nadenken, vooral als wij ze vergelijken met de zeer homogene groep die vier jaar later onder de leiding van Pieter van der Scelle revolteerde ³⁶. Om een zui-vere weversopstand gaat het hier dus niet, hoewel de wevers bij de gebeurtenissen een belangrijke rol speelden. Misschien was de opstand een uiting van mistevredenheid van een aantal (te) dynamische elementen uit verschillende groepen tegen de algemene gang van zaken in het graafschap. Tot het verwekken van die ontevredenheid zullen ongetwijfeld hebben bijgedragen: de dynastieke verandering (een Boergondiër volgt de graven uit het huis van

34. Stadsarchief Brugge, stadsrekening 1390-1391. f° 116.

35. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13675 (rekening van Willem Slijp 7 mei - 16 september 1387), f° 12^r.

36. Hoewel ook hier de hostelier Pieter Huerel een aandeel had in het complot (zie J. Mertens, *De beschuldigingen tegen Pieter Huerel, opstandig Brugs hostelier*, te verschijnen in «Album Schoutete» (ter perse)).

Dampierre op !), de buitenlandse moeilijkheden³⁷, de troepenconcentraties van de Franse vorst en de hertog met het doel een expeditie tegen Engeland voor te bereiden, de ligging van de Engelse oorlogsvloot in het Zwin; het oproepen van alle Brugse weerbare mannen tot militiedienst; het onhandig aanleunen van de Brugse magistraat bij de Franse troepen en de uiteindelijke mislukkingen van die «grote Franse onderneming». Voegen wij hierbij nog de moeilijkheden met de Duitse hanze, die spoedig tot de volledige verbreking van de handelsbetrekkingen met Brugge zouden leiden, dan wordt het ons duidelijk waarom wij niet alleen wevers, maar ook een makelaar en een poorter onder de opstandelingen aantreffen. Dat de wevers bij ieder oproer bijzonder actief waren, hoeft niet te verwonderen: de uitschakeling na het mislukken van de Gentse Opstand trof hen des te sterker omdat hun ambacht gedurende gans de 14de eeuw een belangrijke rol had gespeeld, die nu tot het verleden leek te behoren.

De opstand van Pieter van der Scelle.

Deze opstand is veel meer uitgesproken een weversopstand. V. Fris dateert hem ten onrechte in augustus 1394, terwijl hij reeds in 1391 — tijdstip waarop Fris de bestrafing van de opstand van Jan Groeninc plaatst — bestraft werd³⁸. De gegevens van Fris komen uit de kroniek van pseudo Jan van Dixmude, die vermeldt dat de opstandelingen op Sint-Augustinusdag (28 augustus) verklikt werden door Wouter van den Scake en Pieter van Zieesele, een kuiper³⁹. De dag biedt meer houvast dan het jaar, wat begrijpelijk is, omdat eventuele kopiïsten in een met na-

37. Stadsarchief Brugge, stadsrekening 1386-1387, f° 142v°; V. Fris, *Het Brugsche Calvel*, blz. 215; L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, III, blz. 233; J.A. Van Houtte, *Bruges. Essai d'histoire urbaine*, blz. 60.

38. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13677 (rekeningen van Willem Slijp, 8 mei - 17 september 1391), f° 68v°-69bis, f° 73.

39. J.J. Lambin (ed), *Dits de cronike ... van Jan van Dixmude*. Ieper, 1839, blz. 285.

me genoemde dag minder vlug een vergissing zullen maken dan in het jaartal. Toch lijkt ook dit gegeven niet helemaal juist — of tenminste in tegenspraak — wanneer wij het met de rekeningen van de Brugse baljuw en schout vergelijken ⁴⁰. Daar is immers te lezen dat de samenzweerders op 28 augustus terechtgesteld werden, terwijl anderen op 31 augustus werden verbannen. Voor het onderhoud van de gedode rebellen worden kosten voor twee dagen en 3 nachten in rekening gebracht; de terechtgestelden zijn dus op 25 augustus 1391 gevangen geworden. Hoewel ook hier, door een gelukkig toeval, de complicitéit van een hostelier, Pieter Huerel, kon vastgesteld worden ⁴¹, blijkt uit de lijst van de bestrafden, dat de opstand van Pieter van der Scelle een nog meer uitgesproken weversopstand is.

Luidens N. Barbezaen's «memorie», opgesteld in 1407, was ook deze opstand «1 cruele alianche pour toutes boines gens mordryr». Verder getuigt Barbezaen dat Pieter van der Scelle samen met nog zeven andere samenzweerders terechtgesteld werd, wat meteen bevestigd wordt door de baljuwsrekeningen en de betrouwbaarheid van de bron in het licht stelt.

De opstandelingen werden «prys tout secrètement», blijkbaar zonder dat er iets kon gebeuren en hier opnieuw speelde Gerard van St.-Omaars een rol in het bedwingen van de opstand.

Van de 25 gestrafden die in de rekening van Sander Spierinc, schout van Brugge ⁴² voorkomen zijn 22 wevers, één oude-schoenmaker, één scrooder (brouteur) en een vrouw, wier beroep onbekend is. Acht van de gestrafden, allen wevers, werden terechtgesteld door verhangning. De overige zeventien personen werden voor 50 jaar verbannen ⁴³. Zowel

40. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13677 (rekening van Willem Slijp, 8 mei - 17 sept. 1391), f° 68 en f° 73.

41. Zie noot 36.

42. Zie noot 31 en bijlage II.

43. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13677 (rekening van Willem Slijp, 8 mei - 17 sept. 1391), f° 69bis.

uit de beroepen als uit de patronymen — de naam Van der Dweerstrate komt drie maal voor, de namen Rāse, Zeghers, Bloume elk twee maal — en uit de inbeslaggenomen bedragen blijkt de veel groter homogeniteit van deze groep opstandelingen. Het totaal bezit waarop men de hand heeft kunnen leggen had een waarde van 149 lb. 4 s. par., waarvan uiteindelijk 66 lb. in de grafelijke schatkist kwamen. Alles samen brengt het goed van 25 gestraften slechts een vierde op van wat het goed van 8 gestraften in 1387 opleverde. De rijkste persoon, de vrouw Margriete van der Dweersstrate, had bezittingen ter waarde van 25 lb. 4 s. In de confiscatie bracht haar bezit ook het meest op, namelijk 12 lb. par.

Pieter de Knuut, die in 't Kuiperstraatje woonde, komt voor in de rekening van het «glaviegeld» van 1383. Hij wordt er belast voor een bedrag van 2 s.⁴⁴ Hiermee komt hij in een groep van 89 eenheden terecht; 121 eenheden worden minder belast, 1398 eenheden worden meer belast.

Dit alles geeft de indruk dat de doorsnee-vertegenwoordiger in deze opstandige groep minder gegoed is dan de gemiddelde opstandeling uit 1387. De homogeniteit van de groep wordt ook nog door een aantal posten uit de stadsrekeningen bevestigd⁴⁵.

Dat — eerder uitzonderlijk — ook anderen dan wevers zich bij de opstand aansloten, vermeldden wij reeds, terwijl het uitreiken van een beloning in 1391 aan diegenen die de opstand van Sint-Jansnacht 1387 bekendmaakten, een duidelijk bindteken slaat naar de rebellie van Jan Groeninc. Bovendien is het mogelijk dat beide opstanden in verband zouden staan met de actie van de vorst vijandig gezinde

44. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 45966, f° 20r°.

45. Stadsarchief Brugge, stadsrekening 1390-1391. f° 100r°: «ghegheven ... van dat zij hawet daden ter maert als de justichie ghedaen was van den wevers...»; ibidem, f° 115r°: «over de moynesse die zij hadden verwarende VIII ghevanghene die upset ghemaect hadden *contrarie* onsen gheduchten heere sire stede ende *allen goeden lieden...*» (cursivering van ons); zie ook stadsrekening 1391-1392, f° 89 en 100.

elementen waarvan de aanwezigheid tussen september 1387 en januari 1388 in Zeeland wordt geattesteerd ⁴⁶.

Toch tasten wij ook omtrent de uiteindelijke drijfveren van de opstand van Pieter van der Scelle in het duister. Wellicht zijn hier weer economische, sociale en politieke drijfveren samen aanwezig: in dit opzicht lijken ons de intense onderhandelingen met de Duitse hanze, die in 1392 tot de hernieuwing van de vestiging van de stapel te Brugge zouden leiden, veelbetekenend ⁴⁷. Deze onderhandelingen en het bereikte resultaat stelden een einde aan een voor een deel van de bevolking — en vooral voor de wevers — onhoudbaar geworden toestand, door werkloosheid en de ermee gepaard gaande bestaansonzekerheid in het leven ge-roepen.

Zo zouden wij de opstand van Pieter van der Scelle kunnen zien als een uiterste noodkreet tegen een bestaande wantoestand, waaraan de nieuwe vestiging van de stapel (mede) moest verhelpen.

Het is bovendien gemakkelijk te aanvaarden dat — zelfs in een stad met overwegend commerciële activiteit — het meest proletarische en bovendien krachtigste en talrijkste element in het industrieel georiënteerd deel van de bevolking — de wevers — het scherpst heeft gereageerd tegen de politieke uitschakeling van de ambachten, ingezet na 1384 ⁴⁸.

De opstand van juni 1387 o.l.v. Jan Groeninc en die van augustus 1391 o.l.v. Pieter van der Scelle vertonen een be-

46. Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13675, rekening van Willem Slijp, 16 september 1387 - 13 januari 1388, f° 15v°: «bailla le dit bailli ... a une secrete personne journallement estant à Middelborch entre les banniz et rebelles du pais de Flandre pour a eulx sentir comment et en quel manière ilz voudroient grever le pais de mon dit Seigneur ...»; zie ook Stadsarchief Brugge, stadsrekening 1388-1389, f° 109v°.

47. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, III, blz. 224-228, 244-245, 254-257; J.A. Van Houtte, *Bruges. Essai d'histoire urbaine*, blz. 60.

48. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, III, blz. 1-10; blz. 66; *Inventaire*, IV, blz. 9.

paalde gelijkenis en het is waarschijnlijk dat tussen beide enig verband bestaat. Toch verenigde de opstand van 1387 een groter diversiteit van personen, die het bestel vijandig gezind waren. Duidelijk is evenwel dat de wevers, die — op enkele uitzonderingen na — de homogene groep opstandelingen van 1391 vormen, ook in de opstand van Jan Groeninc reeds vertegenwoordigd zijn.

Voor zover wij uit het ter beschikking staande staal besluiten mogen trekken, blijken de opstandelingen van 1387 meer gegoed te zijn dan die van 1391. Hieruit mag men misschien afleiden dat het politiek karakter van de opstand van Jan Groeninc meer uitgesproken was dan dit van de opstand van Pieter van der Scelle; bij deze laatste zou dan het sociaal karakter weer sterker op de voorgrond getreden zijn.

Het is duidelijk dat de gevestigde autoriteit bij de repressie van Pieter van der Scelle's opstand strenger is opgetreden. Dit neemt niet weg dat de bestaande orde beide opstootjes blijkbaar als een ernstig gevaar heeft beschouwd. Men heeft de indruk dat, naast politieke beweegredenen van binnen- en buitenlandse aard, ook economische factoren een rol hebben gespeeld als oorzaak van beide opstanden.

De bronnen geven ons zeker geen volledig overzicht van alle deelnemers of sympathisanten met de revolutie, maar zowel de schaarse gegevens uit de verhalende bronnen als de gegevens uit de rekeningen hebben het telkens over opstanden tegen de «boines gens». Hieruit blijkt dat het sociaal karakter van de opstand evenmin mag verwaarloosd worden, hoewel men de terminologie hier eerder ruim dient te interpreteren: de «goeden» vertegenwoordigen zowel de rijken als de machtshebbers omdat beide groepen voor een groot deel met elkaar mogen geïdentificeerd worden.

Bron: Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13.675, rekening van Willem Slijp, baljuw, en van Maes Scoenvelt, schout, 7 mei - 16 september 1387.

Naam	Beroep	Straf	Reden	Bezit	Opbrengst in parisis-munt
Soyer de Thielt	coultier	banni	émeute	36 lb.	18 lb.
France Bauds	tisseran	banni	émeute	14 lb. 8 s.	7 lb. 4 s.
Jacques Faucon (De Valek)	foulon	banni	émeute	6 lb.	3 lb.
Jacques Vroombout	tisseran	banni	émeute	24 lb.	12 lb.
Lauwers de Nokere	vieux-chavetier	banni	émeute	8 lb. 8 s.	4 lb. 4 s.
Boudekin Puttoc	tondeur	justicié	émeute	14 lb. 8 s.	7 lb. 4 s.
Willem le Vaec	«blekere»	banni	émeute	24 lb.	12 lb.
Jehan Groening	—	banni	émeute	—	192 lb.
				127 lb. 4 s.	255 lb. 12 s.
				+ bezit J. Groeninc	

8 veroordeelden, waarvan één terechtgesteld en zeven verbannen.

Indeling naar ambacht: 2 wevers, een volder, een scheerder, een bleker, een oude-schoenmaker en een makelaar.

Nog anderen, wier goederen niets oprachten, werden verbannen.

Voor Pieter van den Hille, (wever), justicié, émeute, opbrengst 5 lb. 10 s. par., zie: Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13.676, rekening van Willem Slijp en Sander Spierinc, 11 januari - 10 mei 1389.

Bijlage II. Deelname aan de opstand van Pieter van der Scelle, 1391.

Bron: Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 13677, rekening van Willem Slijp, baljuw, en van Sander Spierinc, schout, van 8 mei - 17 september 1391.

Naam	Beroep	Straf	Reden	Bezit	Opbrengst in parisis-munt
Pieter van der Scelle	tisseran	justicié	conspiration	12 lb.	7 lb. 4 s.
Jacques Valke ¹	tisseran	justicié	conspiration	15 lb.	7 lb. 4 s.
Georges Doyere	tisseran	justicié	conspiration	16 lb.	8 lb. 8 s.
Jehan Hubert	tisseran	justicié	conspiration	9 lb.	3 lb. 12 s.
Soyer de le Neste	tisseran	justicié	conspiration	7 lb.	3 lb. 12 s.
Clay de le Dwerstrate	tisseran	justicié	conspiration	— 2	nihil
Willequin Morum	tisseran	justicié	conspiration	—	nihil
Aernequin de le Dwerstrate	tisseran	justicié	conspiration	—	nihil
Margriete de le Dwerstrate	—	banni ³	émeute	25 lb.	12 lb.
Thierry Pappaerd	brouteur	banni	émeute	12 lb.	5 lb. 8 s.

1. Vgl. Jacques Faucon (de Valck), verbannen na de opstand van Jan Groening. Betreft het hier dezelfde, eventueel geannestieerde persoon? Dit is nochtans ver van zeker, vermits het de ene keer om een volder, de andere keer om een wever gaat.

2. De bron vermeldt telkens: «on n'a puet trouver nulz avoirs».

3. De verbanning duurt telkens 50 jaar.

Bijlage II (vervolg).

Naam	Beroep	Straf	Reden	Bezit	Opbrengst in parisis-munt
Gille Losequin	tisseran	banni	émeute	19 lb. 14 s.	4 lb. 16 s.
Dankart Rase	tisseran	banni	émeute	10 lb. 8 s.	4 lb. 16 s.
Martin le Visch	tisseran	banni	émeute	12 lb. 12 s.	5 lb. 8 s.
Jehan Spellman	tisseran	banni	émeute	8 lb. 6 s.	3 lb. 12 s.
Cornelis Rase	tisseran	banni	émeute	—	nihil
William le Grave	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Pierre Zeghers	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Hannin Zeghers	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Coppin Troye	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Pierre Bloume	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Hannin Bloume	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Pierre le Knuut	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Coppin Stevens	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Coppin d'Oudenburch	tisseran	banni	émeute	—	nihil
Henry le Zwane	vieux-chavetier	banni	émeute	—	nihil
				149 lb. 4 s.	66 lb.

25 veroordeelden, waarvan 8 terechtgesteld en 17 verbannen voor 50 jaar.

Indeling naar ambacht: 22 wevers, één scrooder (brouteur), één oude-schoenmaker en één onbekend (vrouw).

De Oosterlingen en andere vreemde kooplieden te Brugge en kerkelijke en sociaal-caritatieve instellingen

Onder de in het buitenland gestichte kantoren van de hanzische stedenbond neemt het kantoor te Brugge een bijzondere plaats in, niet alleen door zijn grote economische betekenis voor Noord-Duitsland en de oostelijke Noord-Nederlandse steden. De Hanze-historiographie benadrukt telkenmale het feit, dat de Duitse kooplieden hier niet in een afgesloten stadsgedeelte woonden, maar onder de burgers van de stad, en dat ze onbelemmerd met hen konden verkeren ¹. Om een optimale behartiging van hun belangen te waarborgen waren ze, zoals bekend is, evenals de andere vreemdelingen uit Zuid-Europa en de Britse eilanden, in een vereniging of corporatie, een z.g. natie, genoemd «de Duitse Koopman», georganiseerd. Deze Koopman bewerkte voor zijn leden privileges en vrijheden van de Brugse en Vlaamse autoriteiten, maar bond ze van zijn kant ook weer door statuten en andere beperkende bepalingen, vaak in opdracht van de hanzesteden uitgevaardigd; het bestuur van de natie, bestaande uit ouderlieden en hun adviseurs, de achttienlieden, oefende het toezicht op de naleving van al deze voorschriften uit ². Als het administratieve hoofd van

1. Vgl. Karl Pagel, *Die Hanse*, Berlijn 1952², hoofdstuk III, 5 «Die Kontore», blz. 330 vlg.; Philippe Dollinger, *La Hanse (XIIe-XVIIe siècles)*, Parijs 1964, Nederlandse vertaling *De hanse, opkomst, bloei en ondergang van een handelsverbond*, Aulaboeken nr. 308, Utrecht/Antwerpen 1967, blz. 123 vlg.; J.H.A. Beuken, *De Hanze en Vlaanderen*, dissertatie Nijmegen 1950, blz. 39 vlg.

2. J.H.A. Beuken, *op. cit.*, blz. 32 vlg.

de natie traden de klerken of secretarissen op, die door hun positie en hun persoonlijkheid ook op het praktische functioneren van de vereniging een grote invloed hadden. Door een van deze secretarissen werd omstreeks 1500 een z.g. «Leitfaden» geschreven³, waarin in een 47-tal paragrafen de regels voor de verkiezing van de ouderlieden en hun raadgevers vastgelegd worden. Verder wordt nu door de schrijver al datgene opgetekend, wat voor de vereniging en zijn leden, met name wat hun plaats in de maatschappij, waarvan ze deel uitmaakten betreft, van belang was. Enige paragrafen geven een indruk van de activiteiten, die de Duitse Koopman op het gebied van de ondersteuning van kerken en kerkelijke en sociaal-caritatieve instellingen ontplooit. De Hanze-historiographie vermeldt slechts, voor zover ons bekend, min of meer uitvoering, de contacten van de Duitse natie met de Brugse Karmelieten⁴. Nadere details omtrent deze relatie en bijzonderheden over de verhouding met andere religieuze gemeenschappen in Brugge, die zich o.a. op het terrein van het liefdadigheidswezen bewegen, treft men nu in dit document aan, dat als een getuigenis uit de eerste hand van groot belang geacht moet worden.

De hier bedoelde relaties kan men in vier groepen onderscheiden. Een eerste groep dan heeft betrekking op de te Brugge gevestigde kloosters der bedelmonniken, waaronder de orde der Karmelieten, zoals reeds aangeduid werd, een bijzondere plaats inneemt. In dit verband is het interessant te ervaren, in welke concrete gevallen de bijzondere relatie met deze kloosterlingen tot uiting komt. Daarnaast staan de banden, die de kooplieden als groep met de verschillende parochiekerken onderhouden. Als derde groep onderscheiden we de bemoeienissen van de Duitse Koopman met de instellingen van weldadigheid en de arme religieuzen. Ten-

3. *Leitfaden für die Aelterleute des deutschen Kaufmannes zu Brügge*, uitgegeven door Karl Koppman, Hamburg 1875. De tekst werd ook door W. Stein in *Hansisches Urkundenbuch*, XI (1916) onder nr. 1234 (blz. 759-774) afgedrukt.

4. J.H.A. Beuken, *op. cit.*, blz. 37 vlg.

slotte vertelt ons een paragraaf iets over de verhouding van de koopmansvereniging met de ambtenaren, die in dienst staan van de communale en territoriale overheden. Al behoort het hier geconstateerde strikt genomen niet tot het thema, toch leek het nuttig ook dit te releveren, daar ook dit iets verraadt over de positie van de vereniging binnen het maatschappelijke leven van het middeleeuwse Brugge.

Bij de twee belangrijkste, jaarlijks terugkerende gebeurtenissen, die het leven van de koopmansvereniging beheersten, was aan het klooster der Karmelieten een zeer belangrijke rol toebedeeld. In de refter ervan kwamen de leden dan bij elkaar; hier was vroeger, toen de Koopman nog geen eigen huis had, de gewichtsschrijn en het archief geweest, hier hield de Koopman vroeger zelfs kantoor ⁵. Nu was het nog steeds de plaats van samenkomst bij officiële gelegenheden, en hier werden de Hl. Missen gevierd bij het kiezen van de ouderlieden en bij de voorlezing van de privileges. Bij de eerste der hier bedoelde Hl. Missen, die ter ere van de Hl. Geest gelezen werd, werden de paramenten gebruikt, alsook de kelk, de zilveren ampullen, het wierookvat en het osculatorium, die in het bezit van de Koopman waren ⁶. Voor deze plechtige Hl. Mis liet men speciaal twee mooie toortsen van elk zes pond en twee altaarkaarsen van elk drie pond maken. Van de drie geestelijken, die de Mis celebreeerden, kreeg de celebrant zelf xij grote, en de assisterende diaken en subdiaken elk iv grote als stipendium; voor de organist en diens helpers ⁷ werd ook dit bedrag beschik-

5. Naast het werk van J.H.A. Beuken ook Dr. Theo Luykx en drs. Jan L. Broeckx, *Brugge*, verschenen te Brugge in 1943, blz. 56.

6. Voor het z.g. osculatorium, het paesberd of kustafeltje vgl. W. Nolet/P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam 1951, en Mag. Dr. J.B. Kors O.P., *Encyclopaedisch Kerkelijk Woordenboek*, Bilthoven 1938, kolom 300.

7. Voor zover wij konden nagaan wordt de term «provisor» niet gebruikt voor het aanduiden van een liturgische functie (vgl. o.a. Albert Sleumer, *Kirchenlateinisches Wörterbuch*, Limburg a.d. Lahn 1926). Waarschijnlijk worden in dit verband diegenen bedoeld, die de organist door het zorgen voor de juiste muziek en voor het orgel instaat stellen te spelen. Bij deze opvatting komt o.i. de grondbetekenis van provisor als afleiding van providere tot zijn recht.

baar gesteld. De misdienaars samen worden met xij grote bedeed; de gewone kloosterbroeders, die de Mis zingen, mogen voor hun werk ij grote toucheren, maar, indien er doctores of lectores aanwezig zijn, worden dezen met iij grote beloond. Het werk van de koster voor het invouwen en uitvouwen van de paramenten, die voor de liturgische dienst gebruikt worden, wordt door de Koopman met vj grote gehonoreerd. De portier en de kok, die er voor zorgen, dat de refter na de aansluitende feestelijke maaltijd weer in orde gebracht wordt, ontvangen ij grote ⁸. Naast deze persoonlijk bestemde giften krijgt de communiteit in zijn geheel nog v schilling om te verteren. Voor de versiering van het priesterkoor tijdens deze plechtigheid dienen de klerken en de knechten van de Koopman te zorgen. Zo moeten ze het tapijt, dat in het bezit van de Koopman is en met afbeeldingen van de keizer en de zeven keurvorsten bestikt is ⁹, achter en naast het altaar op de muur in het priesterkoor laten ophangen ¹⁰. Tegen dit tapijt gaan dan de ouderlieden bij het begin van de Mis staan; voor deze belangrijke ambtsdragers wordt de vloer van het priesterkoor en de gang, waardoor ze van het koor naar de refter gaan, met groene blaadjes en takjes bestrooid ¹¹. Dit wordt

8. Na de Hl. Mis werden de ouderlieden en de achttienlieden door de Koopman in de refter onthaald op een banket (vgl. § 14 en 15 van de «Leitfaden»).

9. Een voorstelling van de keizer en de zeven keurvorsten bevat ook de eerste bladzijde van een in leer gebonden perkamenten kopienhoek, dat in het Keulse stedelijk archief berust en als Privilegienkopiar Hanse I A bekend staat. Hierin bevinden zich afschriften van belangrijke aan de Koopman verleende privileges. Het boek telt in totaal 16 met miniaturen en randversiering geornamenteerde bladzijden. Een afbeelding van de eerste bladzijde bevindt zich tussen blz. 38 en 39 van de catalogus «Agrippina, Kölner Archivalische Kostbarkeiten» van een tentoonstelling, door bedoeld archief in 1971/1972 georganiseerd.

10. Tapijten waren in die tijd in Vlaanderen zowel voor wereldlijk als voor kerkelijk gebruik bekend en in trek. Men onderscheidde «tapiz de salle» en «tapiz de chapelle» (Dr. G.T. van Ysselsteyn, *Geschiedenis der tapijtweverij in de Noordelijke Nederlanden*, deel 1, Leiden 1936, blz. 24 vlg.).

11. Het gebruik om de grond voor belangrijke personen met groen, evt. groene takken te bestrooien is al oud en gaat o.a. op bijbelse ge-

ook in het kantoor van de Koopman gedaan, dat echter bovendien nog met boeketjes bloemen versierd wordt.

Op dezelfde wijze wordt de kerk versierd en de Hl. Mis gecelebreerd 8 dagen later, bij gelegenheid van het voorlezen van de privileges, statuten en ordonnantiën van de steden. Nu is het echter een plechtige Drievuldigheidsmis, een plechtigheid, die ook nu weer met een groot koor en orgelspel opgeluisterd wordt. Nieuwe toortsen en kaarsen zijn nu echter niet nodig, daar die van de vorige keer, die nog niet opgebrand zijn, nog goed dienst kunnen doen. Wat de stipendia en andere geldelijke beloningen betreft, zo worden hier dezelfde bedragen ter beschikking gesteld, die voor de Hl. Mis bij gelegenheid van de verkiezing van het nieuwe bestuur, een week eerder, golden.

De zwarte paramenten worden op de maandag, volgend op de in de vorige alinea bedoelde zondag, gebruikt. Er wordt dan een Requiemmis gezongen, weer met het volle koor. De Mis wordt als gezongen jaargetijde voor hen opgedragen, die ter zee zijn verdronken en die gedood zijn bij het in veiligheid brengen van eigendommen van de kooplieden; bovendien voor de weldoeners van de natie. Nu wordt er voor in de kerk een katafalk geplaatst, met het lijkkleed van de Koopman bedekt, en geflankeerd door 4 standkaarsen; daarnaast branden er speciale offerkaarsen. Na de Hl. Mis worden de gebeden van de overledenen gezegd. De vergoeding voor het convent bestaat bij deze gelegenheid uit 5 of 6 schilling grote, die aan de prior overhandigd worden.

Is dit contact met de Karmelieten van Brugge van meer functionele aard, ook met de andere in deze stad gevestigde mannenorden, die der Jakobijnen of Dominicanen ¹², der

gevens terug. In de aan processies zo rijke middeleeuwen zal het, vooral in de Sacramentsprocessies, veel in praktijk gebracht zijn (vgl. Dr. R.R. Post, *Kerkegeschiedenis van Nederland in de middeleeuwen*, Utrecht/Antwerpen 1957, deel 2, blz. 294 vgl.).

12. Met de Jakobijnen van de tekst worden de Dominicanen bedoeld (vgl. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*). Deze

Franciscanen en der Augustijnen bestaan er bindingen ¹³. Naast het bekende feit, dat de Koopman in de Augustijnenkerk graven bezit, waarin hij zijn doden kan bijzetten ¹⁴, wordt hier nu melding gemaakt van de omstandigheid, dat zij bij het instand houden van de kerken van deze kloosters betrokken zijn. Ze hebben namelijk glasvensters geschonken, die de kloosters verplicht zijn met zorg te onderhouden; het laatste wordt door de Leitfaden-schrijver nog eens bijzonder onder de aandacht van de verantwoordelijke vertegenwoordigers van de Koopman gebracht ¹⁵. Ook voor het onderhoud van de kloosterbewoners echter voelen de kooplieden zich verantwoordelijk. Tegen de vasten krijgen de Jakobijnen, de Franciscanen en de Augustijnen ieder een gift van een ton haring; de bijzondere verhouding tot de Karmelieten krijgt nu door de twee ton haring, die hen aangeboden worden, een bijzonder relief. Bovendien ontvangt deze kloostergemeenschap tegen de advent opnieuw een ton haring, wat nu speciaal gemotiveerd wordt met de toevoeging, dat de Koopman hier zijn refter heeft en verschillende kooplieden eertijds tot de stichters van deze kloostergemeenschap behoord hebben.

Ook tussen de Brugse parochiekerken en de kooplieden uit Nederduitsland bestaan er banden. Ook hier hadden de

worden zo genoemd naar hun klooster in de rue St. Jacques in Parijs, die op haar beurt weer genoemd is naar de pelgrims, die erdoor naar St.-Jakob van Compostella reisden.

13. De vier orden waren al lang in Brugge. Als eersten worden de Dominicanen al in 1234 aangetroffen; enige jaren later volgen de Franciscanen; de Karmelieten verschijnen dan in 1266 en de Augustijnen in 1276 (J.A. van Houtte, *Brugge vroeger en nu*, Bussum 1969 (Fibula-Heemschutreeks nr. 4).

14. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, Bruges 1905, deel 2, blz. 95.

15. Kopiën van de betreffende oorkonden, benevens van die, die op schenkingen van glasvensters aan de parochiekerken betrekking hebben, bevinden zich in het kopiënboek Hanse I H op het Keulse stadsarchief, en wel op fol. 217a vlg. De meesten van deze kopiën zijn door mag. Gerard Bruens van Deventer geschreven, die waarschijnlijk ook de «Leitfaden» heeft geconcipeerd (vgl. onze in *Studia Germanica Gandensia*, 14 (1973) te publiceren bijdrage *Zum Leitfaden des deutschen Kaufmannes zu Brügge aus dem Jahre 1500*).

Oosterlingen bijgedragen in de bouw en het onderhoud van de kerkgebouwen door het schenken van glasvensters; ook hier wijst de schrijvende secretaris op de door de parochie aangegane verplichtingen voor deze ramen zorg te dragen. Met name worden hier genoemd de parochiekerken van Sint-Jakob¹⁶, Sint-Gillis en Sint-Salvator, maar voor andere parochiekerken geldt hetzelfde, wat, zoals de Leitfaden aangeeft, in het in leer gebonden boek, dat in het kantoor aanwezig is, vermeld wordt¹⁷. De Koopman dient erop toe te zien, dat bij beschadigingen der vensters herstel niet mag uitblijven, en, mocht er na herhaaldelijke aanmaning geen verbetering optreden, dan dienen eventueel gerechtelijke stappen ondernomen te worden. Interessant is in de Leitfaden de bepaling, dat de natie bij een eerste Hl. Mis, de z.g. primitia, door enige ouderlieden vertegenwoordigd dient te worden. Hierbij ontvangt de neomist dan een bedrag van 3 stuivers per derdendeel, vermeerderd met een stuiver of meer als persoonlijke gift van de vertegenwoordiger van de Koopman. Voor het geval er niet voldoende mensen als vertegenwoordigers beschikbaar zijn, geldt een gift van een gouden penning van 4,5 of 6 schilling om de eer van de Koopman op te houden¹⁸.

16. Brugge telde in totaal 8 parochiekerken, die voor giften in aanmerking kwamen en wel buiten de 3 bovengenoemde nog de kerken van de parochies van O.-L.-Vrouw, St.-Catharina, St.-Anna, St.-Walburga en St.-Donatiaan (Luyckx/Broeckx, *op. cit.*, blz. 147).

17. Met dit boek wordt waarschijnlijk het onder 15 bedoelde kopiënboek bedoeld. Het is een door verschillende handen beschreven papieren foliant met kopiën van recessen, privileges en allerlei andere oorkonden, die van bijzonder belang waren voor de praktijk van elke dag. Het is door de secretarissen zelf bijgehouden, daar de handen als zodanig geïdentificeerd kunnen worden (vgl. van den schrijver *Zur Sprache in der ausgehenden Korrespondenz des hansischen Kaufmannes zu Brugge*, 2 dln., dissertatie Gent 1971, in gestencilde vorm. Hier wordt met name verwezen naar deel 1, blz. 59 vlg. en naar de reproducties van de verschillende handen achter in dit deel. Het wordt verder aangehaald als *Korrespondenz*).

18. Ter vergelijking mogen de gevallen dienen, die door R.R. Post worden vermeld in *Kerkelijke verhoudingen in Nederland voor de reformatie van 1500 tot ± 1580*, Utrecht 1954, blz. 68.

Ook op sociaal-caritatief vlak zijn de Oosterlingen met hun schenkingen actief. Aan de armen wordt na de Requiemmis ter leniging van de nood van de overledenen een klein geldstuk gegeven ¹⁹. Tegen midwinter, Kerstmis dus, en tegen Goede Vrijdag worden ook de 4 orden, bedoeld zijn hier weer waarschijnlijk de orden der bedelmonniken, niet vergeten. Ook zij krijgen aalmoezen, evenals de arme bedlegerigen, die onder verantwoordelijkheid van de gilden vallen, de andere armen in de burgerij ²⁰, de gevangenen in de kerker ²¹ en de armen in de huizen van de arme zusters, namelijk in het klooster Bethanie van de Augustinessen in de Carmersstraat ²², die in het klooster van de Zwartzusters in de Kastanjeboomstraat ²³ en in het klooster van de zus-

19. Of hier die armen bedoeld worden, die mogelijk in de kerk aanwezig waren om voor de zielerust van de overleden Hanzeaten te bidden, is niet geheel duidelijk. Een andere mogelijkheid is, dat de Koopman bij deze gelegenheid voor die armen, die onder de verantwoordelijkheid van de dismeesters, de armmeesters van de verschillende parochies vallen, een klein bedrag per arme beschikbaar stelt (vgl. Ad. Duclos, *Bruges, Histoire et souvenirs*, Bruges 1913, blz. 306).

20. De Leitfaden-schrijver onderscheidt hier twee groepen behoeftigen, namelijk de «verweecten» en de armen «int ghemene». Zijn met de eersten de ambachtslieden bedoeld, wier zaken niet meer floreerden, waardoor ze aan lager wal geraakten, en die nu door de gilden ondersteund moesten worden en in een der vele daarvoor bestemde tehuizen verzorgd werden? (vgl. J. de Smet, *Het Sint-Elooisgasthuis te Brugge in 1399*, in *Handelingen Emulation* 98/1961, blz. 93; Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 303 vlg.). De andere groep bestond waarschijnlijk uit de andere armen in de burgerij, die dan niet op een gilde of broederschap kunnen terug vallen.

21. Met «doncker camer» (Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*) worden waarschijnlijk de cellen in het Brugse steen, de gevangenis, bedoeld (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 117).

22. Bedoeld is hier het omstreeks 1462 gestichte klooster der Augustinessen, dat ook Maegdendal genoemd wordt, en dat zich het lot van boetvaardige, «gevallen» vrouwen aantrok (Ad. Duclos, *op. cit.*, 302, 304, 535).

23. In de Kastanjeboomstraat bevond zich het klooster van de Zwartzusters van Bethel, de z.g. arme zusters. Ze hadden een school voor kantklossen, naaien en breien (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 299 en 500). Verder A. Schouteet, *Catalogus van oude plannen en tekeningen van Brugse huizen en gebouwen op het stadsarchief van Brugge* (Bulletin Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen 10/1959, blz. 247-414), waar dit klooster nog in 1753 in verband met een verbouwing op blz. 372 vlg. aangehaald wordt.

ters Franciscanessen in de Ganzestraat ²⁴. Bovendien worden nog met name genoemd de zusters Franciscanessen, de z.g. Grauwzusters van St.-Elisabeth in de Oude Zak ²⁵ en als enige privépersoon de dochter van wijlen de secretaris van de Duitse Koopman, magister Goswinus Boomhouwer van Coesfelt ²⁶, die als kluizenares in het convent der Bogarden in de Catharinastraat woont ²⁷. Op de lijst van hen, die door de Koopman ondersteund dienen te worden staan nog talrijke anderen; ze worden echter niet met name genoemd, maar het voor hen beschikbaar te stellen bedrag is geboekt. Wel genoemd worden nog de Observanten buiten Brugge, die bij de Ezelpoort hun klooster hadden ²⁸. Zij ontvangen in de vasten een geldelijke gift voor bier en of olie en fruit.

Wel niet direkt op het onderwerp betrekking hebbende, maar daarom niet minder de verhouding met de Brugse be-

24. Het klooster van de Franciscanessen van de derde orde lag in de Ganzestraat. In de volksmond heetten de zusters de «Maergere Sox», doelende op hun armoedig bestaan (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 564).

25. De Grauwzusters hadden een klooster in de Oude Zak. Het waren tertiariessen Franciscanessen. Hun zorg gold o.a. arme vreemdelingen (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 304 en 548). Volgens Luc Devliegher, *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 3, De Huizen te Brugge*, Lannoo, Tielt/den Haag 1968, bevindt zich op nr. 55 van die straat nog steeds een gevel die tot dit klooster behoort heeft.

26. Deze belangrijke secretaris is van 1441 tot 1474 voor de Duitse Koopman werkzaam geweest. Hij ligt in de Karmelkerk begraven. Voor zijn leven vgl. *Korrespondenz*, dl. 1, blz. 22 volg.

27. De in de «Leitfaden» bedoelde kluizenares is ongetwijfeld dezelfde als «la suer Laurence Boomhauwers, jadis suer a la Potterie», unde nu clusenesse binnen den convente ende godshuuse van den Boomgaerde», voor wier onderhoud volgens een oorkonde van 26 augustus 1501 bepaalde mensen moesten opkomen (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges etc.*, 2 dln., Bruges 1899, deel 2, blz. 371). Voor de Potterie vgl. Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 302 vlg. Het bedoelde klooster van de Bogarden, die al vanaf 1252 in Brugge waren, bevond zich in de Catharinastraat. Het waren tertiariessen van de derde orde van St.-Franciscus, en ze onderhielden o.a. een weeshuis, waar ze de jongens het weven leerden (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 302, 502 vlg.). Behoorde zuster Laurence ook tot de 7 zusters, die op last van de Brugse overheid in 1515 het Bogardenklooster moesten verlaten, daar hier ongewenste toestanden waren ingeslopen? (Vgl. Zeger van Male, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555*, uitgegeven door A. Schouteet, Brugge 1960, blz. 9).

28. Luykx/Broeckx, *op. cit.*, blz. 156.

volking illustrerend is de paragraaph, waar over giften aan ambtenaren in dienst van de gemeentelijke en landelijke overheid gesproken wordt. In de omgang van de St.-Donaas krijgen met Nieuw Jaar de klerken van de «camer van Brugge», dus van het stadsbestuur ²⁹, waarmee ongetwijfeld de schrijvers bedoeld worden, waarmee de kooplieden in eerste instantie te doen hadden, een bepaald bedrag uitgekeerd. Op dezelfde wijze ontvangen ook de beambten van de schout, de vertegenwoordiger van de landsheer, «des heren knapen», de «sarganten» ³⁰ en verder nog andere ambtenaren een geldelijk geschenk; het totaalbedrag dat hiervoor ter beschikking staat, is 8 of 9 pond grote Vlaams. Tekenend voor de situatie omstreeks 1500 is de notitie, dat men vroeger voor deze gelegenheid meer geld uitgetrokken heeft, maar dat men nu, daar er enkele ambtenaren niet meer voor schenkingen in aanmerking komen, dit bedrag heeft kunnen verminderen.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat de Duitse hanze-kooplieden zich als corporatie, als natie verantwoordelijk voelden voor de kerkelijke en sociaal-caritatieve instellingen binnen de stedelijke gemeenschap, waarvan ze deel uitmaakten. Het was op de keper beschouwd niets bijzonders, want dergelijke activiteiten behoorden tot een der belangrijkste taken van middeleeuwse organisaties, en waren zelfs een van de voornaamste drijfveren om tot het vormen van ambachtsgilden te komen ³¹; men mag zelfs aannemen, dat ook de vreemde naties te Brugge, zoals trouwens voor enigen al wel vaststaat, hieraan hun ontstaan te danken hebben ³². Immers, het stichten van kerken, het laten bouwen

29. Er worden o.a. de deurwaarders mee bedoeld, die de zaken van de Koopman administratief bij de Stedelijke overheid aanhangig maakten en behandelden (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 172).

30. Voor deze beambten vgl. Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 155 vlg.

31. Vgl. Dr. I.H. van Eeghen, *De gilden, theorie en praktijk*. Bussum 1965 (Fibulareeks nr. 5), blz. 9.

32. J. Marechal, *La colonie espagnole de Bruges du XIVe au XVIe siècle*, in *Revue du Nord*, tome XXXV, nr. 137, 1953, blz. 13. De hier gehuldigde opvatting, dat voor de vreemde kooplieden de re-

van kloosters en het stichten van altaren, het geven van aalmoezen en de zorg voor zieken en hulpbehoevenden waren aan God welgevallige diensten, waardoor men zich van het eeuwige leven kon verzekeren³³. Dat men nu over details van dit soort zaken en over concrete gevallen zo slecht onderricht is, is o.i. eensdeels te wijten aan het feit, dat dit nu eenmaal bij een christelijke levenswandel hoorde en als iets normaals en vanzelfsprekends geen vermelding waard was; aan de andere kant zal ook de evangelische raad een rol gespeeld hebben, dat de rechter hand niet mocht weten wat de linker deed, en dat men dus met zijn liefdadigheidszin niet te koop liep³⁴. Dat wij nu hier in een document, dat voor inwendig gebruik bestemd was, een uitvoerige opsomming vinden van al de activiteiten van de Duitse Koopman op dit terrein is wel voor een zeer belangrijk deel toe te schrijven aan de zorg van de schrijver voor het zieleheil van de Nederduitse kooplieden in Vlaanderen. Maar ongetwijfeld zal ook de verantwoordelijkheid, die hij voor het wel en wee van Brugse ingezetenen, zijn medeburgers, gevoelde, van invloed geweest zijn. Dat de schrijver een secretaris geweest moet zijn blijkt alleen al hieruit, dat alleen deze functionaris door zijn langdurige, onafgebroken verblijf in deze stad kon weten, wie er voor onderstand in aanmerking kwam en waar op sociaal-caritatief vlak de knelpunten lagen. Herhaaldelijk wordt er in de «Leitfaden» op gezinspeeld, dan van hem, de secretaris, het initiatief voor het doen van de jaarlijkse bedelingen moet uitgaan en dat van hem verwacht wordt, dat hij de betreffende boeken bijhoudt, waarin al deze verplichtingen geregistreerd staan. Deze voor het contact met de Brugse bevolking zo belang-

ligieuze broederschappen de basis voor de op economische motieven berustende koopmansverenigingen of naties vormden, wordt, voor zover wij konden nagaan, in de Hanze-historiographie niet gevonden.

33. Vgl. R.R. Post, *Kerkegeschiedenis van Nederland* etc., blz. 252 vlg.

34. Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *De middeleeuwse stad*, Bussum 1968² (Fibulareeks nr. 6), blz. 97.

rijke werkzaamheden ronden het beeld, dat wij van deze ambtsdragers hebben, af. Wij kennen hem als degene, die de Koopman op de hanzedagen vertegenwoordigde, waar hij op zijn terrein een gewaardeerd adviseur was. Hij was degene, die ook schriftelijk contact met de steden onderhield en al de boeken van de natie verzorgde, zoals ten overvloede uit de «Leitfaden» blijkt. Hij was op de achtergrond de inspirerende leider van de natie en zal met zijn grote kennis van mensen en toestanden ook op het persoonlijke vlak in zijn contact met de individuele Duitse koopman een zeer grote invloed uitgeoefend hebben. Onderhandelen met de territoriale en communale Vlaamse overheden behoorde tot zijn belangrijkste taken. In de veelvuldige ruzies en onenigheden van zijn landgenoten met Brugse handelspartners en kooplieden uit o.a. Spanje en Italië trad hij bemiddelend en slechtend op. Het spreekt vanzelf, dat al deze taken hoge eisen stelden aan zijn persoonlijkheid. De meesten van de secretarissen hadden dan ook een universitaire opleiding achter de rug, en van hun culturele en literaire belangstelling zijn de bewijzen te vinden. Deze mannen, die men misschien wel als de spil beschouwen kan, waarop de georganiseerde, in Vlaanderen geconcentreerde Noordduitse handel draaide³⁵, voelden zich in het maatschappelijke leven van Brugge en in het daar heersende geestelijke klimaat, thuis. Waren zij het in laatste instantie, die er verantwoordelijk voor waren, dat de officiële verhuizing van de Duitse Koopman naar Antwerpen zo lang op zich liet wachten³⁶? Was de maatschappelijke binding aan de stad Brugge wellicht een der redenen van de vertraging? Was deze binding van de kant van Brugge ook weer een motief, om de Koopman koste wat kost in de stad te hou-

35. Vgl. Hans Pagel, *op. cit.*, blz. 348; *Korrespondenz*, dl. 1, blz. 9 vlg.

36. J. Marechal, *Le depart de Bruges des marchands étrangers (XVe et XVIe siècle)*, in *Handelingen Emulation* 88/1951, blz. 26-54 *passim*.

den, wat duidelijk naar voren komt in het bouwen van een eigen kantoor voor deze vreemdelingen ³⁷ ?

Van de andere naties, die in de stad Brugge kantoren hadden ³⁸, zijn ook de bewijzen te vinden, dat ook zij op deze wijze met de stad verbonden waren. Zij immers waren ook middeleeuwse christenen, en al komen ze uit relatief afgelegen gebieden, ook voor hen golden dezelfde leer en dezelfde praktijk; van Vlamingen althans, die in Spanje handelsnederzettingen hadden, zijn godsdienstige en caritatieve fundaties in Spaanse steden bekend ³⁹. Van de Spanjaarden, die in Brugge met verschillende naties vertegenwoordigd waren, is bekend, dat hun corporaties als godsdienstige broederschappen begonnen zijn, die niet op de eerste plaats economische belangen dienen wilden ⁴⁰. De onderscheiden groepen kooplieden uit dit land hadden nauwe relaties met Brugse kloosters, waar ze hun eigen kapellen bezaten en hun religieuze verplichtingen konden nakomen. Zo hadden de Biscaaiers bij de Minderbroeders en de Catalanen bij de Karmelieten een eigen kapel. Andere kapellen voor Spanjaarden bevonden zich bij de Minderbroeders Observanten buiten de Ezelpoort, bij de Annunziaten en in het klooster der Augustijnen; de Portugezen kerkten bij de Jakobijnen ⁴¹. De Schotten onderhielden zelfs een tijd lang een eigen kapelaan in een eigen kapel, die aan St.-Ni-

37. J.H.A. Beuken, *op. cit.*, blz. 144.

38. Luykx/Broeckx, *op. cit.*, blz. 40, 44, 60; J. Marechal, *La colonie espagnole* etc., blz. 5-40 passim; vgl. ook H. van Werveke, *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamse handel*, Gent 1941, blz. 60 vlg.

39. Vgl. Jules Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au moyen age*, Paris 1899. Op blz. 289 geeft hij hier een kort overzicht van de gegevens, die door Hye Hoys in zijn werk *Fondations pieuses et charitables des Marchands Flamands en Espagne*, Brussel 1882, hieromtrent zijn verzameld. De stichtingen zijn in het algemeen niet ouder dan de XVIde eeuw (Het originele werk was voor ons onbereikbaar).

40. Vgl. J. Marechal, *La colonie* etc., passim.

41. Vgl. ook de gegevens onder het trefwoord «chapelle» in L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges*, 2 dln, Bruges 1901/02, dl. 1, blz. 599; verder J. Marechal, *La colonie* etc., passim, en Luykx/Broeckx, *op. cit.*, idem.

niaan was toegewijd en die zich in de kerk van de Karmelieten bevond ⁴². Dat ook de Engelsen en Italianen hun eigen kapellen hadden ligt, gezien de middeleeuwse mentaliteit, voor de hand.

De activiteiten, vooral gericht op het verwerven en in stand houden van eigen kapellen, gingen van de koopmansverenigingen, van de onderscheiden naties dus, uit. Maar ook particuliere vreemdelingen stichtten vaak eigen fundaties, waartoe ze door hun individuele geloofsopvatting en -beleving aangezet werden. Zinspeelt de «Leitfaden» op fundaties ten behoeve van de zusters Franciscanessen in de Ganzestraat door Noordduitse kooplieden, van een Schots koopman weten we, dat hij in 1383 in de kapel van St.-Niniaan o.a. een plechtige jaardienst sticht ⁴³. In 1529 beschikte de Spaanse koopman Pierre de Salamanca bij testament, dat er naast de vastzetting van geld voor plechtige Hl. Missen telkenjare ook geld en goederen voor Brugse kloosters, waaronder ook enige waren, die door de Duitse Koopman ondersteund werden, ter beschikking gesteld moesten worden ⁴⁴.

Uit bovenstaande gegevens, die voor een belangrijk gedeelte van primaire aard zijn, mogen wij concluderen, dat de vreemde koopman te Brugge, én als individu én als groep, kind van zijn tijd was. Hij voelde zich deel uitmaken van de bevolking, waaronder hij leefde en werkte, hij nam

42. J. Marechal, *De devotie te Brugge tot Sint-Niniaan*, in *Handelingen Emulation*, XCIX/1962, blz. 187-202.

43. Vgl. voetnoot 42.

44. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire* etc., deel 1, blz. 281. Letterlijk heet het daar: ...une distribution de cent prébendes, chacune de 8 gros, savoir 2 gros en pain, 4 en viande et 2 en monnaie; dont 4 prébendes reviennent au couvent des Augustins, 4 aux Carmelites, 4 aux frères de l'Observance de S. François, 4 aux Collettines, 3 aux Guilermites, 3 aux frères du Tiers-Ordre de St. François dits de S. Martin, 3 aux sœurs du Catagneboom, 3 aux sœurs grises de la rue du Vieux sac, 3 aux sœurs de Bethanie.... De toedeling geschiedt elk jaar, want ze sluit aan op het jaargetijde op 21 februari of daaromtrent in de kerk van de Augustijnen. Op blz. 251 van hetzelfde deel fundeert de bedoelde koopman een dagelijkse Hl. Mis in dezelfde kerk.

deel aan het maatschappelijke leven daar, dat met «kerk en godsdienst ten nauwste verweven» was ⁴⁵. Hij was uit de aard der zaak op economische voordelen uit, maar onttrok zich van de andere kant ook niet aan de verplichtingen, die in de zo geïnspireerde maatschappij aan hem opgelegd werden. Het materiaal, waaruit wij onze gevolgtrekkingen maakten, is ongetwijfeld niet het enig beschikbare, maar zal door nauwkeurig uitkammen van de gepubliceerde bronnen en van het materiaal, dat nog in de archieven op bewerking ligt te wachten, stellig nog uitgebreid kunnen worden. Het leek ons echter nuttig aan de hand van de gegevens, die de «Leitfaden» ons geeft, op dit sociaal-religieuze en sociaal-caritatieve aspect van de verhouding Oosterling/vreemde koopman aan de ene zijde en Brugse bevolking aan de andere zijde te wijzen, die nog maar al te zeer van de handelspolitieke kant benaderd wordt. Wij hopen op deze wijze tevens een zeer kleine bijdrage geleverd te hebben voor een beter inzicht in de sociaal-economische structuur van de middeleeuwse Vlaamse stad, die de moderne geschiedvorsers zo bijzonder ter harte gaat ⁴⁶.

BIJLAGEN ⁴⁷

XI

Nu is voort te weten, dat men dolderlude unde des coopmans rait plecht te vermaken up enen sondach. Unde laten de clercke des

45. W. Jappe Alberts, *op. cit.*, blz. 73.

46. Vgl. J.A. van Houtte en H. van Werveke in het voorwoord bij enige Bijdragen over de samenstelling van de bevolking in de middeleeuwse Vlaamse steden, die onder de titel «Studien betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw» in de reeks «Standen en Landen», LIV/1971, zijn verschenen. Tevens verwijzen wij in dit verband naar de recensie van J.A. van Houtte van de dissertatie van J.H.A. Beuken, *De Hanze en Vlaanderen* (in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*, 6/1951-52, waarin een lans gebroken wordt voor een bredere bestudering van de problematiek hanzische kooplieden/Vlaanderen).

47. De «Leitfaden» is indertijd als geschenk aan de deelnemers van de jaarlijkse vergadering van de «Verein für Hansische Geschichte» aangeboden. Het werkje is blijkbaar op bescheiden schaal verspreid, want in Nederland was het, toen we het aanvroegen, niet te

sonavendes upten manscoppen tosegghen, des anderen daghes de clocke achte ten Carmers in de kercke te wesene unde ter misse offerende, dede coopman daer statelicke van den hilgen geeste in sinen roden ornamenten unde dat ter missen dent van kelicke, sulveren ampullen, wieroocxvaten pace etc. singhen leth mitten orgele unde vullen choere. Unde dat desse so vroe geschuyt is umme des wille dat men int reventer vele te doende heft, unde dat men ok de homisse daer na doen moet.

XII

Hijr is noch te wetene dat men totter vorscreven misse doet maken twe schone tortzen elc van sesz ponden, unde twe altaerkerssen elc van dren ponden wasses. Unde gift deme prioer of die de misse doet xij grote, den dyake subdyake unde den provisoers, organiste, elken iij grote. Unde den iongen de ter misse denen xij grote tosamem. Item den gemenen broders als Agnus Dei gesongen is unde id comuen van der misse elken ij grote in de hant. Unde sijn daer doctuers of lesemesters iij grote. Item deme coster de de last heft van des coopmans ornamente uuth unde in te vliegene vj grote vor sine moyte. Unde den portijr unde cake, dat reventer schoene te maken elken ij grote. Unde baven dit den convente tot ener pitancie vijf schillinge grote off iij schillinge, soet den olderluden ghelieft.

XIII

Noch is te wetene unde bi des coopmans clercken unde husknechte to bestellene, dat des coopmans tapisserie daer de keiser unde koerfurstinnen inne staen, an de westsijde van den chore van der choerdoere an unde voort umme gaende na der lengede van den clederen up te hangene, umme dolderlude daer an te gaen staen, als men de misse beginnen sal. Unde sal ok besturen vor dolderlude groen cruyt to struwene unde dat choer van boven to beneden unde treventer mitten umme gange, daer men totten reventer uter kercken gaet, unde tkontoor mit crude unde boeckettekens tamelicke versijrt, na costume, so de clercke scoopmans dat weten unde wal besorgen konnen.

XVIIJ

Sluten dolderlude dan voort, dat men des sondaghes in achte daghes alsoe de olderlude gekoren sijn, den ghemenen man sal weder toseg-

krijgen. Ook het Hansische Urbundenbuch waarin, zoals in voetnoot 3 wordt medegedeeld, de tekst werd opgenomen, is minder gemakkelijk te bereiken. Wij dachten er dan ook goed aan te doen, de betreffende paragrafen met de toegepaste nummering hier weer af te drukken. We volgen in grote lijnen de tekst, zoals die door Koppmann wordt weergegeven.

gen laten ten Carmers ter offerhande te komene tor misse, die de coopman daer singhen leth van der hilgher drevoldicheit, upte selve manere mitten vullen chore unde orgole, gelijk men de ander misse van den hilghen geeste dede mit des coopmans ornamenten unde datter missen deent so vorscreven is, ghevende in gelde allessins so men in dander misse elc int sijne dede, tkontor unde treventer mit groningen cruyde bestrouwende als voor. Mer men doet gheen nye tortzen noch altaerkarssen maken, so men in de ander misse dede, umme dat se noch goet unde schone sijn unde wenich verbrant. Unde alse de misse gedaen is, so gaen dolderlude unde des coopmans rait intreventer unde banketeren, so on dat wil gheleven bi den clercken te bestellene.

XXJ

De vorscreven misse van requiem leth de coopman ten Carmers singhen mitten vullen choor in sijne swarte ornamente des maendaghes na den sondach, dat de privilege etc. gelesen sijn. Tot welker misse de olderlude lathen upten manschoppen unde in den herberghen, daer de cooplude van der hanse liggen, toseggen totter missen te komen offeren vor derghennen sele de tor zewart verdruncken unde des coopmans gud te bergene verslagen sijn. Unde men doet een strobedde in den middel van den chore stellen, myt des coopmans pelder gedecket unde myt iiij stallichten unde een pont offerkerssen mede tofferen. Unde na der misse of daervoor na der costume van den convente commendacie seggen, den vorscreven selen ter lavenisse. Unde gift den armen daer selves in seskens een pont grote, betalende de offerkersen unde lakinge van den iiij stallichten, unde den prioroor vorde misse tot des conventz behoef unde ter recreacie der ghemenen broders vijf of sesz schillinge grote eens sunder meer.

XXXJ

Voort is te wetene, dat dolderlude ierlicx van des copmans wegene pligen caritate te doene tegen middewinter unde en guden vridach den iiij orden, den armen verweecten de to bedde liggen, den armen int ghemene, den ghevangenen in de doncker camer unde in etlicken armen susterhusen als Bethanien in den castanienboom, in de ganstrate dat gefundeert is van enighen personen van der nacie; item den susteren in den olden sack, der clusenesse ten bogarden seligen mester Goessens wandages scopmans secretarius dochter, unde etlicken anderen na der scrift, de man daer van helt in des copmans rekeninge, wo vele men plecht elken te gheven, unde dat by des copmans clercken enen itlicken to laten brenghen. Ok plecht men in der vastene de observanten buten Brugge to vorsene, vor den copman

te bidden, mit de werde van xiiij schillinge grote, daer vor men on doet hebben twe tunnen dubbelbiers, unde tander in olye unde froyte of ok in biere soet en gelieft.

XXXIJ

So plecht noch de copman den vorscreven iijj orden bynnen Brugge caritate te doene van heringe, to wetene den Carmers tegen dadvent ene tunne herincx; unde nummend anders van den anderen dren orden to deer tijt, umme dat de coopman sijn reventer daer heft, unde ok etlicke fundatores gewest sijn van den clooster, soet bliket by enen lijkstene liggende daer selves midt in den chore. Sunder tegen de vasten gift men den orden alle viere, to wetene den Carmers vorscreven twe tunnen herincx, den augustinen een tunne, den freminoren ene tunne, unde den iacopinen ene tunne. Desse caritate van den armen vorscreven und van den heringe plegen de clercke den olderluden te vormanen.

XXXVJ

Voort ist costume wanneer de copman ter erster misse ergent bynnen Brugge gebeden wort, so plegen dolderlude mit den dren uth den rade de oldesten uth elken derdendele iij stuvers te offeren van scoopmans wegen, unde leggen daer elk enen stuver to of meer, so God elken in therte sent na elcx devocie. Unde tgheboert by wilen, dat de copman nicht rijplick van personen tor stede en is, so senden dolderlude enen goldenen pennick van iijj vijf eder vj schillinge grote, scopmans ere to verwarende.

XXXVIJ

Ok plecht de copman iaerlicx upter hilgen dre koninge dach to sunt donaes in de ummeganck den clercken van der camer van Brugge, des heren knapen den sarganten, unde anderen deners eer nye iaer te ghevene na older costume, so men vindt in des coopmans rekeninge, bedragende ummetrent ciiij of ix pond grote, dat welke mer to bedragene plach. Meer de copman heft etlicken in de camer afgebraken unde gelaten unbegiftiget umme saken willen, alse dat se den copman nichten vorderden als se wall ghedaen mochten hebben; so leth de copman dat daer bi bestaen in der maniere, gelijk vorscreven is.

XLVJ

Angaende den giften van glasevensteren, die de coopman in vorledenen tijden bynnen Brugge in diverschen cloesteren und kercken ghedaen heft to groten swaren kosten by beschede, condicien unde vorworden, deselve glase unde vinstere voort staende te holden unde in wesende buten des coopmans kost tot ewighen tijden, na inhold der breve daer up gemaket; sonderlinge by den cloosteren ten augus-

tinen, ten iacopinen, ten freminoren, voort in de prochercken to sunt iacop, to sunt gillis, to sunt salvators etc. geregistrert in den boke in brede ghebunden unde mit gelen leder betagen, liggende in den contoor. Des gelijcx is to vermodene, dat de vorscreven prochercken ok ere besegelten breve, alse de cloostere vorscreven, ghe-daen unde gegheven hebben upte glase jaer staende, ok mede ten carmers int choor unde intrewenter daersulvest. In welken glasen grote versumenisse gheschuyt, bi den coopman to vermanende, wan se ghebroken werden soet dagelicx geschuyt, weder te doen maken unde reformeren in den vorscreven cloosteren unde kercken soet belavet is in maniren vorscreven. Waer umme van noden is nerstigen daer up verdacht te wesene, unde enen itlicken int sijne in vruntscoppe to underwisene, ofte myt rechte toe bedwingene, eren belof-ten genoech te doene, de schone kostele glase nicht to nichte te laten gaen unde verderven, dat schade were unde grote clenicheit des coopmans.

H.J. LELOUX

Oorkonden en Mededelingen

GILLIS VAN KEMMELE
BRUGS SCHILDER UIT DE EERSTE HELFT
VAN DE 16e EEUW ?

In een register van de weeskamer van de stad Brugge met de aantekeningen van de eedsaflegingen door de voogden, die door het stadsbestuur over minderjarige poorterskinderen werden aangesteld, troffen wij de vermelding aan van «Gillis van Kemmele, schildere»¹. Op 29 oktober 1546 werd hij, samen met de arbeider Arnoud de Gezelle aangesteld tot voogd over Margaretha, de minderjarige wees van Filips van Genachten en Marie Ruebins.

Het voornoemde register is een officieel dokument, dat alle tekenen van authenticiteit vertoont. In de regel valt dan ook niet aan zijn inhoud te twijfelen. Ook de lezing levert geen moeilijkheden op: de tekst is met een vaste, geoefende hand op een zeer duidelijke wijze geschreven.

Om tot voogd over minderjarigen te Brugge te kunnen aangesteld worden, moest men poorter van de stad zijn. Was men dat niet, dan diende men vooraf een verklaring af te leggen waarbij van het vreemde burgerschap werd afgezien om zich aan het gezag en de rechtspraak van de Brugse schepenen te onderwerpen voor alles wat met de voogdij betrekking had². Van deze verklaring werd er bij de aanstelling steeds uitdrukkelijk melding gemaakt.

Bij de aanstelling tot voogd van Gillis van Kemmele wordt niets omtrent zijn burgerschap gezegd, wat er bepaald op wijst dat hij poorter van Brugge was.

1. Brugge, stadsarchief, *register van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1545-1558*, fol. 145, nr. 4.

2. Zie: L. Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. II, Brussel, 1875, blz. 194.

3. Zie: A. Van de Velde, *Het schildersgild te Brugge*, Brugge, 1905, blz. 8.

Wie zich als zelfstandig schilder tijdens de 16e eeuw te Brugge wilde vestigen, moest aangesloten zijn bij het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers, waaronder de schilders ressorteerden³. De gildeboeken van dit ambacht werden voor de ons aanbelangende periode zorgvuldig bijgehouden en ze bleven compleet bewaard. Ze werden overigens op behoorlijke wijze uitgegeven⁴. De naam van Gillis van Kemmele komt er echter niet in voor.

Hoe zorgvuldig deze gildeboeken ook werden bijgehouden, toch hebben wij hiermede geen afdoend bewijs dat Gillis van Kemmele geen zelfstandig schilder te Brugge zou geweest zijn. Het ontbreken van zijn inschrijving in het gildeboek ware geen alleenstaand geval. Ook de inschrijving van de schilder Jan Blandein werd er niet in geregistreerd⁵.

Oefende Gillis van Kemmele het schildersberoep niet zelfstandig uit, anders gezegd, was hij geen meester doch slechts gezel, dan moeten wij zijn naam in de gildeboeken niet opzoeken, want de gezellen komen er niet in voor: het lidmaatschap was uitsluitend aan meesters voorbehouden.

Ook in de vele repertoria, woordenboeken en andere werken over de Nederlandse schilders, wordt de naam van Gillis van Kemmele nooit aangetroffen.

Welke betekenis moet dan aan de vermelding «schildere» uit het register van de Brugse weeskamer toegekend worden? Oefende Gillis van Kemmele wel degelijk het schildersberoep uit, dan hebben wij hier te doen met een totaal onbekende Brugse schilder. Was Gillis van Kemmele geen schilder van beroep, dan mag men veronderstellen dat de kopiïst van het weeskamerregister wellicht een vergissing heeft begaan.

4. Deze gildeboeken worden op het stadsarchief van Brugge bewaard en behelzen o.m. een inschrijvingsregister gaande over de jaren 1453-1578, en een obituarium of dodenregister aangelegd omstreeks het midden van de 15e eeuw en bijgehouden tot 1801. Het inschrijvingsregister werd eerst uitgegeven door D. Van de Castelee in zijn *Documents divers de la société S. Luc à Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl. XVIII (1866) blz. 55-224. Het obituarium werd gepubliceerd door C. Carton, onder de titel *L'Obituaire de la société St. Luc*, in hetzelfde tijdschrift, dl. XVI (1862-1863), blz. 1-36. Beide gildeboeken werden opnieuw en beter uitgegeven door C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, z.j. (1913).

5. Zie: A. Schouteet, *Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw*. II. *Jan Blandein*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, dl. XXVI (1957), blz. 247-251.

De tekst «Gillis van Kemmele, schildere» stelt dus een probleem, dat naar onze mening de moeite waard was om er een oplossing voor te vinden. En ook gevonden werd.

In zijn hoedanigheid van voogd over de wees Margaretha van Genachten, wordt Gillis van Kemmele nog tweemaal in de dokumenten aangetroffen. Op 29 oktober 1546 is hij, samen met zijn medevoogd, aanwezig bij de vestiging van een lijfrente van twee pond groot 's jaars ten voordele van zijn pupil ⁶. En op 8 november van hetzelfde jaar doet hij, weeral samen met Arnoud de Gezelle, aangifte bij de weeskamer van Brugge van de voornoemde rente ten voordele van Margaretha van Genachten ⁷.

Gillis van Kemmele vervulde eveneens de functie van voogd over Hansken en Kalleken, de twee minderjarige kinderen van Cornelis Reubins en echtgenote Cornelia. Zijn aanstelling gebeurde op 7 maart 1538 ⁸. Het bezit, dat deze twee kinderen was te beurt gevallen, werd door hun voogden: Gillis van Kemmele en Anton de Cauleirs, op 7 augustus 1544 bij de weeskamer van Brugge aangegeven ⁹.

Over Gillis van Kemmele werden nog meer bijzonderheden gevonden. Hij was namelijk gehuwd met Maria Reubins, die in 1549 overleed. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: Hugo, Barbara en Colijntje. Naar aanleiding van het afsterven van hun moeder werden deze kinderen op 26 september 1549 van voogden voorzien. Het waren de mutsenschieder Mattheus Reubins en de kleermaker Leonard Dussche ¹⁰. Op 17 februari van het volgende jaar werd L. Dussche van zijn voogdijschap ontslegen en vervangen door de borduurwerker Hendrik van Kemmele ¹¹, blijkbaar een broeder en zeker een naaste verwant van onze Gillis. Het waren inderdaad steeds de naaste verwanten van de onder voogdij staande kinderen die tot voogden

6. Brugge, stadsarchief, protocollen van de klerken van de vier-schaar, nr. 638: *protocol van klerk Jan van Overdijle over de jaren 1545-1548*, blz. 242-244.

7. *Ib.*, *register van wezengoederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1538-1555*, fol. 139.

8. *Ib.*, *register van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1531-1545*, fol. 194, nr. 6.

9. *Ib.*, *register van wezengoederen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1538-1555*, fol. 96.

10. *Ib.*, *register van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1531-1558*, fol. 152 v., nr. 8.

11. *Ib.*, *t.a.p.*, fol. 153v., nr. 9.

moesten benoemd worden ¹². Nog dezelfde dag deed de nieuwbenoemde voogd, samen met zijn medevoogd, Mattheus Reubins, bij de Brugse weeskamer de aangifte van het bezit, dat aan hun pupillen door het afsterven van de moeder was toegekomen ¹³. Gillis van Kemmele en zijn echtgenote waren inderdaad eigenaars van het huis «Den Cleenen Mey» aan de westzijde van de Sint-Amandstraat te Brugge en bezaten bovendien nog wat geld. Met het eindigen van de huwelijksgemeenschap diende dit bezit tussen de overlevende vader en de nagelaten kinderen verdeeld te worden.

Een paar jaar later kwam Mattheus Reubins, een van de voogden over de kinderen van Gillis van Kemmele, te overlijden en hij werd op 13 november 1553 als voogd door de verver Cornelis Reubins vervangen ¹⁴. Op dit tijdstip was Gillis van Kemmele nog in leven.

In de hierboven aangehaalde dokumenten wordt Gillis van Kemmele tienmaal met naam vernoemd. Alleen in het dokument d.d. 29 oktober 1546, dat wij hier het eerst hebben vermeld, wordt hij als *schildere* gekwalificeerd. In zeven andere gevallen wordt hij steeds zonder vermelding van zijn beroep aangegeven. In de twee andere dokumenten echter wordt hij respectievelijk als *lakenscheerdere* en als *droogscheerdere* betiteld.

Lakenscheerder en droogscheerder dekken hetzelfde beroep. Vaak worden deze ambachtsslieden kortweg *scheerders* genoemd. Het zijn lakenbereiders, die de door het rouwen opgekomen haartjes van het laken op gelijke lengte afscheren. De kopiïst, die de akte van 29 oktober 1546 in het voornoemde register van de Brugse weeskamer registreerde, was blijkbaar in de war toen hij in de plaats van het woord *scheerdere* het woord *schildere* foutievelijk neerpende.

Gillis van Kemmele mag dus gerust als schilder afgeschreven worden.

A. SCHOUTEET

12. Zie: L. Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, Brussel, 1874, blz. 82-84.

13. Brugge, stadsarchief, *register van wezengeoderen van Sint-Jacobszestendeel over de jaren 1538-1555*, fol. 206.

14. *Ib.*, *register van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1545-1558*, fol. 162 v., nr. 2.

MAANDELIJKSE PRIESTERCONFERENTIES IN HET BISDOM IEPER

Het handschrift *S 24bis* berustend op het archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Brugge bevat een tot nog toe niet nader beschreven, naar onze mening zeldzaam, exemplaar van een register met statuten en verslagen van de bijeenkomsten van een vrij vroege maandelijkse priesterconferentie uit het toenmalige bisdom Ieper.

Tegenwoordig zijn de maandelijkse priesterconferenties of bijeenkomsten van een beperkte groep pastoors van naburige parochies, naast deze voor onderpastoors of andere priesters in de zielzorg, een van de meest vanzelfsprekende en ook wel invloedrijke instellingen van een bisdom. Ze spelen in het beleid van een bisdom een behulpzame rol voor de voortgezette vorming van de clerus met een zekere soepele eenvormigheid, bieden een vaste gelegenheid tot wederzijdse informatie aan de basis en zijn een uitstekend middel tot menselijk contact en collegialiteit. Deze instelling bestaat reeds lang. In de eerste diocesane statuten (1838) waarmee Mgr. Boussen na de heroprichting van het huidige bisdom Brugge een juridisch kader voor beleid en zielzorg uitwerkte, wordt reeds een volledige *titulus* aan de organisatie van de *conferentiae ecclesiasticae* gewijd ¹. De bisschop wijst er op dat een reeds lange ervaring bewezen had hoe nuttig ze waren en regelde het zo dat elke pastoor in een beperkte groep of *classis* werd ingedeeld. Deze groep moest dan maandelijks een conferentie houden waarop samen sober werd genoennaald en telkens vragen van drievoudige aard moesten opgelost worden: over Schrift, Rubrieken (liturgie) en Theologie (geloofsleer of moraal). Deze *classis* moest zelf statuten opmaken en ter goedkeuring aan de bisschop voorleggen. Aan de onderpastoors werden dergelijke conferenties aanbevolen doch niet opgelegd. De bisschop doet het voorkomen alsof hij hiermee een sinds lang be-

1. F.R. Boussen, *Statuta dioecesis Brugensis*, p. II, tit. IX, *De conferentiis ecclesiasticis*, Brugge, F. de Pachtere, 1838, p. 110-112.

staand gebruik weer herstelt. Bij het nazoeken evenwel van precedentes konden we in de statuten noch van het oude bisdom Brugge noch van Ieper iets dergelijks vinden². Daar wordt alleen melding gemaakt van de twee (of drie) jaarlijkse conferenties van pastoors die de aartspriester of de deken van de kristenheid per dekenij moesten samenroepen; doch dat is beslist niet hetzelfde als de maandelijksse conferenties.

Document *S 24bis* echter geeft wel degelijk de statuten en verslagen van een aantal vergaderingen van een maandelijksse priesterconferentie voor pastoors uit de jaren 1730-32; het verdient naar ons oordeel daarom meer bekendheid.

De groei van deze conferentie kan men uit de gegevens van het verslagboek opmaken. Ze kwam tot stand niet op advies van hogerhand maar op initiatief van een paar pastoors uit de dekenij Sint-Winoksbergen in het toenmalige bisdom Ieper. Het plan rijpte tijdens een eerste vergadering op 13 december 1730 in de pastorie van Wormhout met de plaatselijke pastoor Alexander Van de Walle, pastoor Verschelle van Ekelsbeke en pastoor David van Quadypre. Ze bespraken in onderling overleg nut en noodzaak van dergelijke conferenties ter bekwamer uitoefening van hun taak en tot beter vrijwaring van hun pastoorsrechten tegen leken, onderpastoors of anderen; ze maakten een eerste schets van statuten. Bij een eerstvolgende bijeenkomst te Quadypre op 17 januari 1731 stelden ze de statuten op punt en gingen ze voorleggen aan de deken van Sint-Winoksbergen die ze vol lof goedkeurde. Geleidelijk breidde deze kern zich uit tot hij op 4 april 1731 ook nog de pastoors van Wyldre, Socx en Herzele omvatte; bij die gelegenheid ondertekenden alle nieuwe leden de statuten, die op 7 maart naar aanleiding van de toetreding van de pastoor van Wyldre nog eens gepreciseerd waren geworden. Tenslotte werd tijdens de negende conferentie van 13 augustus 1731 de dienstdoende verslaggever, pastoor van de Walle, officieel en eenstemmig tot *actuarius* of secretaris aangesteld.

Pastoor van de Walle (1680-1761), licentiaat in de theologie van Douai na de orde der Jezuïeten verlaten te hebben,

2. *Statuta in synodis episcopatus Yprensis et decreta per Reverendissimos Dominos Episcopos ejusdem reimpressa*, Antwerpen, 1673; F. De Wavrans, *Instructio Pastoralis...* 7 jan. 1768, Ieper, 1768.

was een geleerd, onderlegd en op zijn rechten gesteld pastoor³. Hij zal wel de spil geweest zijn bij de stichting en het functioneren van deze conferentie. Waar haalden deze pastoors hun *inspiratie*? Het verslag van de vergadering van 7 maart 1731 schrijft uitdrukkelijk dat veel werd overgenomen uit het *Jus ecclesiasticum universum*, deel I, p. 38 en 40, van de Leuvense canonist Zeger Van Espen. In de uitgave van diens *Opera Omnia*, Leuven, 1721, wordt op deze bladzijden inderdaad gehandeld over de taak van de dekenen en over de bijeenkomsten van de pastoors en worden de in de statuten geciteerde teksten van bisschop Riculf van Soissons, van de Naamse synode van 1659 en de daar vermelde synoden van Mechelen, Kamerijk en Ieper effectief en alleen deze aangehaald. Litteraire afhankelijkheid van dat werk is dus onloochenbaar. Belangrijker evenwel lijkt ons nog in deze dekenij de invloed van het gebruik in Frankrijk dat nog vrij recent in het aangrenzende bisdom Sint-Omaars werd ingevoerd. De eerste Franse bisschop van dat diocees, Mgr. de la Baume, had op 20 november en uitvoeriger nog op 4 december 1681 voorschriften desbetreffend uitgevaardigd. Elke conferentiegroep bestond daar uit al de pastoors van de dekenij, die met uitzondering van de vier wintermaanden, om de maand bij een andere pastoor bijeenkwamen. Daartoe had de bisschop de dekanale indeling gewijzigd: de dekenijen werden kleiner en talrijker⁴. Bisschop L.-A. de Valbelle had daar in 1685 en 1695 nog nadere preciseringen aan toegevoegd⁵. Door deze conferenties uit het naburige bisdom wordt het initiatief van de pastoors van het bisdom Ieper heel wat begrijpelijker en minder origineel.

De statuten geven duidelijk de bedoeling van de maandelijkse conferenties weer. Zij bestaan exclusief uit pastoors en staan ook uitdrukkelijk in hun dienst. Geen andere seculie-

3. Over pastoor A. van de Walle en zijn familie zie vooral Ch. van Renynghe de Voxvrie, *Histoire d'une famille patricienne. Les van de Walle de la Châtellenie de Cassel, Tablettes de Flandre*, dl. II, Brugge, 1949, p. 249-287; dl. III, Brugge, 1950, p. 238-289 (vooral 246-289); dl. IV, Brugge, 1951, p. 132-200; dl. V, Brugge, 1953, p. 183-248.

4. O. Bled, *Les évêques de Saint-Omer depuis de chute de Thérouanne 1619-1708*, Saint-Omer, 1910, p. 353-359, 374, 548-552.

5. Id., *o.c.*, p. 390-92, 514-516, 552-554.

ren noch reguleren worden toegelaten. De besproken onderwerpen zijn van practisch-pastorele aard met een uitgesproken juridische inslag; ook de aangehaalde literatuur wijst in deze richting. Men zou de pastoors echter onrecht aandoen als men al te sterk het exclusief karakter zou beklemtonen: ze zijn zeker gevoelig voor hun eigen taak, voorrechten en belangen maar hielden er toch aan hun opzet aan de overheid kenbaar te maken, zowel aan deken als aan bisschop. Op de negende conferentie van 13 augustus 1731, waarop van de Walle tot verslaggever werd benoemd, deelde deze zijn vijf collega's mee dat hij weldra naar Ieper zou reizen om afscheid te nemen van bisschop De Smet die naar Gent was gepromoveerd. Zij vroegen hem aan de bisschop en zijn vicarissen verslag uit te brengen over de conferenties. Op de eerstvolgende conferentie van 4 september brengt pastoor van de Walle relaas van zijn reis. Hij had eerst een onderhoud gehad met vicaris-generaal L. De Schodt die het opzet zozeer loofde dat hij de wens uitsprak dat alle pastoors dergelijke conferenties zouden houden. Bij de bisschop kreeg hij evenveel waardering, werd aan tafel uitgenodigd en deze bracht zelfs tweemaal een heildronk uit op de conferenties.

Het verslagboek eindigt met het verslag van de conferentie van 2 april 1732. Wellicht was het verslagboek vol geschreven. Uit de voorhanden gegevens is het voorlopig niet mogelijk uit te maken hoe lang de conferenties bleven functioneren; evenmin trouwens of het initiatief ook elders navolging vond. In elk geval bestaat er geen enkele aanwijzing dat in het bisdom Ieper dergelijke conferenties door de bisschoppen of andere gezagvolle instanties werden voorgeschreven; wij kwamen tot nog toe ook niets op het spoor dat op een ruimere verspreiding van het genomen initiatief zou kunnen wijzen. Of het ter plaatse na de laatste conferentie van 1732 verder doorging mogen wij uit de laatste conferentie vermoeden. Daar immers wordt het onderwerp voor de volgende nog aangegeven en dat lag zeker in de lijn van de toch kort vooraf opgemaakte statuten. Toch zijn er geen stellige bewijzen voor.

Uit de hierna uitgegeven statuten zal blijken hoe ernstig en grondig deze groep pastoors zijn bijeenkomsten opvatte en voorbereidde, welke hooggestemde en veelzijdige resul-

taten ze ervan verhoopten en hoe wijs en bekommerd ze waren om de vergadertechniek efficiënt en menselijk vast te leggen.

P. DECLERCK

I

Statuten van de maandelijke priesterconferentie

Conferentiae pastorales in decanatu Bergensi dioecesis Yprensis inchoatae Wormouti anno 1730 et proseguendae deinceps singulis mensibus juxta normam infrascriptam.

Praeliminaria

Plerique pastores non parva sane incommoda sibi oriri sentiunt quod numquam simul conveniant sermones inter se et consilia collaturi super officio pastorali. Hujusmodi pastorum congregationes et conferentias non tantum licitas et utiles sed et necessarias et praeceptas esse a synodis Belgii nostri patet ex Mechliniensi, Cameracensi, Iprensi ac praesertim Namurcensi synodo habita anno 1659 in qua legitur statutum «ubicumque hactenus pastores non sunt redacti in classes qui singulis mensibus statuendo die et hora conveniant ibique tractent de promovenda pietate in Deum, zelo animarum et scientia pastoribus nessesaria, fiat quantocius ubi per temporum difficultates armorumque strepitus licebit». Idque conforme est antiquae ecclesiae praxi quandoquidem saeculo nono inter constitutiones Riculphi, Suessionensis episcopi, capite 20 sic legitur «Rationi quoque proximum est ut unoquoque mense statuta die id est calendis cujusvis mensis per singulas decanias presbiteri simul conveniant et de his quae in eorum parochiis accidunt, sermonem habeant, nimirum ut dubitantibus bene consulant in Domino et in eodem spiritu omnes recta sapiant». Quod quam laudabiliter, utiliter et fructuose in regno Galliae a multo tempore atque etiam nunc in dioecesi Audomarensi introductum et usque in hunc diem a pastoribus practicatum sit, abunde liquet.

[*Oprichting*]

Nos igitur tam salutaribus institutis inhaerentes et pastorali officio intendentes, vicinorum pastorum exemplo edocti, ste fructus et commodi inde nascituri accensi, re mature saepiusque perpensa, infrascripti pastores Wormouti mense decembri anno 1730 in Domino

congregati judicavimus hoc tempore prorsus necessarium esse ut vicissim singulis mensibus die prima feriata conveniamus in unam aliquam pastorem domum, ibidemque tum pro communi ecclesiae et pastorum bono juxta sacros canones super officio nostro pastoralis tamquam praelati minores pro jure nostro consilia conferamus, ut hoc pacto quantum in nobis est, hae conferentiae nostrae aliquatenus vicem suppleant congregationum archiepiscoporum quas quotannis variae synodi celebrari frustra optant et mandant. Itaque ut tam pium, tam utile, tam necessarium propositum pie, modeste, pacifice et constanter exsequamur et pastoralis zelo unanimiter deinceps aspirante Spiritu Sancto prosequamur, visum est in Domino congregationi conferentisque nostris certum modum ponere normamque aliquam praescribere ab omnibus deinceps nobis associandis inviolabiliter observandam.

[*Fundamentele ingesteldheid*]

Quia Dominus Jesus Christus pastor aeternus dixit «ubi duo vel tres in nomine meo congregati sunt, ibi ego sum in medio eorum» idcirco exordium cujusque conferentiae fiet in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, dicto hymno *Veni Creator Spiritus* cum collecta *Deus qui corda fidelium* etc. juxta ritum synodaliu congregationum; finientur autem singulae conferentiae modeste ab omnibus acclamando «Divinum auxilium maneat semper nobiscum. Amen». Ut autem pax Domini sit semper nobiscum et Spiritus Sanctus consiliis nostris et fructibus inde proventuris benignus aspiret, pacem et concordiam perfectam congregati inter se pastores servare et firmare sollicite studebunt, certi omnino quod concordia res parvae crescant, discordia vero maxima, quaeque dilabantur et evanescent. Porro quia humilitas fundamentum et basis est, charitas vero vinculum omnis ecclesiasticae congregationis a S. Patribus recte nuncupatur, certum est has nostras conferentias in humilitate fundatas, charitate vero fraterna colligatas et unitas esse oportere. Quapropter domini pastores rem quamquam proposituri aut sententiam suam super quaestione proposita prolaturi apprime humilitatis et charitatis memores esse debent, ne superbia et arrogantia destruat quod in christiana humilitate fundatum est omne concilium nostrum. Absit igitur omnis contentio, absit quam maxime contumelia verbo, absit vel levissimus dictorum aut consiliorum alienorum contemptus et qui major est consilio fiat hic sicut minor in eloquio. Proinde quilibet suum loquendi tempus et ordinem observabit ne ubi fuerit multitudo congregatorum ibidem aliquando sit et confusio, tum *rogatus* modeste, breviter et pacifice dicenda proferet, omnes autem tacebunt ne

loquentem quis inepte interrumpat aut praecipitantia nimia finem dicendi indiscrete antevertat.

[*Verslagboek*]

Quoniam quod omnes tangit ab omnibus probari debet, nihil unquam novi oneris pro tota congregatione suscipietur aut statuatur quod non fuerit ab omnibus nostrae congregationis pastoribus unanimiter approbatum. Nihil autem tamquam sic ratum et firmum censebitur quod non fuerit in *acta* relatum. Ut autem pro testimonio certo et indubitato consultorum, resolutionum et actorum in conferentiis nostris mensuris decretorum instrumentum authenticum penes *registrum* nostrae congregationis permaneat et futuris temporibus nobis et successoribus nostris fidem certam faciat, ab infrascriptis confratribus unus nostrum vice omnium *actuarius* seu *notarius* eligetur ac statuatur, qui propositiones, quaestiones, resolutiones omniaque conferentiarum placita, consulta et acta memoria digna accurate in fide sacerdotis registro inscribat, qui proinde ad hoc munus electus et statutus coram omnibus in conferentia iuramentum veracitatis ac fidelitatis congregationi nostrae praestabit idque registro inscribet, consignantibus duobus confratribus hujus rei testibus; quo facto fidem apud nos certam habebunt quaecumque ab actuario in conferentiis acta, resoluta et statuta registro nostro inscripta fuerint. Pro majori tamen securitate omnium et certiore cautela veritatis, relecta sub finem singularum conferentiarum acta publice, clare et distincte pronuntiata ea quae gravamen aut onus nostrae congregationi aliquod afferre possent, duo veritatis conscii pastores testes cum actuario designabunt supra aut infra adnotatis ab actuario nominibus eorum qui conferentiae interfuerunt, loco item, die, mense et anno conferentiae adjectis. Absente a conferentiis actuario, senior e confratribus praesentibus supplebit vices ejus, caeteris ut supra servatis. Acta vero haec sic registrata ut fidem certam habeant ab actuario postea authenticari et obsignari debebunt, quo pateat etiam hic inter nos formam quamdam juris publici canonicam servari. Si et quando R.D. Decanus aberit a conferentiis, actuarius praesidebit, rebusque tractandis ordinem et modum praefiget, singulorum confratrum quaestiones digeret in numerum et ordinem, resolutiones, placita et consilia exquiret, vota et suffragia super rebus expensis ac deliberatis colliget ac dein conclusiones pro pluralitate aut solidiore ratione suffragantium formabit, adjecta etiam contra opinantium sentantia si solida videbitur.

[*Agenda en verwachtingen*]

In fine conferentiae cujusvis locum, diem et horam proximae securae conferentiae indicabit praeses audito prius super hoc pastorum

consilio, praelegatque materiam et quaestiones, si quae difficiliores supererunt, tunc post accuratum examen et discussionem juris melius tractandas, deliberandas et resolvendas, quarum decisioni domini confratres studere dignabuntur, ut acta conferentiarum nostrarum non minus jurisprudentiam, eruditionem theologicam et ecclesiasticam disciplinam quam pietatem sapiant. Quod ut fiat commendatur omnibus et singulis nostrae conferentiae pastoribus *primo* ut diligenter studeant juri pastorum titularium, edictis regiis, arestis parlamentorum aliorumque superiorum conciliorum jus nostrum concernentibus; *secundo* ut in scriptis proponant ac praelegant in conferentiis quae ibidem occulta detexerint nobis faventia et pluribus nostrum forte ignota ob carentiam et raritatem librorum in quibus ejusmodi jura et officia nostra continentur. Hoc pacto jus nostrum sancte tuebimur, hinc inde laesum facile reparabimus, usurpatum a saecularibus prudenter revindicabimus, servitutes varias temere nobis impositas sapienter excutiemus nosque variis dolis captos, quin et calumniis hinc inde impudenter a dyscolis oppressos in libertatem pristinam fortiter asseremus. Tum reverentiam dignitati pastoralis debitam, modo non parum per adversantium malorum spirituum nocumenta imminutam et auctoritatem multis partibus infirmam evidenter conciliabimus nobis non paucam, dum cuilibet nostrum facile erit obstrepentium, nobis audaciam repimere, inanes et futiles sycophantarum cavillos Patrum auctoritate redarguere, vim male intentatam legibus tum civilibus tum ecclesiasticis retundere ac propulsare a temporalibus nostris. Quin et contra per solidam juris et officii nostri scientiam ipsismet adversariis nostris veluti Sampsonis vulpeculis in detrimentum sementis nostri caudas colligatas habentibus timorem et circumspeditionem incutere pro minimo nobis erit. Hi namque omnes, dum videbunt nos nixos et munitos legibus sibi adversis in utroque foro multis modis ad confusionem refractariorum et cavillantium confirmatis et executioni mandatis saepius, silebunt, juxta ac tacebunt parochianorum nostrorum inceptores iniqui vexasque pastorum his temere suggestas maturiori consilio magistratus suis scribis et curialibus, ut fas est sperare, interdicerent, quando viderint ejusmodi nova et a saeculo inaudita molimina nec honori sibi nec reipublicae nec ecclesiis nostris esse emolumento aut ornamento. Tunc percipient et perspicue intelligent pastores omnes quam bonum et quam jucundum, quam utile sibi et necessarium fuerit convenire confratres in unum conferentiarum locum et ibidem sancte, fortiter ac suaviter conspirare in commune omnibus et singulis bonum in tituli pastoralis sui jure fundatum; tunc mirabitur et dilatabitur cor nostrum quando multitudo pastorum venerit in auxilium sibi, quando fortitudo male agentium reverenter

cesserit nobis, tum replebitur gaudio os nostrum et lingua nostra exultatione.

[*Naleven van de beslissingen en gebed voor overleden leden*]

Haec ut stabilia apud nos semper maneant in frequentandis menstruís conferentiis nos ítem stabiles esse, principiis hisce firmiter insistere et statutis tum synodaticis tum nostris constanter inhaerere oportet, a quibus numquam ne ad latum quidem unguem recedere licebit, quia quod semel placuit amplius displicere non potest, nisi forte pro ratione temporis et loci toti nostrae congregationi post maturam deliberationem unanimi consensu aliter visum fuerit. Cujus rei tunc mentionem faciet actuarius in hoc nostro conferentiarum registro. Proinde haec apud nos statuta ac decreta vim et robur quasi legis obtinebunt in perpetuum quibus contraire aut derogare nemini nostrum fas erit umquam, nisi a conferentiis ut perturbator, quod absit, excludi malit. Quocirca haec acta nostra tamquam pacta conventa, pignora certa et perpetua pacis atque concordiae monumenta nostrae congregationi erunt, et successoribus nostris, prudentiae, scientiae et zeli nostri pastoralis luculentum testimonium dabunt, quo et illi moti, tum in conferentiis, tum in sacrificiis suis memoriam nostri, si Deo placet, sedulo servabunt. Nos modo viam pidentes ejusmodi confratrum piae memoriae dicemus singuli pro defuncto congregatinis nostae confratre tria sacra, ut pastor pastorum hunc societati Sanctorum aggregare dignetur, ubi erit in aeternum unum ovile et unus pastor.

[*Geheimhouding*]

Interim omnis conferentia nostra hic veluti in caelis sit oportet; proinde secreto sigilli probe munienda et hoc veluti sale sapientiae condienda et conservanda erit. Quod si sal evanuerit ad nihilum valet ultra nisi ut mittatur foras et conculcetur ab hominibus. Sic consilia et acta conferentiarum nostrarum, si missa foras et divulgata fuerint, procul dubio evanescent et vilescent, proterentur et conculcabuntur hinc inde a zoilis et momis.

Quamobrem merito in omni concilio et congregatione justorum arcanum, seu secretum camerae ut vocant, omnibus et singulis collegis impense commendatum et severe praecriptum est, quin et juramento praestito ad id servandum passim constringuntur singuli civili cuipiam collegio adsciti. Ad horum imitationem justis sane nec levibus de causis etiam inter nos ecretum camerae esto. Proinde pastores singuli in congregationem et conferentias nostras admittendi in fide sacerdotis manu pectori admota promittent secretum super causis et actis, consultis et resolutionibus ibidem habitis, praesertim spe-

ciali decreto secreti seu arcani nota insignitis ac vetitis divulgari. Quod si temere quis secretum hoc violaverit, praeter notam infidelitatis et levitatis quam apud congregationem incurrerit, prima vice paterne monebitur a domino praeside de infidelitatis vitio commisso, secunda vice severius corripitur ab omnibus, et pendet statim libram magnam mittendam in thesaurum congregationis, tertia vice velut sal evanidum a nobis mittetur foras. Hinc etiam sequitur registerum conferentiarum nemini extero pandendum umquam quacumque de causa.

[*Leden, houding tegenover onderpastoors*]

Quia haec quam nos instituimus congregatio est *pastorum* et quidem districtus et territorii Bergensis tantum, nulli, nisi pastores illius albo nostro inscribentur et in congregationem admittentur quocumque praetextu. Proindeque ab ea et a nostris conferentiis non tantum saeculares et regulares presbyteri, sed et omnes sacellani, vicarii ac deservitores exclusi sunt, propterea quod supranominatae synodi de pastorum per decanias suas congregatione tantum agant earumque scopus et intentum sit ut pastores inter se de pastorali officio tractent. Porro si quid *vicarios nostros* aliunde pangit et angit, consulant hi suos pastores, qui de his referent ad congregationem nostram quod pro gloria Dei et communi cum pastoribus bono dijudicandum videbitur. Ut autem subordinatio vicariorum ad suos pastores omnino servetur, nemo nostrum alienorum vicariorum contra proprios horum pastores patrocinium facile et incaute suscipiat. Plerumque enim vicariorum de suo pastore querela inde oritur, quod non satis meminerint vicarii ad hoc admissos ut subserviant et subsint, non ut obsint aut aequentur dominis pastoribus suis.

[*Zorg voor gemeenschappelijk welzijn en waardigheid*]

Attamen hic singuli pastores libere pendent si quos in suis aut in vicinis ecclesiis abusus aut defectus et transgressiones statutorum adverterint atque ita unanimes pro bono ecclesiae, aedificatione et salute proximi et gloria Dei conspirabunt ut episcopus ex hujusmodi conferentiis observare queat, quid pro bono communi deinceps statuendum et ordinandum fuerit. Omnes itaque pastores in Spiritu Sancto nostrae congregationi associati omnem privatum et inordinatum erga dissolutos affectum exuant et publicum ac commune bonum privato ac particulari praeferant, ut passionibus his quae hominem in diversa agitare solent liberi, unum prorsus induant Dominum nostrum Jesum Christum pastorem omnium, cujus spiritu animati, zelo et virtute accincti, publicae congregationis nostrae uti-

litati, laudi et honori studere et favere quoquo modo satagent. Et quoniam et particulari conversatione et connexione nimia cum iis secularibus qui auctoritati pastorum palim adversantur et aperte juri nostro derogant, nobis ad summum beneficium latronis sperari potest, nimirum ut cum omnes alios confratres nostros auctoritate et jurisdictione in gubernandis et administrandis rebus temporalibus disci, et quod maxime absurdum est, ecclesiae suae spoliaverint, imo et nostro juri multum derogaverint nomenque nostrum tamquam malum inde ejecerint, et ipsi quoque a corpore et congregatione sua deficientes et sejuncti, hi secularisantes et laicales pastores tandem humilientur et aequentur reliquis; idcirco cavebunt omnes ne horum adversantium dolosa familiaritate et veluti contagione inficiantur ac depraventur, sic ut secreta nostra pandant et prodant confratres suos in commune pastorum bonum conspirantes et pro virili laborantes atque ita tandem veluti traditores nobis et sibi noxia a congregatione pastoralis desciscant, et quod absit, aliquando velut apostatae ordinis sui osores, etiam maxime adversentur facti odibiles et abominabiles reliquis.

[*Houding tijdens de vergaderingen*]

Tametsi multum in pietate et humilitate confratrum nostrorum confidimus et in Spiritu sancto congregationem nostram coeptam et stabilitam omnes testemur; sperari tamen vix potest ut in omnibus nostris deliberationibus consilia, vota et suffragia nostra futura inter se sint omnino conformia. Quo casu tunc omnes prudenter cavebunt ne suggestionem aut concitationem hic quis alterum instiget ut secum sentiat et conspiret atque ita ejus sententia ab aliis abjudicata et reprobata praevaleat in conferentiis. Quare si post maturam et longam deliberationem pro rebus agendis confratrum sententia concors non fuerit, pacis hic conservandae gratia supersedeatur et integrum erit partibus suum sequi consilium, dummodo non veniat in detrimentum congregationis nostrae cui semper et ubique cautum sit oportet. Quia non omnibus secundum eandem mensuram data sunt Dei dona et Spiritus Sanctus monet omnes ut sobrie sapiant, si quis nostrum in conferentiis nostris quid non recte dixerit, senserit aut fecerit id silentio perpetuo pressum continuo obliterabitur nec postea dicto factove, risu aut sarcasmo hujus memoria usquam unquam inepte refricabitur, ne pax et harmonia nostra inde turbetur aut dissonet et conferentiae nostrae ob hujusmodi ineptias alibi erideantur et spernantur. Ne tamen congregatio nostra in loquendo et agendo imprudentia et vecordia male audiat, licebit domino praesidi delinquentes generatim suaviter sui officii commonere.

[Optreden tegenover onderpastoors]

Vicarii vero nostri, qui super defectibus suis a pastore suo moniti, non respuerint, quique illi aut inofficiosi aut inobedientes aut ullo modo inurbani, molesti aut refractarii fuerint, super pastorum aut aliorum querela a viciniore pastore de communi consilio ad id deputato paterne sui officii commonebuntur; quod si non audierint aut indociles fuerint a congregatione nostra denunciabuntur R. Domino Decano corrigendi, qui per epistolam e conferentia ab actuario scriptam edocebitur et rogabitur ut pro officio suo id efficaciter praestare dignetur ne ullibi offensio aut scandalum detur cui de communi consilio et auxilio congregationis nostrae illico mature et sollicitate non prospiciatur.

[Financiële bijdrage]

Cum haec congregatio nostra sine ullo omnino sumptu intentum suum exequi non possit, singuli pastores in eam admittendi singulis annis in prima horum conferentia solvent tres patacones ponendos in thesauro servando cum registro conferentiarum a domino pastore quem tota congregatio ad hoc elegerit, eo fine ut hic subserviat sumptibus a congregatione necessario ferendis, quorum computum actuarius registro inscribet, adnidente et acceptorum summam ibidem subsignante domino thesaurario. Si quid amplius pro communi jure nostro tuendo, hic deponendum videatur, in conferentiis secuturis, ubi pastores omnes adfuerint, decernetur de communi omnium consilio. Tandem quo omnibus clare constet conferentias nostras vere pastorales, spirituales, et serias esse, insuper juxta normam Sacrarum Synodorum institutas, celebratas et frequentatas et neutiquam bibendi et liguriendi conventicula futura, postrema et minima cibi et potus cura fuerit nobis, utpote alium cum prototypo Domino nostro Jesu Christo cibum habentibus, quem mundus nescit, aut corpori plus quam animae intentus non capit. Tamen quia corpus quod corrumpitur aggravat animam aliquid circa haec dispiciendum ac statuendum hic nobis fuit.

[Maaltijd]

Quoniam pastorum congregandorum habitatio remotius distat a loco conferentiis habendis assignando, aegre admodum ab omnibus sine prandio ibidem sumendo frequentari poterit, saltem in hyeme, quam ob rem et juxta mentem ac voluntatem sacrarum synodorum frugale sit et moderatum et ne quis sumptibus aut gravetur ac praesertim ne adversarius noster diabolus zizaniorum in omni opere bono superseminator, utiles et necessarias nostras conferentias hac commessationum via aliquando turbet et abrumpat, pastor ille apud quem

domini confratres ad conferendum inter se sermones congregabuntur, praeter jusculum, carnem coctam et tostam, vulgo dictam soupe boulli et roti, cum poculo cerevisiae et pinta vini in singulos, cum bellariis paucis, nihil apponet, sic nempe ut una lagena vini in duos plane sufficiat et amplius his quid omnino interdictum est. Pro quo prandio pastori apposituro a singulis confratribus congregationis nostrae ibidem praesentibus et comedentibus solventur asses duodecim, ab absentibus vero asses tantum sex et non amplius, desumendi hi simul omnes ex deposito thesauro nostro.

[*Vreemden*]

Extranei vero per quos tractatio de rebus ecclesiae impediri posset ab eo prandio excludentur et nemini non pastori associato tunc locus erit in mensa, quae ultra mediam horam non protrahetur, conferentia vero non ultra duas horas, ut omnes ante vesperam commode domi esse possint et inde pateat conferentias nostras vere sobrias et ad aedificationem spiritus esse compositas.

[*Slot*]

Haec pauca inchoandae et formandae pastoralis nostrae congregationi praeliminaria singulis annis relegenda tamquam solida et perpetuo mansura fundamenta nobis et sociis pastoribus deinceps conferentiis nostris aggregandis servanda posuimus.

In quorum fidem infrascripti pastores associati subscripsimus nosque omnibus et singulis praescriptis, legibus et statutis plane submissimus. Actum Wormouti septima martii anno 1731.

Alexander Van de Walle, Oxelarensis, Sanctae Theologiae Licentiatius, pastor Wormoutanus.

Guilielmus Judocus Verschelle, Dunckeranus, pastor Ekelsbecanus.

Matthias Chrysolaus David, Westcappellensis, pastor Quaetyprensis.

Joannes Ignatius Ancheel, Casletanus, pastor Wylderensis.

Franciscus Xaverius Cobert, Peenensis, pastor Soxensis.

Joannes Franciscus Outters, Herzeelensis, pastor Herzeelensis.

Hac die decima tertia augusti anno 1731 nos infrascripti pastores Quadyprae congregati, consilio inter nos habito, omnium suffragiis elegimus ac denominavimus actuarium conferentiarum nostrarum eruditissimum Dominum Alexandrum Van de Walle, pastorem Wormoutanum, Sacrae Theologiae Licentiatum, congregationis nostrae membrum. Subscripsimus Quadyprae die ut supra. [volgen vijf handtekeningen als boven, behalve die van A. van de Walle en als eerste die van Cobert].

Infrascriptus pastor Wormoutanus electus a RR. Dominis confratribus pastoribus et collegis nostris in congregationis nostrae pas-

toralis actuarium, promitto in fide sacerdotis veracitatem in scribendis actis conferentiarum nostrarum et fidelitatem in secretandis et conservandis consiliis nostris. Actum Quadyprae 13 augusti 1731. Alexander Van de Walle, S.T.L., pastor Wormoutanus.

II

*Overzicht van de conferenties:
datum, plaats, onderwerp*

- 13.12.1730 Wormhout: plan van stichting van conferenties, project van statuten, leden: pastoors van Wormhout, Ekelsbeke, Quaedypre.
- 17.1.1731 Quaedypre: verdere bespreking van de statuten die zullen medegedeeld worden aan de deken van de christenheid van Sint-Winoksbergen. Deze keur ze op 20.1.1731 goed.
- februari 1731 Ekelsbeke: pastoor van Wildre ook aanwezig, verdere bespreking van de statuten, aankoop van verslagboek.
- 7.3.1731 Wormhout: definitieve versie van de statuten, onderwerp: *Quid juris pastori competat circa scamna et sedilia in ecclesia collocanda aut reformanda?*
- 4.4.1731 Wildre: pastoors van Socx en Herzeele als nieuwe leden, onderwerp: *De sepulturis monumentis seu lapidibus sepulchralibus.*
- 10.5.1731 Socx: onderwerp: *Quid juris pastori titulari competat circa oblationes in ecclesia factas?*
- 7.6.1731 Herzeele: onderwerp: *Quid sit pastor?*
- 4.7.1731 Ekelsbeke: onderwerp: *Utrum beneficium curatum sit dignitas?*
- 13.8.1731 Quaedypre: A. van de Walle officieel tot actuarium gekozen. Onderwerp: *Quid incumbat pastoribus circa observantiam canonum et statutorum dioecesanorum?*
- 4.9.1731 Wildre: onderwerp: *Quid sit et fuerit pastor primitivus?*
- 16.10.1731 Wormhout: zelfde onderwerp als in september.
- 12.11.1731 Socx: onderwerp: *De jure pastorum circa administratorem fabricae ecclesiarum ac praesertim de jure quod habent in auditione computus etc.*
- 4.12.1731 Herzeele: zelfde onderwerp als in november.
- 8.1.1732 Ekelsbeke: zelfde onderwerp.

- 11.2.1732 Quaedypre: onderwerp: *De reparandis ecclesiis et quid circa reparationem pastori incumbat.*
- 4.3.1732 Wildre: onderwerp: *De reparatione templorum.*
- 2.4.1732 Wormhout: onderwerp: bespreking van de *Déclaration du Roy entre les curez primitifs et les curés vicaires perpetuels* (donné a Marly le 15 janvier 1731, enregistré en parlement le 16 fevrier 1731...) en van de *Lettre de Monseigneur Leveque de St. Omer a Messieurs les curés de son diocese du X decembre 1731* en *De domo pastoralis.*

III

Lijst van de op de conferenties meest geciteerde en geraadpleegde werken

Wij geven deze lijst omdat ze een inzicht geeft in de aard van de onderwerpen die besproken werden alsook in de literatuur waarmee de pastoors op deze conferenties vertrouwd gemaakt werden. Wij zijn er echter niet in geslaagd in elk geval de door hen geraadpleegde uitgave te achterhalen; waar we door vergelijking van de geciteerde bladzijde daar wel in slaagden, geven wij de datum van de uitgave aan.

M. BORJON, *Décisions qui regardent les curés*, Parijs, 1701.

R.A. DU LAURY, *La jurisprudence des Pais-Bas Autrichiens établie par les arrêts du Grand Conseil*, Brussel, 1717.

C. FLEURY, *Institution au droit ecclésiastique.*

J. HERMANT, *Histoire des Conciles.*

M. MARESCHAL, *Traité des droits honorifiques des seigneurs dans les églises.*

N. RICHART, *Pastor Primitivus; Jus pastorum titularium et ecclesiarum parochialium ad oblationes et decimas et maxime novales*, Brussel, 1716.

Statuta in synodis episcopatus Yprensis et decreta per Reverendissimos Dominos Episcopos ejusden reimpressa, Antwerpen, Plantijn-Moretus, 1673.

Z.B. VAN ESPEN, *Jus ecclesiasticum universum, Opera Omnia*, Leuven, 1721; *Supplementum in Corpus Juris Canonici*, Parijs, 1729.

F. ZYPAEUS, *Opera omnia*, Antwerpen, 1675.

HERSTELLINGEN AAN DE SINT-ANTONIUSKERK
TE BLANKENBERGE
TEN TIJDE VAN PASTOOR ROYER
(1740-1766)

De Sint-Antoniuskerk te Blankenberge, in 1937 door de Commissie van monumenten geklasseerd, paart aan een rijk kunstpatrimonium een interessante en merkwaardige geschiedenis ¹. Alleen reeds onder het herderschap van Julien Joseph Royer, pastoor te Blankenberge van 1740 tot 1766, gebeurden belangrijke realisaties en restauraties. Financieel kon de pastoor daarbij rekenen op de milde steun van het stadsmagistraat en niet in het minst op deze van de vissersnering. De merkwaardige groei van het visserijbedrijf te Blankenberge tijdens de Oostenrijkse periode, zal daar zeker niet vreemd aan geweest zijn. Immers gans de 18e eeuw door is er een konstante toename van het aantal eenheden in de vissersvloot ².

1720	32 schuiten	1760	52 schuiten
1725	32 schuiten	1765	53 schuiten
1730	31 schuiten	1770	61 schuiten
1735	38 schuiten	1775	68 schuiten
1740	38 schuiten	1780	72 schuiten
1745	41 schuiten	1785	— schuiten
1750	50 schuiten	1790	77 schuiten
1755	49 schuiten		

Een eerste aanwinst onder pastoor Royer waren drie nieuwe klokken. In 1754 ging het Blankenbergs stadsmagistraat akkoord de drie bestaande klokken te vervangen ³ en voor $\frac{2}{3}$ in de kostprijs van drie nieuwe tussen te komen ⁴. De Brugse klokgieter Georges Dumery, die reeds in 1751 aan de stad een klok had geleverd «tot den heurslagh

1. Voor de geschiedenis van de Sint-Antoniuskerk moeten we verwijzen naar onze studie over de kerk in voorbereiding.

2. R.A.B., Oud archief Blankenberge, Rekeningen, nrs. 118 tot 178.

3. Ibidem, idem, nr. 17, fol. 29 en 29v. Aanwinsten nr. 2579, fol. 108: «Betaelt aen Laureyns Maes timmerman 3 p. 11 sch. 11 gr. over aerbeytsloon soo over hem als sijnen knecht int af ende ophangen van alle drije de klokken ...».

4. Ibidem, idem, nr. 150, fol. 21: «... dat de kercke daer over moeste draegen het gerechte derde ende dese stadt twee derden».

binnen der stadthuijse»⁵, kreeg de opdracht. Als voorwaarden stelde het magistraat «... als dat den voorseyden D'Emery de selve sal leveren van goeden toon voorts sal op de selve moeten ghestelt worden het waepen van de stadt, de naem vanden heer pastor ende van burghmeesters ende schepenen».

Twee der oude klokken werden in het atelier van Dumery te Brugge hersmolten, terwijl de kleinste in de kerk bleef tot bij de overname van de nieuwe klokken in juni 1754⁶. Deze klokken heeft men tot de sluiting van de kerk in 1889 gebruikt; de twee kleinste werden toen hergoten en de grootste bracht men over naar de nieuwe Sint-Rochuskerk. Er stond inderdaad volgend opschrift op⁷:

D'Heer en meester Julianus Josephus Royer
pastoor de weth der stede ende port van Blankenberghe
bailliu d'heer F.J. Vander Beke
Burghmeester d'heer Jan Vander Beke burghmeester van
den commune d'heer J. Gouverneur schepenen d'heer C.
E. Mallet o et a d'heer Jacob van Mirop kerckmeester
d'heer J. Janssens d'heer J.A. De Buisson d'heer J.L. De Vos
d'heer P. Bousse d'heer J. Scheurs d'heer P. Reynaert
d'heer Joannes Van Windekens tresorier ende kerckmeester
d'heer ende meester A.C.J. Walwein pentionaris ende greffier

Georgius Du Mery me fecit Brugis anno 1754

Deze klok, samen met de andere, hebben de Duitsers in 1917 en opnieuw in 1943 opgevorderd. Hergoten in 1949, vertoonde zij in 1966 een barst aan de rand zodat hetzelfde jaar, in opdracht van de kerkfabriek, door de firma F. Sergeys uit Leuven een nieuwe klok gegoten werd. Daarop is inderdaad de ganse historiek van de klok af te lezen⁸.

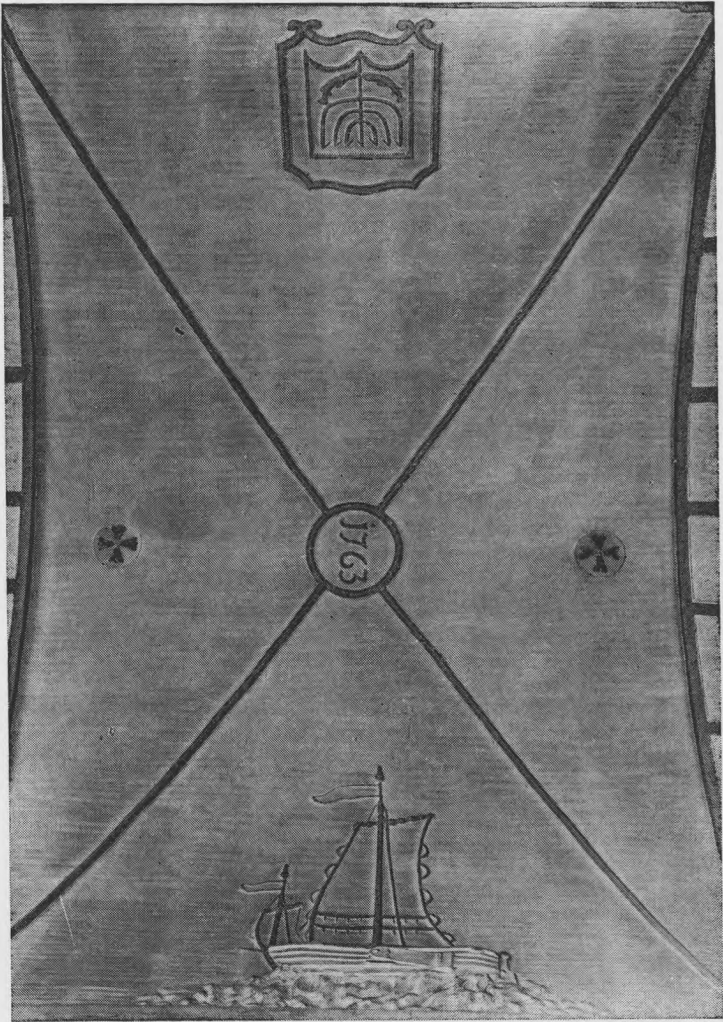
Vervolgens kreeg het interieur een grondige beurt. In 1761 werd een nieuwe vloer van «blauwe baseecksche teghels» gelegd⁹ en met toestemming van de heer landsdeken verplaatste men de zitsels uit de middenbeuk naar de zij-

5. Ibidem, idem, nr. 16bis. Over G. Dumery zie *Ann. Soc. Em. Brugge*, VII (1845), blz. 235 en vlg.

6. Ibidem, idem, nr. 17, fol. 30v en 34v.

7. L. Legougeux, *Blankenberghe. Histoire et Souvenirs*, Blankenberghe, 1905, blz. 263-264.

8. Kerkfabriek Sint-Rochus, Opschriften van de klokken: «Primum a Georgio de Mery anno MDCCLIV factam, bis grassante

beuken ¹⁰. In de Sint-Antoniushuiskamer kwam het zitsel van deken en eed der visserij, dat van de Sint-Antoniushuiskamers en ook het vernieuwde zitsel der kerkmeesters ¹¹. In de O.-L.-Vrouwbeuk plaatste men «het ghone van O.L.Vrouw, vande paters bightstoel ... voorwaerts tot aende autae ende het ghone van het Heyligh Cruys ... achterwaerts vande paters bightstoel».

Eveneens had men beslist een nieuw orgel te laten bouwen ter vervanging van dat welke de stad in 1712-1713 aan de Sint-Trudoabdij te Brugge had gekocht ¹². Daartoe was door de Blankenbergse vissersnering een milde gift beloofd. Maar eenmaal projekt en tekening van het orgel klaar, bleek het noodzakelijk dat de stad eveneens haar duit in het zakje deed «ghesien het plan van diere met de apparenten oncost ... merckelick sal commen te excederen de jonste vande visscherije en het ghone soude connen commen uyt de jonste vande borgherije...». Immers ook doksaal en trap van 1712 moesten volledig vernieuwd worden om het nieuwe orgel te kunnen plaatsen ¹³.

A.J. Berger, meester orgelbouwer, kreeg op 17 november 1762 het werk toegewezen. Andries Jacobus Berger behoorde tot het 18e-eeuws geslacht van orgelmakers uit Brugge. Naast onderhoud en herstellingswerk aan diverse orgels zijn van hem o.m. gekend de nieuwe instrumenten in de Blindenkenskerk, de Sint-Gilliskerk en het Begijnhof te Brugge ¹⁴.

bello anno MCMXVII et MCMXXXIII ereptam me fudit anno MCMXXXIX G. Slegers-Causard me denique novam fundunt anno MCMLXVI Fr. Sergeys et filius eius Lovanii in honorem Sancti Josephi».

9. R.A.B., Aanwinsten nr. 2581, fol. 95-95v. Basècle, gemeente in de provincie Henegouwen, gekend voor steengroeven.

10. Ibidem, Oud archief Blankenberghe, nr. 17, fol. 294 en fol. 300v-301.

11. Ibidem, Aanwinsten nr. 2581, fol. 98: «Voorts betaelt aen Pieter de Roo meester schrijnwerker binnen Brugghe de somme van 8 p. gr. over het maecken ende leveren van het kerckmeesters zitsel in de kercke deser stede».

12. Ibidem, Oud archief Blankenberghe, nr. 144, fol. 46v-47: «Betaelt aen Pieter Scharre 25 p. over Mevr. d'abdesse van het clooster van St. Trudo binnen Brugge soo veele dese stadt aen het selve clooster schuldigh was over coop van een orgel de gonne inde kercke deser stede staets». In 1521 was een nieuw orgel geplaatst geworden door Charles Waeghers, zie: F. François, *Brugse orgelmakers*, in *Biekorf*, IL (1948), blz. 155.

13. Ibidem, idem, nr. 17, fol. 305-306v.

Het nieuwe orgel voor de Sint-Antoniuskerk zou aan de volgende voorwaarden geleverd worden ¹⁵ :

Voor eerste, sal den aannemer moeten leveren een nieuw secreet van uijtgelesen waegheschot, van 48 canaalen, met sijn gheleedt, oock twee nieuwe clauwieren van ghelicke 48 voeten tousse ider, de toussen van wit suijver been, ende de diesen van bruijn hebben haut, een clauwier sal moeten dienen voor d'orghel, tweede dito voor een echo van drije octaven sal een tweede cornet wesen, voorts drije blaesebalgen volghens den heisch van dit werck.

- nr. 1 devanture vier voet open, ontrent ses voeten in parade van stoffe gemengelt loot en tin, verciert met witte foelie.
- 2 bourdon aght voet sprekende ghestopt, d'eerste octave van waegheschot ende de volgende pijpen van stoffe als boven.
- 3 cornet van vijf pijpen op ieder tousse beginnende op de laré int midden van t'clauwier stoffe.
- 4 fluijte sprekende vier voet ghestopt van stoffe.
- 5 doublette twee voet van stoffe.
- 6 nazaert ofte quinte fluijte van stoffe.
- 7 quart nazaert van stoffe.
- 8 tierce van stoffe.
- 9 fourniture à drije pijpen op ieder tousse van stoffe.
- 10 cijmbal à twee pijpen op ieder tousse van stoffe.
- 11 trompet van engels tin sprekende 8 voet gesneden op t'secreet den bas van dé superius.
- 12 clairon oock engels tin sprekende vier voet oock ghesneden.
- 13 een trambland d'oux 14 nagtegael en ventijl.

Voorts een echo cornet sprekende drije octaven op tweede clauwier van vier pijpen op een tousse van stoffe.

Desen orghel voltrocken wesende de twee eerste jaeren aghter een volghende goet te hauden door den aannemer sonder vergelt.

Voorts eene nieuwe waegheschotte orghel casse, met drije vaesen, volgens de teekeninghe sonder speck ende dat alle voor eene somme van veerthien hondert vijftigh guldens vlams courant gelt te weten twee hondert guldens vier maen-

14. F. François, *o.c.*, blz. 160-161.

15. R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 17, fol. 339v en vlg.

den naer het sluijten van het accord ende twee hondert guldens vier maenden daernaer ende het resterende van duijssent en vijftigh guldens, als den orghel geheel gedaen ende overgenomen sal sijn.

Voorts een eerelick defroij ten tijde van het opstellen oft montereren van het werck, ontrent ses weken, met ofte ghetween te verleenen binnen desen steden huijse, als oock het transport vande orghel ende casse, ten coste van d'heeren aenbesteeders.

Zoals beloofd, staken de 53 eenheden van de Blankenbergse vissersvloot tijdens de eerstvolgende maanden ¹⁶ in zee om de opbrengst van een reis integraal af te dragen tot het bekostigen van het orgel. Die opbrengst beliep 93 p. 14 sch. 2 gr. ¹⁷, t.t.z. nog niet de helft van de totale kostprijs van het orgel, zodat de subsidie van het magistraat en de «jonste» van de bevolking een niet te onderschatten aandeel geweest zijn!

Uit de beschrijving blijkt dat dit orgel voor de Sint-Antoniuskerk van het klassieke «Berger-type» was, namelijk een goed bezet vier voetsorgel. Enkele bijzonderheden echter maakten dit orgel tot een uniek Bergerinstrument. Volgens J. Marichal ¹⁸ is dit het enige éénklaviersorgel van Andries Jacobus Berger dat naast de gebruikelijke cornet vijf rangen nog een echo-cornet vier rangen bezat. Dit echo-werk werd bespeeld vanaf een daartoe speciaal toegevoegd tweede manuaal van drie oktaven. Naast de aanwezigheid van de echo-cornet valt het ook op dat de clairon vier voet zowel in de baskant als in de diskant kon gespeeld worden, hetgeen eerder zeldzaam was op een klein Berger-orgel (meestal disposeerde hij clairon vier baskromhoorn acht voet superius). Het is eveneens opmerkelijk dat op dit kleine orgel naast een konventionele doublette twee voet een quart-nazard (= fluit twee voet) aanwezig was.

Deze enkele bijzonderheden in de samenstelling van het

16. Kerkarchief Sint-Antonius, Bundel nr. 121. Dit gebeurde vóór 30 mei 1763; immers bij de overeenkomst van 30 mei 1763 om in zee te steken tot bekostigen van een nieuw plafond staat «tot stellen van welken orghel de neiringhe heeft in zee ghegaen...».

17. R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 17, fol. 339v en vlg.

18. J. Marichal is medepastoor op de parochie Sint-Amand te Uitkerke. We leerden E.H. Marichal kennen als iemand die zich ten zeerste interesseert voor alles wat met orgels verband houdt. Deze beschouwingen over het orgel danken we aan hem.

orgel wijzen er, volgens J. Marichal, op dat de veel geliefde «galante» muziek van de toenmalige barok- en rococokomponisten op dit orgel tot klinken kon gebracht worden. In heel veel van zijn «Versetten op de oude kerktonaarden» schreef de Vlaming Abraham van den Kerckhoven voor dat de melodie zou voorgedragen worden «met den cornet». In diezelfde versetten wordt ook herhaaldelijk melding gemaakt van een echo. Zo was het eveneens de regel in de «Voluntaries» die de Engelsen John Stanley (1715-1786), William Boyce (1710-1779), zijn tijdgenoot William Walond en anderen componeerden.

Van hun kant schreven de Fransen François Couperin, de Grigny, Clérembault en anderen bovenaan hun muziek «duo sur les flûtes» en «dialogue sur les jeux d'anches». Met «flûtes» bedoelden zij de gehele fluitenfamilie in acht, vier en twee voet. Vandaar de noodzaak van een quart-nazard. Het spelen op de «jeux d'anches», de tongspelen, veronderstelde dat naast de trompet altijd de clairon vier voet getrokken werd, zowel in de bas als in de diskant. In het huidig orgel van de Sint-Antoniuskerk is geen pijpwerk meer aanwezig van A.J. Berger, wel bestaat nog een gedeelte van de oorspronkelijke orgelkast en het beeldhouwd front.

Op 25 mei 1764 keurden de orgelisten Leimans en Du-bruille, op verzoek van het Blankenbergs magistraat, het werk van Berger goed waarop het orgel definitief werd overgenomen ¹⁹.

Andere opschikkingswerken volgden: Gillis Serneels herstelde in 1762 het plafond van de middenbeuk ²⁰.

Was er geen geld in kas voor de restauratie van de zijbeuken of oordeelde men dat die het minder van doen hadden? Deken en eed van de vissersnering, die sedert kort hun zitsel in de Sint-Antoniusbeuk hadden, dachten er anders over! In een «expresse vergaedinghe» van 30 mei 1763 beslisten ze dat hun suppoosten andermaal ter visvangst zouden uitvaren en dit «voor carithate deser kercke tot plaffonneren den Sinte Anthoniuschoor» ²¹. Daarvoor zouden ze op 12 september in zee steken en indien nodig een tweede maal op 26 september, zo alle suppoosten erme-

19. R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 17, fol. 344v.

20. Ibidem, Aanwinsten nr. 2581, fol. 93-93v.

21. Kerkarchief Sint-Antonius, Bundel nr. 121.

de akkoord gingen. Het eventueel tekort zou dan nog bijgepast worden uit de stadskas en uit deze van de nering. Averij aan netten en materiaal, opgelopen tijdens deze karitatieve vangsten, moest echter schadeloos gesteld worden met penningen uit de verkoop van de vis ²².

In tegenstelling met de «jonste» tot financiering van het orgel, stelden deken en eed nu een paar voorwaarden. Voor eerst «sal er moeten in hetselve plaffon ghestelt worden eene schuijte op forme ghelick de vischschuijten alhier sijn ghemaectt, welcke schuijte sal moeten ghemaectt worden door eenen beeldtsnijder op schrinwerck hautd ofte andere dat daertoe succideert, welcke schuijte sal moeten ghestelt worden in het selve plaffon, recht over het visschers sit-sel...» ²³. Inderdaad prijkt ter herinnering aan die gift in het plafond boven het visserszitsel in bas-reliëf een typische Blankenbergse schuit.

In tegenstelling met de vissersvaartuigen van Oostende en De Panne was de Blankenbergse schuit een platboomd vaartuig (= zonder kiel) met zwaarden: dit zijn trapeziumvormige borden, aan weerszijden van de schuit bevestigd, om het omslaan en het afdrijven bij het bij-de-wind zeilen te voorkomen. Het was om op het vlakke strand te kunnen landen dat de Blankenbergse vissers dergelijke vaartuigen gebruikten zodat sinds de aanleg van een haven (1865) die platboomde schuiten geleidelijk aan vervangen werden door kielschepen. Kielschepen liggen vaster op het water, drijven bij het zeilen minder dwars af, dringen beter in de wind en zijn gemakkelijker hanteerbaar.

Een ander typerend element voor de Blankenbergse schuit en eveneens duidelijk op het bas-reliëf te zien, zijn de masten. Zij voert een grote mast in het midden en een fokkemast volledig vooraan op de voorstevan. De Oostendse sloepen daarentegen voerden ofwel één grote mast ofwel een grote- en een bezaansmast (kleine mast achteraan) terwijl de Panneschuiten met drie masten waren uitgerust: fokkemast vooraan, grote mast en druilmast ²⁴.

Centraal heeft men het jaartal 1763 aangebracht als herinneringsdatum aan het mooie gebaar en de milde schenking der vissers voor het vernieuwen van het plafond.

Tegenover de schuit, aan de andere zijde, bevindt zich

22. R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 17, fol. 319-319v.

23. Kerkarchief Sint-Antonius, Bundel nr. 121.

een eigenaardig teken. In voornoemde overeenkomst tussen deken en eed van de vissersnering en het stadsmagistraat wordt daar niet de minste allusie op gemaakt. Dat dit teken iets met de visserij te maken heeft, staat buiten twijfel: zeven armen met weerhaken en daaronder twee kabeljauwen! Misschien was dit het embleem van de Blankenbergse vissersnering waarbij de zeven armen de zeven leden van het bestuur der nering symboliseren, nl. «eenen deken ende ses sorgers»²⁵ en de twee kabeljauwen duidelijk op de visvangst wijzen.

De tweede voorwaarde die deken en eed stelden, was «dat als wanneer den orghel, tot stellen van welcken orghel de neiringhe heeft in zee ghegaen, sal wesen voltrocken, souden believeen toe te staen aen hun deken ende eedt dat van soo saen dito orghel sal beginnen te spelen, den orghelist sal verobligiert wesen te spelen gratis ende onvergelt alle de missen ende loven de ghone jaerelickx worden ghedaen ter intentie deser neiringhe...»²⁶. Hoewel daaraan voldaan werd, meende men het toch noodzakelijk dit gratis spelen konkreter op punt te stellen, vermits pastoor en magistraat van oordeel waren dat «...die missen op sekeren nombre, ghelick sij nu ghewoon zijn te doen, bepaelt worden, op dat sij dit niet te verre extenderen en souden...»²⁷. Na overleg met de bisschop van Brugge beslisten burgemeesters en schepenen op 22 oktober 1764 dat het orgel «sonder eenigh vergelt, van den kant vande voorseijde visscherije sal mooghen ghebruijckt ende ghespeelt worden in hunne jaerelickxsche ghewoonelicke diensten, te weten in veerthien missen ende twaelf loven t' sjaers...»²⁸.

Zo kunnen we voor wat het resultaat van het herstellingswerk betreft, best verwijzen naar het inspektieverlag²⁹ over de Sint-Antoniuskerk van het jaar 1771: «De ecclesia ... omnia bono ordine inventa sunt...»!

R. BOTERBERGE

24. F. Bly, *Onze Zeilvischsloepen*, Antwerpen, 1920.

25. Reglement van 1696. R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 11bis, fol. 45. Het vernieuwd reglement van 1767 breidde de eed uit tot «eenen deken, eenen gouverneur ende ses sorgers», ibidem, nr. 18, fol. 43v. Zie eveneens A. Wouters, *Over de oude vrije visschersnering van Blankenberge*, z.d.

26. Kerkarchief Sint-Antonius, Bundel nr. 121.

27. R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 17, fol. 349v en vlg.

28. Kerkarchief Sint-Antonius, Bundel nr. 121.

29. R.A.B., Nieuw kerkarchief, nr. 401.

BRUGSE KERKEN EN ADELLIJKE VOORRECHTEN
OP DE VOORAVOND
VAN DE FRANSE OMWENTELING

Het is voldoende bekend dat de laatste Brugse bisschop uit het Ancien Régime, Mgr. Felix Brenart (1777-1794), duidelijke sympathieën koesterde voor sommige verlichte hervormingsplannen van Jozef II. Vooral de herinrichting van de kerkinterieurs hield zijn speciale aandacht gaande. In de bisschoppelijke stad Brugge richtte hij zijn hervormersblik vooral op de Sint-Donaaskathedraal en de collegiale O.-L.-Vrouwekerk. Op de vooravond van de grote revolutie staken de beide Brugse heiligdommen propensvol stenen en houten souvenirs die aan Middeleeuwen en bevoorrechte adel herinnerden. De in 1773 gepubliceerde *Description Historique de l'Eglise Collégiale et Paroissiale de Notre Dame à Bruges* van Beaucourt de Noortvelde, bestaat bijna zestig bladzijden (van de 350) aan de beschrijving van oude en nieuwe grafopchriften en -monumenten.

In St.-Donaas hadden bisschop en kapittel zowat alles voor het zeggen. Daar bracht Mgr. Brenart dan ook zijn nieuwe liturgische inzichten het eerst ten uitvoer: versobering van het kerkinterieur, weren van de talrijke laterale nissen en kapellen, zichtbaarheid op het hoofdaltaar, evidente ereplaats voor preekstoel en doopvont, dit alles door het verwijderen van de hinderlijke grafmonumenten.

Toen hij echter ook in de collegiale O.-L.-Vrouwekerk zijn vernieuwing ten uitvoer wilde brengen, stootte hij op de tegenstand van een deel van de Brugse adel die in de verwijdering van grafstenen en -monumenten een aanslag zag op zijn voorrechten. De kerkmeesters van de O.-L.-Vrouwekerk ontvingen op 28 mei 1786 een gerechtelijke aanzegging vanwege vier leden van de Brugse adel (Document I) die op 15 juli van datzelfde jaar door de bemiddeling van de agent de Planchon ook bij het landbestuur klacht neerlegden tegen de voorgenomen opruimingswerken in de O.-L.-Vrouw. Fiscaal raadsheer van Haveskerke deelde de officiële klacht van de Brugse edelen mee aan Mgr. Brenart (Document II) aan wie uitleg werd gevraagd over de gepraakte feiten (Document III). De Brugse bisschop — dit

blijkt duidelijk uit de geanimeerde toon van het antwoord — voelde zich daardoor in zijn rechten bedreigd en in zijn streven tot hervorming gedwarsboomd. In een uitvoerig antwoord (10 folio's!) aan Keizer Jozef II geeft Mgr. Brenart een gedetailleerd verslag van zijn optreden in de Brugse kerken in de laatste zes jaar (Document IV). Dit document weerspiegelt niet alleen de liturgische inzichten van een verlicht kerkvorst, maar het geeft ook haast een filmisch beeld van enkele belangrijke Brugse bidplaatsen aan de vooravond van de Franse Omwenteling. Om die reden is de publicatie ervan zeer revelant.

J. GELDHOF

Document I

(Acta 1786, Annex bij fol. 140 r.)

Ten versoucke van de onderschreven sal den eersten notaris hier toe te aensoucken present getuyghen hem transporteren ter vergaderinghe van de heeren kerckmeesters der prochiele ende collegiale kercke van Onse Lieve Vrouwe in Brugghe, ende aen hun bij middel van d'insinuatie van copie autentique te kennen geven dat gelijckerwijs men verstaet volghens het gemeen gerughte dat sij van intentie sijn te doen wairen ende afdoen jegens wille ende danck van de gonne het aengaet in hunne kercke diversche monumenten ende bla-soenen der familien van de onderschrevene ende van de gonne aen hun geallieert, ende wel naementlijck van de familien Spronckholf, de Groote, Croesere, Audejans, Rommel, Spanoghe, Damhouder, De Schietere, Anchemant, Roosendaale, ende andere, allensins buijten hun vermoeghen contrarie ende tegenstrijdigh aen Sijne Majesteijts edicten, naementlijck respicerende de materie ende preuve van edeldom, volghens welcke de selve soo in de chapters als elders bij preferentie voor alle andere bewijsen ende documenten proberen ende aengenomen worden, ende gevolgentlijck niet en connen geweit worden sonder prejudicie van de onderschrevene ende hunne naekommers ende daer en boven soo veele meer omme dat de selve aldaer gestelt sijn ter gedaghtenisse van de persoonen die de besonderste weldoenders van de voorschreven kercke ende disch geweest sijn, ende waer vooren oock sekere retributien betaelt sijn geweest ende voorts nogh soo veel te meer om dat het in alle andere steden ende landen oock gepleeght is diergelijcke monumenten in de kercke

te laeten berusten: protesteren ende middeltijdt van als nu voor als dan van alle costen schaeden ende interesten in cas van eenighen den minsten voortganck onder de voordr protestatie van dies halvens te sullen agieren pro ut consilii versouckende danof relaes in forma om de heeren requiranten te vallideren daer ende soo het behoort. Aldus versoght in Brugghe etc. etc. desen 28en meye 1786.

Nota: dit mandaet, scilicet het origineel is onderteekent door den heer baron de Croeser, den heer van Heurne de Schiervelde, jonker Lauwereijns de Diepenheijde major der stadt Brugghe ende de Vrouw Douairiere Anchemant.

[*In dorso*.] Copie insinuatie kerkmeesters O.L.V. ex parte quorundam nobilium ad 4am 7bris 1786.

Document II

(*Acta 1786, Annex bij fol. 140 r.*)

A Sa Majesté L'Empereur et Roi.

Plusieurs gentilshommes de la province de Flandres ont l'honneur d'exposer avec le plus profond respect que l'article cinq du reglement du 23 7bre 1769 concernant les preuves de filiations pour l'admission des chapitres nobles des Pays Bas, dit, *que la noblesse* ancienne et chevaleureuse pourra encore verifier par des épitaphes, inscriptions, peintures d'armoiries sur les fenêtres des églises et par tous autres monumens publics qui portent avec eux le caractère d'autenticité que par cet article on voit de quelle importance il est pour les remonstrans de conserver soigneusement les objets y mentionnés et réputés pour preuves; que les remonstrans ont appris que l'évêque de Bruges animé d'un zele dont ils ne peuvent soupçonner le motif, a fait jeter bas des monumens et enlever des pierres sepulchrales qui devenoient des pieces probantes selon la teneur de l'article précité dont ils pourroient avoir besoin dans l'occasion.

Que si l'évêque de Bruges a des raisons plausibles pour évacuer l'église des pareils monumens il pourroit au moins faire attester l'existence de ces memes monumens par des commissaires qu'il plairoit a Votre Majesté de nommer a cet effet ainsi que cela s'est pratiqué a la requisition du conseiller Robiano dans l'église des chartreux de cette ville de Bruxelles sujet pour lequel les remonstrans prennent leur respectueux recours vers l'autorité de Votre Majesté.

La suppliant tres humblement de daigner dans le cas ou elle approuveroit que l'évêque de Bruges put faire enlever toutes les peintures d'armoires les pierres sepulchrales et autres monumens qui reposent dans la cathedrale de la dite ville ordonner qu'avant qu'aucun de ces objets fussent déplacés l'existence en sera constatée par des lettres de vidimus depêchées soit par devant des commissaires du Conseil de Flandres deputés a cet effet, soit par des membres du magistrat de la dite ville de Bruges denommés au même effet ou soit enfin de telle autre maniere qu'il plaira a Votre Majesté de prescrire.

C'est la grace etc. signé
M. De Planchon agent.

Le 15 juillet 1786.

Document III

(Acta 1786, Annex bij fol. 140 r.)

Monseigneur

J'ai l'honneur de remettre à Votre Grandeur copie de la requête presentée au Gouvernement par plusieurs gentilshommes de cette province, a fin qu'elle ait la bonté de s'expliquer sur les faits y posés, et qui la regardent.

J'ai l'honneur d'etre avec respect

Monseigneur

De Votre Grandeur

Le tres humble et obéissant serviteur

Le conseiller fiscal de flandre

C.B. de Haveskerke

Document IV

(Acta 1786, fol. 140 r.-150 v.)

Eodem [4 september 1786].

[*In margine*] Fiscali Flandriae advisamentum episcopi super contento supplicae Majestati oblatae ex parte quorundam nobilium.

Ad litteras hic junctas Di Consiliarii fiscalis Flandriae Illustrissimus Dominus, ad supplicam in copia hic adnexam ex parte quorum-

dam nobilium Majestati suae oblatam, pro conservatione epitaphiorum, et scutorum gentilitiorum in ecclesiis, rescripsit in modum sequentem.

Monsieur

J'ai reçu la lettre, dont vous m'avez honoré, conjointement avec la copie d'une requete, présentée le 15 juillet dernier à Sa Majesté de la part de plusieurs gentils-hommes de Flandre par l'agent de Planchon, se plaignant, que malgré le statué en l'art. 5 du reglement du 23 7bre 1769, au fait des preuves pour l'admission és chapitres nobles des Pais-Bas, l'evêque de Bruges, animé d'un zele, dont ils ne peuvent soupçonner le motif, a fait jeter bas des monuments, et enlever des pierres sepulchrales, qui avec le tems seroient devenues pieces probantes, et pourroient leur servir à l'occasion: concludant à ce, qu'au cas il plairoit à Sa Majesté que l'evêque de Bruges fit enlever toutes les peintures armoiries, pierres sepulchrales, et autres monumens, qui se trouvent dans son église cathedrale, elle voulut ordonner, qu'à l'exemple de ce qui a été pratiqué à la requisition du Conseiller au Conseil de Brabant De Robiano, dans l'église des peres chartreux supprimés à Bruxelles, aucun de ces objets ne puisse être déplacé avant que l'existence en ait été constatée par lettres *de vidimus*, dépechées pardevant commissaires, soit du Conseil en Flandre, soit du magistrat de Bruges, ou de telle autre maniere, qu'elle trouveroit convenir.

M'y expliquant, je dirai que les Saints Canons, les Conciles, et les synodes de ces païs, chargent les évêques de veiller à la decence des églises, et leur ordonnent, de les purger de tout ce, qui detourne les fideles de l'attention, duë à la priere, et aux Saints Misteres, qui s'y traitent.

Il ne faut, qu'avoir vu la cathedrale de Bruges avant six ans, pour pouvoir temoigner, qu'à la reserve du chœur des chanoines, où se conservent religieusement les monumens de l'auguste Maison, tout le reste de l'église étoit de la plus grande indecence. l'Empereur Notre Sire et Roi, en temoigna sa surprise, lorsqu'il y fit son entrée le 15 juin 1781, et je crois pouvoir y interesser la connoissance particuliere, que Vous en avez. Vous avez vu cette église cent-fois, Monsieur; rappelez Vous ses portails ignominieux (il en existe encore un), l'emplacement exotique de la chaire prechoire, et des fonts baptismaux, certains tableaux, et peintures risibles, deux lourdes chapelles, qui de part et d'autre de la grande nef, prenoient la vuë du grand chœur, et embarrassoient les passages des nefs laterales, la grotesque structure de la chapelle des rois, l'entrée rebutante, et l'état ruineux

de celle de St. Charles, toutes les colonnes, qui soutiennent les voutes, mutilées, leurs bases et leurs chapiteaux defigurés, et leurs cannelures impitoyablement trachées et brisées à force des crois et barres de fer, qu'on y avoit enfoncé, pour apprendre et soutenir des epitaphes, et des armoiries usés et mangés de vermine, les vitrages criblés et chancelans dans leurs encadrures. Des barricades de forme et de figure revoltantes, cloitroient toutes les chapelles des nefs laterales, et cachoient des autels, de structure indigne de la majesté du Dieu vivant, qui y etoit offert. Les murs de ces chapelles, de même que ceux de l'exterieur du grand chœur, ressembloient à l'habit d'arlequin, tant on y avoit pratiqué des petits reduits, et de petites niches de toute figure, qu'une pieté mal entendue avoit remplis de singeries.

La vilaine tombe de Martin Lem, qui jamais n'y a reçu sa sepulture, le desordre affreux du pavement de toutes les nefs, et des chapelles etc. Le souvenir de ces articles, et nombre d'autres, dont l'enumeration seroit trop longue, suffit, pour Vous convaincre, Monsieur, qu'à tous égards la cathedrale de Bruges a eu besoin d'une repurgation vigoureuse, et justifié à suffisance. Les motifs du zele, que les gentilshommes plaignants n'ont pas pu approfondir: aussi les effets de ce zele ont été accompagnés, et suivis d'applaudissemens, si universels de la part des nobles, et des non-nobles du diocese, et du reste de la province, qu'il est bien plus difficile de deviner la raison, qui peut avoir engagé ces plaignants, à se tenir cachés sous le nom de l'agent de Planchon.

Il n'etoit pas possible, que la repurgation, dont il s'agit, se fit en un jour, puisque voici la sixième année, qu'on s'en occupe sans relache, et qu'on ne touche pas encore à sa fin. Il n'etoit pas possible non plus, qu'elle se fit clandestinement, et quoique toute la Flandre, et les provinces circonvoisines en aient été publiquement informées par le fait, on n'a pas laissé d'user des precautions de convenance, en prevenant, quoique non tenus, les chefs de familles, connus par la ressemblance de leurs noms, et des armoiries, qui se trouvoient sur les boiseries, ou sur les pierres, aux-quelles on vouloit toucher, qui tous y ont acquiescés, savoir, les absens par écrit, les autres de vive voix, tels que le Conseiller au Conseil en Flandre Van volden, de Grandgand, baron Triest, Lauwerins Diepenhede, de Roosendaale, Winckelman, mère de l'épouse Van Huerne Puyenbeke, de Schietere Capryke, de Schietere Loppem, Rodoan, Pardo Fremicourt, Delrio, Bouvaert, Matanca, Van der Beken de Bonnières, Legillon, Van der Meulen, d'Heere, Talbout, Simon de Santvoorde, Peneranda Franchimon, la Coste, Talboom, Ricalcatos,

Beitram, Van Belle, et tant d'autres. Il n'y a pas jusqu'au conseiller procureur general de Sa Majesté en Flandre de Maroux, qui n'ait vu avec plaisir, qu'on ait placé plus convenablement un epitaphe, où ses armoiries font quartier. Ce, qui plus est, leurs Altesses Roïales nos Serenissimes Gouverneurs Generaux, qui ont vu à différentes reprises les operations, qui se faisoient dans la cathedrale, ont daigné les favoriser, en permettant à la requete de ceux du chapitre, d'amouvoir de la chapelle de St. Charles ci-dessus mentionnée, une vielle tombe usée, qui defiguroit et embarrassoit le service de l'autel.

Si l'agent de Planchon avoit fait connoitre les gentilshommes, qu'il protège, peutêtre les eut-il reconnus, ou leurs alliés aux noms, que l'ont vient de depeler: quoiqu'il en soit, il est encore libre à ses mandans, de se satisfaire au fait de la conservation de la memoire des monumens encore existants, en incitant l'exemple du Conseiller de Robiano, et faisant constater, comme lui, à leurs fraix l'existence de leurs appartenances par telles lettres de *vidimus* qu'ils trouveront le mieux convenir.

Il n'avoit pas même besoin, de recourir à cela à un exemple, arrivé en Brabant; nombres des familles nobles, et bourgeois de la ville de Bruges, et du reste de la Flandre, ont fait faire des copies des inscriptions, et des armoiries, qui se trouvoient dans les églises et les cemitieres des villes, surtout depuis que par édit de Sa Majesté il a été defendu d'y enterrer les morts. Le comte de Muray, commandant general des armées imperiales dans ces païs, a même prevenu l'epoque de la defense, d'environ d'une année et demie. Il existoit dans la cathedrale de Bruges un très grand vitrage delabré, peint aux armoiries de la famille de Tiennes, qu'il lui eut été libre de restaurer, si elle en eut voulu faire la depense. Le comte de Muray en sa qualité de mari et bail de la douairiere de Tiennes, née Lichtervelde, mère et tutrice du Comte de Tiennes-Rumbeke, s'est contenté, de faire prendre le dessein du dit vitrage par un artiste, la fait autentiquer par acte passé pardevant un, ou deux notaires, et collationner par un des Secretaires du chapitre, le tout à ses fraix, et sans être à charge au gouvernement.

Il est surprenant que les gentils-hommes, qui se montrent aujourd'hui si jaloux des preuves de noblesse ancienne et chevaleresque, l'aient été si peu, lorsqu'ils ont été temoins de la suppression du grand nombre des maisons religieuses, qui s'est fait dernièrement tant à Bruges, que dans les autres villes et villages de la Flandre, ainsi que dans le reste des Païs-Bas. Les églises et les cloîtres de ces maisons étoient, pour ainsi dire, autant des magasins des cabinets

d'armes, de blasons, d'épithaphes, et des monumens. Ils les ont vu abbatre, reduire en poussiere, et les pierres sepulchrales se vendre à l'enchère, sans y rien pretendre, ou reclamer. C'etoit cependant la, ou l'intéret, qu'ils affectent maintenant pour la conservation de ces sortes des pieces auroit du les éveiller, et les engager, soit à prendre les precautions, qu'ont prises le comte de Muray de Tiennes, de Robiano, et tant d'autres, nobles et roturiers, qui avoient des appartenances dans la cathedrale de Bruges, soit en s'adressant à Sa Majesté, pour en obtenir, comme par leur requête, qu'elle leur daigna faire depecher à chacun, à ses fraix, des actes des *vidimus* de l'existence des trophées, qu'elle vouloit être abbatues dans les couvents, qu'elle vouloit faire supprimer.

Il est d'ailleurs de votre connoissance, Monsieur, comme de celle de toutes les personnes éclairées, qu'à la reserve des fideles, decedés dans l'opinion d'une Sainteté reconnuë, il n'etoit pas permis aux premiers siecles de l'église d'enterrer les morts dans nos temples, et que si dans les siecles tenebreux du moien age on a souffert, qu'on y enterra indifferemment tous les morts, et qu'on y dressa des mausolées, et des trophées à ceux, dont les heretiers en vouloient faire la depense, il n'est pas moins vrai, que pour peu qu'on reflechisse au respect, qui est dus à la maison de Dieu vivant, on sent mieux l'abus, qu'on ne le peut exprimer.

L'Auguste Monarque, qui nous gouverne, vient d'avoir aboli une partie de l'abus, en proscrivint la manie d'enterrer dans les temples, il a proscriit la faculté d'y entretenir les paviments dans un continuel desordre, et retablit la decence en ce regard. De l'idée, qu'il est permis de se former des vues salutaires de son gouvernement, ne pourroit-on point augurer, qu'il les portera un jour à proscrire aussi la partie restante de l'abus, et à rendre la decence à nos églises complete, en faisant decharger leurs murs et leurs colonnes de tous ces blasons, cabinets d'armes, et tant d'autres étalages de la vanité, et de l'orgeuil, que ne servent qu'à distraire, et à detourner l'attention des fideles de tout ce qui les y appelle, et doit les occuper uniquement. Feuë Sa Majesté l'imperatrice reine s'est expliquée conformément à cette idée par son decret de l'an 1773, portant reglement pour la translation de l'ancienne paroisse de Ste Walburge à Bruges dans l'église des ci-devant jesuïtes. Il y est dit, comme il est de votre connoissance, Monsieur, 1° «que les pierres sepulchrales et «les les monuments, qui se trouvèrent dans l'ancienne paroissiale, «et son cemetiere, appartient proprietairement à la fabrique, et «doivent tourner au profit de la paroissiale nouvelle. 2° que dans la «paroissiale nouvelle il ne pourra être enterré aucun mort, ni posé

«aucune pierre sepulchrale, ou autre marque funeraire quelconque. «3° dans le cemetiere de la nouvelle paroissiale il sera creusée une «grande fosse, où seront transportés tous les morts, et les ossements «de ceux, qui étoient enterrés dans l'ancienne». Il est apparent, que ce reglement aura servi de modele pour la translation de la paroissiale de St. Pierre à Malines en pareille église des ci-devant jesuites de la meme ville, et celles, qui se sont faites dans d'autres villes.

D'après la declaration, portée au dit reglement, les epitaphes, les pierres sepulchrales etc. appartiennent aux églises, où ils sont posés; les familles n'ont aucune propriété à y reclamer. Aussi voit-on, que les descendans des ceux, qui les ont fait poser, les abandonnent entierement à leur propre consommation où, pour mieux dire, qu'il est inoui, qu'il y en eut, qui aient fait la depense, de les faire depoudrer, reparer, ou restaurer, jusqu'à ce que le tems les efface, ou les fait tomber. N'a t'on pas vu, passé peu d'années, à Anvers un prêtre écrassé à l'autel sous le poids d'un écusson de marbre armoirié de seize quartiers! N'a t'on pas vu dans l'église collegiale à Bruges un enorme cabinet d'armes tomber pendant le salut? epouvanter tout le peuple, et en blesser plusieurs? N'a t'on pas vu depuis peu, pareille chute arriver dans la paroissiale de St. Jacques aussi à Bruges? N'a t'on pas, passe deux ans, dans la cathedrale de la même ville un gros calice de marbre, qui servoit d'ornement à l'epitaphe du doïen de Vicq le vieux, prêt à écraser le doïen de Vicq le jeune, son neveu, encore vivant? Les familles, laissant ainsi depérir les trophées de leurs ancêtres, ont-elles grande raison, de se plaindre, si on previent leur chute, et les malheurs qui peuvent en resulter?

Si donc pour preserver le prêtre et le peuple d'accidens funestes, on debarasse l'église d'objets menacants, si des ses murs, et des ses colonnes on fait descendre les casques, les cottes de maille, les gands, les bottes, les espadrons; si, pour qu'on ne choppe, et ne trebuche sur des pierres sepulchrales usees, on substitue au paviment ancien, un paviment uniforme et regulier, on ne fait en tout cela, que ce que la prudence exige, et que l'humanité ordonne. Si enfin, en éliminant de la maison de Dieu tout ce, qui offense la vuë, et distrait l'oraison, on lui rend la simplicité, et la decence, on lui rend justice, puisqu'on la fait rentrer dans le bien, qui lui avoit été ravi injustement, et on ne fait tort à personne.

On dit *injustement*, parce que n'y aiant point de loi, qui ait autorisé leurs ancêtres, à défigurer la maison de Dieu par des marques funeraires il n'y en a non plus, qui autorise les descendans, à les y conserver, toujours couvertes de toilles d'aragnées, et d'ordure. Au

contraire, l'abus de les y placer, étant né de celui, de les deshonoré par la sepulture, et l'infection des morts, on peut dire avec beaucoup de raison, que dans l'intention du législateur, la prescription de l'un, est la proscription de l'autre.

Ajoutons, que ni l'un, ni l'autre des ces abus n'a jamais gagné l'église d'orient, du moins n'y avoit pas encore pénétré aux 20 premières années de notre siècle: l'anecdote suivante en fait la preuve. Le Czar Pierre s'étant rendu dans la collegiale de Ste Gudule à Bruxelles, pour adorer le Saint Sacrement de miracle, vit avec surprise, entrant dans la chapelle, où il se conserva, la rangée des superbes sculptures en marbre, qui en borde les murs du côté gauche, et demanda à un des chanoines, députés pour l'accompagner, de qui je tiens le fait, ce que ces sculptures representoient. Lui aiant été répondu, que c'étoient les mausolées des differens ministres du gouvernement, dont les corps reposoient au bas. On leur a fait beaucoup d'honneur, repliqua le monarque, mes ancêtres, et moi, nous nous contentons d'avoir la sepulture, et des memoires dans le vestibule de la patriarchale de Moscou.

Quant au reglement du 23 7bre 1769 au fait des preuves de filiation, et de noblesse chevaleresque, si les gentils-hommes plaignants s'étoient fait connoître, ils rougeroient peut-être de l'avoir amené pour base de leur doléance. Ce reglement n'autorise pas plus les epitaphes, et les monumens dans les églises, qu'il ne les defend: et si à l'art. 5 il leur attribué la force d'une espèce de preuve administrative, c'est avec beaucoup de menagement, et de precaution, c'est à dire, comme il y est dit, «lorsque ces monumens portent avec eux le caractère d'autenticité»: expression, dont la sagesse du législateur a eut besoin de se servir, afin de mettre tout le public en garde contre les prestiges de l'ambition, et de l'audace, surtout dans un siècle, tel que le notre, où chacun, se faisant illusion, pretend être issu de la cote de St. Louis, car il a été reconnu nombre des fois, que des armoiries, et des inscriptions, que l'on place dans les églises, et qu'on change à volonté sans qu'aucune surveillance vienne en contrôler la fidelité, portent à faux, et n'ont rien moins que l'autenticité.

N'a t'on pas vu, il y a peu d'années, le conseiller procureur general du Grand Conseil, faire effacer d'office dans l'église de St. Rombaut à Malines, les lettres N.F, qu'un fils avoit fait tailler de nuit sur la pierre sepulchrale de son père, pour y signifier *nobilis familiae*. Il n'y a guerres plus de trente ans, qu'à Mons en Hainaut d'habiles sculpteurs ont besognés plusieurs mois de suite dans différentes églises par ordre du conseil de la province, pour y changer en os, et

en têtes de mort, nombre de heaumes, et des tenants. Dans la collegiale de Notre Dame à Bruges se distingue une belle peinture d'armoiries, qui y a été posée en 1741. Elle en a été retirée trois fois, et est revenue chaque fois avec des nouvelles parures. Dans la meme église est un cabinet d'armes à 16 quartiers, un quidam, aiant besoin d'y paroître appartenir, a trouvé moiën, de faire detacher nuittement l'ecusson de l'un de ces quartiers, et y a substitué un autre à ses armes. Au pied du maitre-autel de la collegiale de St. Sauveur est un marbre blanc, qui porte, que tel y est enterré, quoiqu'il soit de notoreité publique, qu'il a recu sa sepulture dans l'ancienne paroissiale de Ste Walburge, et que ses ossements ont été transferés avec ceux des autres paroissiens dans la fosse commune de la paroissiale nouvelle, dont il a été parlé ci-dessus. Tant il est difficile, surtout apres le laps d'un certaine nombre d'années, de distinguer la supercherie, d'avec l'autenticité. Au reste, cet objet étant étranger à mon ministere, ne fût dans le cas, où la religion du serment, qui se prête assés légèrement, dans la matiere pourroit y être compromise, je ne m'y explique, que pour faire honneur à votre lettre, bien persuadé, Monsieur, que Vous prefererois de concourir avec moi[sic], pour ramener dans nos temples la simplicité, et la decence, plutot que d'y entretenir avec les plaignants, les toiles des aragnées, la poussière, le desordre, et mille moiëns de fraude, et de supercherie, car tel est au fond le but des conclusions, qu'ils ont prises, et qu'ils ont bornées malicieusement à la cathedrale. «Daigne Sa «Majesté, disent-ils, dans le cas, où elle approuveroit, que l'éveque «de Bruges put faire enlever toutes les peintures d'armoiries, les «pierres sepulchrales, et autres monumens, qui reposent dans la «cathedrale de cette ville de Bruges, ordonner, qu'avant, qu'aucun «de ces objets fussent déplacés, l'existence en sera contestée par «lettres *de vidimus*, depechées soit pardevant commissaires du «Conseil de Flandre, deputés à cet effet, soit par des membres «du magistrat de la dite ville de Bruges, soit enfin de tel autre «maniere, qu'il plaira à Sa Majesté de le prescrire».

Les suppliant[s] n'ignorent pas, que depuis un tems immemorial, on n'admet, ni ne souffre pas dans la cathedrale aucun blason, ou peinture d'armoiries des particuliers, et que ceux, qu'on y conserve avec soins, sont tous à l'empreinte de la souveraineté. Ils ne doivent non plus ignorer, que les mausolées, et autres monuments, qui s'y trouvent, y servent d'ornement, et portent avec eu des caracteres, qui auroient dissipé leur crainte, de les voir enlever avec toutes les pierres sepulchrales, s'ils y eussent fait attention.

Ce n'est point dans la cathedrale, qui git l'espèce de l'interet, que

les suppliants veullent faire valoir par leur requete; ni ce ne sont pas les deplacements qui y ont été faits, qui leur font ombrage, mais bien la crainte, que l'exemple de sa repurgation venant à être suivi dans les collegiales, et les autres églises du diocese, nombre des peintures historiées pourroient en devenir la victime. Le fait, qui suit, preconisera l'augure.

La collégiale de Notre Dame susdite, qui est en même tems paroissiales aiant un extreme besoin d'être blanchie, le chapitre, et les marguilliers se proposoient d'en faire la depense. Mais ses murs, se trouvant chargés d'un nombre étonnant des blasons, de peintures, d'armoiries, de cabinets d'armes, et inscriptions de toute espece, il n'étoit pas possible d'y mettre la main à l'œuvre, à moins d'en detacher, et decendre tous ces objets. Ils resolurent en consequence, de les faire oter, au risque qu'en y touchant, la plupart seroit tombée en vilain foudoir, et avec dessein de placer ceux qui seroient toutes entiers dans le beau et vaste vestibule de l'église vers le nord, où ils seroient tous ensembles, rangés en ordre. La resolution n'ayant point tardée d'être connue, quatre nobles-hommes se mirent en campagne, pour la traverser. Ils concurent un acte d'inhibition, accompagné de menaces, qu'ils signerent les premiers, le porterent ensuite à signer à nombre des messieurs, et des dames, qui aiant refusé, ils durent se contenter de le faire insinuer par notaire de leur part aux marguilliers de la dite église. Le dit act ci joint en copie. Etant seulement à noter, que le Laureijns-Diepenhede, qui a signé le dernier, est fils de Laureijns Diepenhede-Roosendaele, dont a été fait mention plus haut.

Le tems enseignera, si l'intéret de l'église de Notre Dame devra ceder à celui, que ces messieurs pretendent y avoir, de l'entretenir dans la noirceur, et la malpropreté.

Il suffit, en attendant, que leur requête, etant sans objet relativement à la cathedrale, ne fut peutetre au regard des inscriptions, qui peuvent se trouver sur quelques pierres sepulchrales, ils sont à éconduire de leur demande à tous autres égards.

On dit à *tous autres égards*; parce que, quelque puisse être la foi, que l'on peut ajouter aux armoiries, ou aux inscriptions sepulchrales, soit pour la verification de noblesse, la reclamation de succession, soit pour constater l'état des personnes, on n'a jamais douté, que le bien-être de tout citoïen exige (ne fût dans les cas de raison superieure) qu'on ne les depuille pas de la preuve, qui peut en resulter sans son seu, ainsi qu'il a été religieusement pratique dans la cathedrale, et qu'on l'a observé precedemment.

Si donc les suppliants ont un si grand interét aux armoiries, et

aux inscriptions des pierres sepulchrales soit de la cathedrale, soit de la collegiale de Notre Dame, ou de quelqu'autre église, il leur est libre, ainsi qu'il a toujours été, d'en faire lever le dessein, d'en faire tirer des copies, et de les faire autentifier et legaliser par telles œuvres de loi, qu'ils trouveront convenir à leurs fraix. Ils suivront, en ce faisant, des bons exemples, tels que du commandant general comte de Muray, du conseiller de Robiano, et d'autres, qui ont atteint leur but, sans s'être, comme eux, d'importuner Sa Majesté, et de lui proposer un plan, qui ne guerres praticable.

En effet, si à mesure, qu'on levera en tout, ou en partie le paviment d'une église, et qu'on seroit dans le cas d'en lever, et reléguer une pierre sepulchrale; si lorsqu'une église a besoin d'être blanchie, ou qu'on prévoit le danger d'une chute prochaine d'un monument quelconque, il étoit besoin de recourir à l'aveu de ceux de la famille, on pourroit s'adresser mieux qu'à celui, qui en est réputé le chef, par exemple à l'ainé de ' branche ainée, s'il y en a plusieurs de la même famille. Mais l'aveu de cet ainé ne suffira pas, selon que pretendent les suppliants, puisque selon eux, il faudroit encore l'aveu des autres branches cadettes, et laterales, et puis encore de tous les descendants, et alliés à l'infini. Le cas s'est présenté. C'étoit à l'occasion d'un tableau d'un petit autel, qui en offusquoit un plus grand dans la chapelle du Saint Sacrement de l'église de Notre Dame prémentionnée, sur les bords duquel sont peints les armes de Louis de Bruges Gruthuysen, Spronckhof, de Groote, Croeser, Rommel, Schietere etc. Le chapitre, et les marguilliers desiroient depuis longtems, que cet autel put être aneanti. Mais comme ils y reconoissoient les armes, et le nom de Schietere, Seigneur de Caprijcke, qui est l'ainé de la famille, et qui consentit à l'amotion de l'autel, à condition que le tableau lui en seroit remis. L'autel fut demoli *servatis servandis*, mais le lendemain les sieurs Van Heurne-Schiervelde, signé tuteur de Schietere Loppheem, et Van Huerne-Puijenbeke, mari et bail de la sœur du dit Loppheem, vinrent en opposition contre la remise du tableau, qui repose encore entre les mains des dits marguilliers, et c'est par une suite de cette opposition, que les quatre nobles-hommes ont fait insinuer aux marguilliers susdits l'acte notarial, dont on a joint copie ci-dessus.

Pareille chose arriveroit chaque fois, qu'il seroit touché à quelque pierre sepulchrale, ou à quelqu'autre objet pareil. Les parens, et les alliés, le plus éloignés désavouant le fait des ainés, et des plus proches, y trouveroient des moïens, de mettre les familles en combustion, et de se detruire eux-mêmes.

Si avec cela il étoit besoin, de recou'r à chaque-fois à un commis-

saire du Conseil en Flandre, ou du magistrat de Bruges, à quelles dépenses les familles ne seroient elles pas exposées ? Car apres tout il ne seroit pas juste, que les fabriques des églises fissent les fraix d'une chose, qui ne leur profite en rien, et qui sert uniquement au tiers.

Ne seroit il pas plus juste, monsieur, qu'en éconduisant «les sup-
«pliants de leur demande, et rejetant leur plan, il put plaire à
«Sa Majesté, de les laisser entiers de faire lever, et tirer tels des-
«seins, et copies des pierres sepulchrales, et autres monuments fu-
«neraires, qui se trouvent dans la cathedrale, et de les faire auten-
«tiquer, et legaliser la, et ainsi qu'ils trouveront convenir, à leurs
«fraix et depens, endans l'année à commencer de dernier Janvier,
«et à finir le dernier Decembre 1787, à peine que ce terme écoulé,
«silence perpetuel leur est imposé des maintenant pour lors, et
«qu'il sera permis aux marguilliers, de les oter».

d'Après les details, et les circonstances, où la matiere m'a entraîné, je me permet, de mettre en consideration, s'il convient, ou non, que la presente soit portée à la connoissance de Sa Majesté et de l'aviser, qu'en laissant subsister avec les tombes, et les mausolées des princes, souverains du pais, ceux des sujets illustres par leur naissance, et leur dignité, qui, outre qu'ils sont en petit nombre, servent d'orne-ment, elle puisse être suppliée, de par une loix additionaile, a celle, qui a proscrit l'enterrement dans l'église, étendre l'ordonnance ci-dessus projectée, aux autres monuments, et marques funeraires quelconques, qui se trouvent generalement dans toutes les églises de ses provinces Beligiques, avec defense d'y en importer, ou d'en admettre aucun, pour y être posé, ou attaché à l'avenir.

Il est un nouvel abus, qui se glisse depuis la proscription des enterremens dans les églises. Des particuliers de cette ville se font creuser et construire des caveaux pour eux, et pour leurs descendants dans les cemetieres des paroissiales de la campagne circonvoisine. On en voit deja un au milieu du cemetiere de la paroissiale de Ste Croix, qui est de grandeur, à pouvoir contenir tout à la fois la progeniture des 4 generations fertiles. L'Invention est risible: elle sera neanmoins suivie par 'autres, s'il n'y est pourvu dans le principe et il ne restera plus avec le tems aux pauvres villageois, où se faire enterrer. Il y seroit remedié, s'il étoit ordonné au curé de Ste Croix, d'enterrer dans le nouveau caveau le premier de ses paroissiens, qui viendra à deceder, avec defense, tant à lui, qu'aux marguilliers, d'y enterrer, ou encaver autre mort au futur. J'ai l'honneur d'être...

Étoit signé: Felix éveque de Bruges. A Bruges le 4 7bre 1786.

[*In margine, bovenaam*]: Tenor rescripti.

DE LAATSTE DAGEN VAN
DE DUITSE BEZETTING VAN BRUGGE

1 - 13 september 1944

DOOR JOS. REUBENS

Op dinsdag 12 september 1944 werd de stad Brugge van de Duitse bezetting, die meer dan vier jaar had geduurd, bevrijd. Over deze bevrijding en een tiental dagen die hieraan zijn voorafgegaan, heeft de heer Jos. Reubens een dagboek bijgehouden, die wij hierna laten volgen.

De schrijver van het dagboek werd op 25 april 1881 te Brugge geboren en was in 1944 dus ruim vijftenzestig jaar oud. Hij was beeldhouwer van beroep en tevens hoofdbewaker-bibliothecaris van de Stedelijke Academie voor schone kunsten. Met zijn kunst wist hij zich verscheidene malen te onderscheiden. Maar boven alles was en bleef Jos. Reubens de rasechte Bruggeling, die met hart en ziel aan zijn stad was verknocht en voor alles wat te Brugge gebeurde een levendige belangstelling aan de dag legde. Deze gebeurtenissen vormden overigens meestal het onderwerp van zijn gesprekken, waarbij hij graag zijn persoonlijke mening naar voren bracht en zijn kritiek niet spaarde.

Te Brugge was hij een bekende verschijning en een minzame figuur, al liet zijn uiterlijk bij een eerste contact eerder het tegengestelde vermoeden.

Jos. Reubens was ook een verwoed maar weinig kritisch verzamelaar en een geboren memorialist. Sedert lang verzamelde hij o.a. nieuwsbladen en maakte hij aantekeningen in de aard van een dagboek. Blijkbaar gevolg gevend aan een suggestie van prof. dr. E.I. Strubbe († Brugge 1970), heeft Jos. Reubens zijn aantekeningen over de laatste dagen van de Duitse bezetting van Brugge in 1944 in een apart schrijfboek overgeschreven en daarvan een fotokopie ten behoeve van prof. Strubbe laten maken. Hij voegde daarbij een begeleidend schrijven waarin we lezen: «Bij deze heb ik een verslag gevoegd die tijdens de laatste dagen der Duitse bezetting in 1944 door mij opgeschreven werd». De fotokopie en het begeleidend schrijven zijn thans in ons bezit.

Dat deze aantekeningen uit een ander dag- of notitieboek werden overgeschreven, blijkt duidelijk uit het feit dat er

op drie verschillende plaatsen een deel van de tekst bij onoplettendheid werd overgeslagen, alsmede uit de omstandigheid dat de laatste bladzijde eindigt met de opgave van: Dinsdag 14.

Zijn wij over de periode van 1 tot 13 september 1944 vooral door de lokale nieuwsbladen goed ingelicht, toch zijn de aantekeningen van Jos. Reubens niet van belang ontbloot. Dit is overigens de reden waarom wij de publicatie ervan de moeite waard hebben geacht.

A. SCHOUTEET

De laatste dagen der Duitsche bezetting in Brugge.

Vrijdag 1ste sept. 1944.

Groote beweging der Duitsche troepen in en rond de stad. Zij zoeken eenen uitweg, daar de stad om zoo te zeggen omsingeld is door verbondene troepen. Van alle kanten komen wagens en oorlogsch materiaal door de stad gereden en grootelijks in ellendigen staat alsook de manschappen. Het is niet meer de groote Duitsche kraftwagens die men ontmoet, maar vele kleine Russische karren begeleid door Mongolen, die gevangen werden in Rusland. De verschillende Duitsche diensten zijn bezig de papieren te verbranden als ook deze in de Kreiscommandatur in Hemelsdaele op de St. Jansplaats.

Zaterdag 2de sept.

Steeds aankomst van Duitsche troepen die door de stad trekken en groote troepenbeweging gedurende den nacht. De Duitschers zijn bezig met in te pakken en alle soort van materiaal staat op de Burgplaats onder de boomen verschild. Ook groote Fransche petroltanks, die de Duitschers buit genomen hadden, staan ook onder de boomen geschild om beschut te zijn van den aanval der R.A.F. Al de Duitsche wagens zijn gekamoufleerd met takken van boomen: zij gelijken triomphewagens. De Duitschers hebben aan den oud-burgemeester der stad, den Heer Van Hoestenbergh, gevraagd zijn ambt van burgemeester te hernemen. Hij heeft geweigerd zoolang er Duitschers in stad waren.

Zondag 3de sept.

Alles hetzelfde gelijk op 1 en 2de sept. voor wat de Duitsche beweging betreft. En men is bezig in de Kreiscommandatur alles in te

pakken ten einde de stad te verlaten. Des 's nachts zijn zij met hunne dokumenten vertrokken langs den Steenweg van Maele. Evenwel zijn zij teruggekeerd daar allen uitweg afgesloten was naar het binnenland. De Duitsche soldaten nemen de velos af op straat en zelfs gaan zij aanbellen aan de burgershuizen om velos op te eischen.

Maandag 4de sept.

Er was spraak dat den Majoor Hoffman, den Duitschen plaatse-lijke bevelhebber, die gekend was onder den naam van Bonpapa, en die het Duitsch bestuur der stad sedert lang in handen had, zich overgegeven had met zijn stafofficieren, en het was natuurlijk een algemeene roep dat de verbodene verwacht waren. En de bevolking was in groot getal in de straten en op de Markt. En men was reeds zoo verzekerd van hunne komst, dat bedienden der stad op de Groote Markt toebereidsels mieken voor de palen te planten om de vlaggen der verbodene op te hyschen, daar den Hallentoren gebruikt was voor uitzending en uitkijkpost door de Duitschers. Helaas, de Duitschers kwamen er zich mede bemoeien en de paal op de Markt moest weg. En den stadsingenieur B...., die aan het hoofd van den Technischen Dienst stond en nogtans gekend als een Duitsch gezinde - misschien om zijne dagelijksche omgang met de Duitschers voor den dienst ¹. Nogtans had hij in de Duitsche kultur-dagen in 1942 gesproken over Groot-Brugge. B.... werd ontboden door den Duitsche Kommandant en heeft het grootelijks ontsnapt van niet gefusilleerd te worden. En volgens men zegt, zoude den Duitschen majoor Hoffman hem gezegd hebben: «que c'était son dernier geste de clémence». Nu evenwel rond den middag hebben de SS-mannen het bestuur der krijgsverrichtingen in de hand genomen, daar na de beraadslaging tot overgave in het Stadhuis met den stadmajoor Hoffmann. De SS-mannen besloten den strijd voort te zetten. Den oorlogsburgemeester Devroe trok er van door en den kunstschilder Sam Devriendt, die reeds oorlogsschepen was der stad, werd burgemeester.

Op zekeren oogenblik verscheen er eene nationale vlag aan een huis op de Groote Markt. De Duitsche patrouillen verschenen op de Markt. En er was wat geestdrift in het volk, die welhaast gestopt werd daar de Duitsche SS met de mitrailleuse op het volk vuurde. De stadsmajoor Hoffman kwam op de Markt om de SS

1. In de voorgaande zin zijn één of meer woorden in de pen van de schrijver gebleven ofwel bij de overschrijving van de tekst bij onoplettendheid overgeslagen.

tot kalmte aan te sporen, maar hij werd door een Duitschen auto omvergereden en verdween van het tooneel der Markt. Eenige personen werden gekwetst door kogels die op de kalsijde wederbotsen, rikkorseis zooals men zegt. De SS-mannen hadden niet rechtstreeks in het volk geschoten. Ik was ook op de Markt aan het huis De Klok. Op de oude Statieplaats werd eene bediende van den ijzerweg (Belgische) gedood: den armen man ging om zijn loon te ontvangen. Dat was om 3 ure. Ik was op de Markt en werd niet getroffen. Nogtans was het eene algemeene vlucht. Den Heer Gerard Dugardyn kreeg een kogel in zijn arm. Omtrent 3 ure ontstond er eene grooten brand op de koer van het Gerechtshof, waarschijnlijk papieren en andere zaken die de Duitsche vernielden.

Omtrent 5 ure was ik weer naar de Steenstraat gegaan en stond te spreken rechtover den *Bon Marché* toen al met eens er weer gevuurd werd op de Markt en in de Steenstraat. Ik vluchte binnen bij Mr. Carnewal en in een oogwenk was iedereen verdwenen uit de Steenstraat. Ik ben naar huis teruggegaan door de St. Niklaasstraat, de SS vuurden in de Wollestraat, en ging langs de Nieuwstraat, en aan den Dyver werd er weer gevuurd. Nu alle incidenten waren voorbij en de verbondene kwamen niet af.

Een verbod werd aangeplakt door den Duitsche Kampcommandant Ruthe, SS korps, dat het verboden was van met 5 personen samen te staan en dat er zonder verwittiging ging gevuurd worden indien het verbod overtreden werd. Alle koffiehuzen moesten gesloten worden om 6½ en iedereen binnen om 8 ure, en er wordt door de Duitsche patrouillies geschoten in de straten.

Dinsdag 5de sept.

Alles rustig in stad en troepenbeweging en toebereidsels voor verdediging.

Woensdag 6de sept.

Alles stil en de troepen trekken door de stad in de richting van Damme en de 2 vaarten ².

In de nacht van 6 tot 7 september om 2½ ure 's nachts hebben de Duitsche marine, een 60 tal sterk en 3 officieren, de kunstschaten van O.L.Vrouwkerk geroofd. De straten al de Mariastraat en St. Kathelijnestraat waren afgesloten. Ze zijn eerst naar het huis van den koster gegaan en hebben deze verplicht de kerk open te maken ten einde het niet zoude kunnen gezegd worden dat de Duitsche gestolen hadden. De koster werd aangesproken door een

2. Bedoeld zijn: het Kanaal van Schipdonk en het Leopoldskanaal.

Vlaamsche wacht in Duitsche uniform en 3 andere Duitsche met mitrailletten. De koster zeide dat hij naar den H. Deken moest gaan voor de toelating. Den H. Deken insgelijks moest mede gaan naar de kerk. De moffen hadden alle voorzorgen genomen. De koster noch de vrouw van den koster (Anna) konden niemand verwtigten in het gebuurte daar er patruillie rond de kerk geplaatst waren. De Duitschers hebben het wereldberoemd marmeren beeld van de Madonna met Kind van Michelangelo ingepakt alsook 11 schilderijen (primitieve en ander) die den schat vormden der O.L.Vr-kerk. De Duitschers hadden al hun gerief bij hun en zij moesten door niemand de plaats aangeduid worden waar de stukken verborgen of opgehangen waren. Alles werd ingepakt en in 3 autos van het Roode Kruis opgeladen. Sommige van de schilderijen werden tegen de haag van den hof geplaatst en het regende. Om $\frac{1}{4}$ vóór 6 ure waren de Kulturmannen vertrokken. Noch den Heer Deken, noch den koster konden een voet verzetten in de kerk. Een Duitsch stond bij hen. Een der officieren die Fransch sprak, zegde tegen den Heer Deken: «jusque nous ne savons pas sauver l'Europe, nous allons sauver les trésors d'art». Dat zijn Duitschers! Hebben tevergeefs erna gezocht ³. Dat was verstandig gehandeld. En nogtans den Van Eyck was een zeer groote schilderij en al de kunststukken der O.L.Vrouwkerk waren van geen kleine afmetingen en die gemakkelijk geborgen konden worden.

Donderdag 7 september.

Steeds Duitsche toebereidsels voor verdediging der stad en vele Duitsche bedronken soldaten die in de straten rondslechteren en in de huizen velos komen opeischen.

Vrijdag 8 september.

Om $3\frac{1}{2}$'s morgens werd de stad opgewekt door het gerucht van geweldige ontploffingen die aanhouden den ganschen morgen geduurd hebben tot tegen den middag. De moffen hadden de bruggen vernield rond de stad: aan de Kruispoort, de Bouveriepoort, de Gentpoort, de St. Kathelijnepoort, de Scheepsdaelebrugge, Walweynbrugge, de Krakeelbrugge, de bruggen langs de Afleidingsvaart op Kristus Koning, alsook de brug over het sas aan de vesting genaamd den Bloedput. Ook de bruggen aan de nieuwe laan naar het Station en ook de Smedepoort en de brug aan de poort. Nabij de Smedepoort is alles beschadigd. Ook al de huizen, die dicht bij een der opgeblazen punten zich bevond, waren deuren, vensters en

3. Ook hier schijnen enkele woorden te ontbreken.

plafonds ingestort en ook sommige huizen gansch vernield. In de Maagdenstraat, Bouveriestraat en op St. Andries, de oude Statieplaats, is er geene ruit of vitrien geheel, en in stad ontelbaar waren de gebroken ruiten. Wij hebben er ook 5 gebroken. De drukking der ontploffingen was geweldig en veele menschen werden gekwetst.

Mijn zuster, die in de Bouveriestraat woonde ⁴, was na de eerste ontploffingen begonnen met wat glas op te ruimen toen al met eens omtrent 8 ure 's morgens eene geweldige ontploffing gebeurde. Zij werd ten gronde geslagen en had eene wonde aan het achterhoofd, en aan twee vingers van den linkeren hand een let van ieder vinger is zij kwijt. Zij heeft veel bloed verloren en ligt nu in het St. Janshospitaal waar zij verzorgd wordt. Bij deze ontploffing werd een ruit stuk geslagen in onze keuken wanneer wij aan tafel zaten bezig met ons morgenontbijt te nemen.

Ik ben naar de Bouveriestraat gegaan en het was alsof men op hagelsteen liep. 't Was al glas en stukken dakpannen die op den grond lagen, alsook in de Maagdenstraat en aan de Smedepoort.

Omstreeks 10 ure 's morgens hebben de Duitschers een trein geladen met munitie in de oude goederenstatie in brand gestoken en dit ging gemengd met ontploffingen der munitie en al andere ontploffingsmateriaal. Het kwartier de Westmeersch en het Eiland, die langs de oude goederenstatie gelegen zijn, waren leelijk gehaafd. De menschen hebben hunne woningen moeten verlaten door de ontploffingen die plaats gehad hadden. Vele menschen hebben een andere schuilplaats moeten zoeken. De inwoners der Meersch en van het Eiland in de Meersch hebben een onderkomen gevonden in het St. Janshospitaal. In het St. Janshospitaal werden al de zieken der bovenzalen naar de kelders gebracht als voorzorgmaatregel voor de ontploffingen die zouden kunnen plaats grijpen door het geschut der verbondene en der Duitsche. De Smedepoortbrug is om zoo te zeggen gansch vernield. Dat is Kultuur! Zulksdanige vernielingen nu de verbondene zijn aangemeld in de nabijheid der stad en de Duitsche zijn van zin de stad te verdedigen. De verbondene zoo het schijnt zitten op St. Andries en een gedurig gebulder van het kanon is te hooren. De obussen vliegen over de stad. En de kultuurmannen hebben nu een plakkaat aan de muren der stad aangebracht, waarbij het verboden is op de straat zich te bevinden *en zulks om de goede verstandhouding tusschen de Webrmacht en het volk te behouden*. Zulks staat op het plakkaat. Daarvoor moet men een leugenaar

4. Juffrouw Raphaëlle Reubens, geboren te Brugge op 10 september 1889, thans wonende te Oostkamp.

geboren zijn. Alhoewel er sommige onzer medeburgers zich hebben laten medeslepen in hunne handelwijze.

Nu wij zitten binnen en nu en dan een loopje tot aan mijne werkplaats ⁵ of in het gebuurte. Maar opgepast voor de Duitsche wachten die rap schieten.

Water, gaz en electriciteit zijn al een paar dagen afgesloten; de gaz sedert verleden week en de electriciteit sedert donderdag namiddag. Niets komt in de stad: melk of vleesch niets te bekomen. Om 8 ure 's avonds wordt gemeld dat de witte vlag op St. Andriesskerktoren wappert. De nacht is zonder ontploffingen voorbijgegaan.

Zaterdag 9 september.

Het gevecht tusschen de verbondene en de moffen duurt voort. Het kanon buldert en men hoort de obussen schuifelen nu en dan over de stad. Om 10 ure 's morgens was er spraak dat er eene delegatie van de verbondene naar het stadhuis gegaan was geblinddoekt. Maar zoo het schijnt is alles afgebroken en nu en dan hoort men weer schieten.

De stad is dood en nu en dan gekwetsten die overbracht worden naar het hospitaal der Zusters van Liefde en naar het St. Janshospitaal. Het hospitaal der Zusters van Liefde is het Duitsche lazaret.

Een obus is gevallen in een huis op de Gentpoortvest. Een obus is gevallen in den namiddag op den gevel der O.L.Vrouwekerk en op het Moederhuis ⁶. Enkel stoffelijke schade en wat ruiten in beide gebouwen.

Nu en dan vliegmaschinen boven de stad. En wij zitten met ongeduld te wachten wat zoudt gebeuren. In de stad is alles stil en vernemen nu en dan valsche geruchten die door den eenen of andere persoon die heeft gewaagd naar een ander kwartier te gaan. Een feit waarvan wij omtrent zeker zijn het is dat de Duitsche in een hoek gedreven zijn naar Holland: opwaarts is het water en vluchten zal bijna onmogelijk zijn. En daar de stad omringd is 2 maal door water en andere kanalen, waarvan de bruggen opgeblazen werden; zoo is de verdediging van de stad door de Duitsche moffen gemakkelijk.

De nacht is tamelijk rustig voorbijgegaan alhoewel geschut en mitrailleen werd gehoord.

5. Jos. Reubens woonde met zijn gezin in het huis nr. 2 van de Sinte-Katelijnestraat, maar had zijn atelier in het huis nr. 23 van de Oude Gentweg, waar hij op 17 oktober 1966 plotseling is overleden.

6. Met Moederhuis wordt bedoeld de kraaminrichting bij het Sint-Janshospitaal in de Oostmeers.

Zondag 10 september.

Er werd gezegd van te mogen op straat te zijn tot 9 ure 's morgens. Om 9 ure verbod aan alle mannen op de straat te zijn; enkel de vrouwen toegelaten tot 11 ure 's morgens. Nogtans hebben veel menschen getracht naar de mis te gaan.

Veel volk uit de Meersch en andere deelen der stad hebben schuilplaats gevonden in het St. Janshospitaal; ook in het gesticht der Broeders van Liefde, in de Kapucienen der Boeveriestraat en in andere instellingen. En het was treffende om de mis bij te wonen in het St. Janshospitaal waar deze vluchtelingen waren, met de kleeren welke zij hadden kunnen medenemen of kunnen onttrekken hebben in de vernielde huisjes.

Het is nu 10 ure en alles is nog rustig. In de namiddag wat geschot en in den avond ontploffingen.

Maandag 11 september.

Gedurende den nacht wat geschut en in den morgen weer veel volk op straat tot 11 ure. Vele menschen zijn aan het verhuizen uit de geteisterde kwartieren. De inwoners van den Cyngel moeten hunne huizen verlaten aan de Smedepoort op bevel der Duitsche overheid, daar de verbodene van aan de Smedepoort teruggetrokken zijn tot aan het Weldadigheidshuis (Refuge) op St. Andries.

Na elf ure waren de straten weer stil en omtrent 1 ure 's namiddags was er weer voor eenigen tijd geschut en gerommel van kanon. En van 2 ure tot 8 ure 's avonds duel van artillerie. Zoo het schijnt zijn de verbodene op St. Pieters. En om 12½ ure 's nachts hebben de Duitsche de stad verlaten. Om 1 ure 20 's morgens werd de Gentpoortbrug door eene geweldige ontploffing vernield. Het laatste schoon werk der moffen.

Dinsdag 12 september.

Tot 5½ 's morgens duel van artillerie. En de stad was door de Duitsche ontruimd. Grootte beweging in stad en de zegeklok werd geluid om 7½ en ten alle kanten komen de nationale vlaggen te voorschijn. Nogtans duurt het gebulder van het kanon voort. Het *Handelsblad*, die eene Duitsche propaganda gevoerd heeft, geeft een nummer uit die vrij uitgedeeld wordt. En Mauriesje ⁷ heeft weer zijn Engelsche kazakke uit de kas gehaald, maar het zal hem niet baten. De menschen loopen vol vreugde op de straat. Het *Burgers-*

7. Bedoeld wordt de uitgever van het lokale nieuwsblad «Brugsch Handelsblad».

welzijn komt ook ten voorschijn. Na langen tijd⁸ werden naar het politiebureau geleid met hunne handen opgeheven boven hun hoofd. En 't is spijtig dat er eenige onschuldige bij waren die weinig of ja misschien iets gedaan hadden, maar de groote koppen waren de plaat gepoetst.

Den ganschen dag werd de stad doorkruist door zulke brigaden van witte brigademannen. En niet alleenlijk vrouwen van lichte zeden, maar alle gekende personen, die met de moffen geheuld hadden, werden aangehouden en vele hebben zelfs een rammeling ontvangen.

Nu dat wij vrij waren, was de beweging in stad zeer levendig en rond het politiebureau der Hoogstraat kon men zich haast niet bewegen.

En nu konden wij vrij de schade gaan waarnemen rond de Smedepoort, Boeveriepoort, Gentpoort, Katharinapoort, Kruispoort, Dampoort enz. Er was veel vernieling daar de stad goed te verdedigen was met zijn water en met de toepassing van het modern geschut. De grootste schade was aan de Smedepoort, de Afleidingsvaart - Gulden Vlieslaan.

Wij zijn militair bezet en om 9½ moeten wij binnen zijn. Nu er is geen gas noch electriciteit en de zogenaamde Kulturmannen hebben alles vernield, mogelijks het onlangs nieuw telefoonnet in de Hoogstraat.

Woensdag 13 sept.

Er werd verwoed gevochten rond Moerkerke alwaar een 500 tal Canadeezen gevallen zijn. De Duitschers zitten aan de 2 vaarten die een goede versterking uitmaakt.

Den eenen kant van Zeebruggekanaal is in de handen der verbondene en men vecht in Westkapelle daar de Duitschers naar Knokke en Sluis trachten Holland te bereiken en de Schelde te versperren.

De groote verbondene tanks rijden langs de buitenkanten der stad naar het slagveld daar de bruggen gesprongen zijn. En de genie der verbondene is wonderwel ingericht en in weinig tijd hebben zij eene brug gesmeten. Er heeft ook verwoed gestreden geweest op Moerbrugge bij Oostkamp en dezen avond van af 9 ure was het gerommel van kanon zeer levendig en kon men de flikkering zien.

De militaire politie en parket houden nog steeds personen aan

8. Hier is een merkelyk deel van de tekst bij onoplettendheid overgeslagen.

van alle soorten en klassen en sommige worden goed afgetakeld bijzonderlijk deze der Gestapo. 's Avonds worden die gasten naar de Middelbare School ⁹ gevoerd en van daar later naar het kamp te St. Kruis die opgericht werd voor de verbodene gevangene onder te brengen.

Donderdag 14

9. Bedoeld is de Rijksmiddelbare Jongensschool in de Boomgaardstraat.

Boekbesprekingen

J. ROELANDT, *Het renteboek van het vorstelijk domein Wervik (1513)*. - Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie Wervik, V, 1-4, 1970, blz. 1-95; 99-111 ¹.

Blijkens de inleiding van de redactie werd de uitgave van het hier gepubliceerde renteboek vooral ingegeven door redactionele overwegingen: de achterstand van de publikatie van de «Mededelingen» in te lopen. Als wij de structuur waarin het geheel gepubliceerd werd onder ogen nemen, blijkt evenzeer het toevallig karakter van deze publikatie. Eerst werden immers klappers op de persoonsnamen met inleiding uitgegeven (Mededelingen... 1968, III, 3, blz. 42-49 en 39-41, dan volgde de index op de plaatsnamen en onderwerpen (Mededelingen... 1968, III, 3, blz. 74-79) en pas dan kwam het renteboek zelf.

De uitgave van het renteboek lag dus oorspronkelijk niet in de bedoeling van de uitgevende kring noch van het lid dat de uitgave bezorgde: hierdoor kwamen de gegevens over verschillende jaargangen en afleveringen van het tijdschrift verspreid te liggen, wat een handige consultatie — vooral voor niet-leden, die het volledige tijdschrift niet bezitten — dreigde te bemoeilijken. Daarom werden de in 1968 verschenen indices op persoonsnamen, plaatsnamen en onderwerpen opnieuw in de onderhavige publikatie ingevoegd, wat zeker een goed initiatief mag geheten worden.

Jammer genoeg werd niet hetzelfde gedaan voor de belangrijke inleiding op dit renteboek zodat men hiervoor nog steeds naar de «Mededelingen» 1968, III, 3, blz. 39-41 dient terug te grijpen.

De verwittigde lezer dient hiermee rekening te houden en kan dus over een voorbeeldige uitgave van een dokument van ongetwijfeld groot belang voor de (lokale) geschiedenis beschikken. De uitgever heeft zeer scherpzinnig de (waarschijnlijke) hypothese geformuleerd dat het hier gaat om het derde renteboek van de Wervikse domeinheerlijkheden. De vroegere zouden van ca. 1412 en van 1496 dateren. Dit renteboek, dat Wervik, ter Kruisse en nog twee heerlijkheden te Loremiërs en Bogaertstrate omvat, vermeldt 600 per-

1. In de bespreking wordt het tijdschrift vermeld als: «Mededelingen...».

soonsnamen waarvan 400 namen van eigenaars. Als men weet dat het hier gaat om een oppervlakte van ruwweg 400 ha. dan blijkt onmiddellijk dat hier niet van privaat grootgrondbezit kan gesproken worden.

Dit renteboek is van grote betekenis. De auteur (uitgever) heeft het reeds gebruikt voor een vergelijking van de woningen in 1513 en in 1628-39 (Mededelingen... IV, 3-4, 1969, blz. 46-49), waarbij blijkt hoe Wervik, en meer in het bijzonder het eigenlijke stadsge-deelte, onder de ramp van 1578 te lijden had. Voor dat rampjaar was het stadsge-deelte drie maal zo belangrijk als later en de stad heeft zich niet vlug uit deze noodsituatie opgericht. In 1630 is de stad nog steeds een geraamte!

Deze enkele conclusies van de auteur laten voldoende het belang van de uitgave inzien. Dat de uitgave niet helemaal conform is aan de voorschriften van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, doet in niets af aan haar historische bruikbaarheid. Toch hadden wij graag gehad dat de auteur het hierbij niet zou laten. Beter dan wie ook is hij in staat om, op basis van dit en de wellicht talloze overige documentatie, waarover hij beschikt, een ruime synthese over Wervik te schrijven.

Moesten bescheidenheid of acribie hem van dit opzet afhouden dan kan hij wellicht nu reeds een uitgebreide commentaar op de gepubliceerde tekst geven. Er komen immers ter sprake, door elkaar geciteerd: in de sfeer van de historische commentaar — molens, vaerwerie, scole, marct, brouwerie, tcasteel, smesse, enz. — en in de sfeer van begrippen en instellingen: dootcoop, volchgeld, wachtgeld, «leen vilain», hovulie, franckaerd, vierding, enz.

Op dit stramien moet toch veel zinvols, waarvan de lokale geïnteresseerde zonder toelichting geen barst snapt, over Wervik te vertellen zijn.

De gedachte aan een kaart of kaarten over de stadsontwikkeling van Wervik doet ons eveneens watertanden bij het lezen van de hier gepubliceerde tekst. Als iemand ons dit alles kan bieden, dan is het wel de heer Roelandt.

J. MERTENS

L. SCHEPENS & M. BERTELOOT, *Centrale kranten- en tijdschriftencatalogus van West-Vlaanderen*. Tweede herwerkte uitgave, Brugge, 1971. VIII-379 pp.

Na 5 jaar heeft de heer Schepens samen met de heer Berteloot gezorgd voor de beloofde tweede herwerkte uitgave van zijn Centrale kranten- en tijdschriftencatalogus van West-Vlaanderen.

Aan deze 2e uitgave werden toegevoegd het bestand van het tijdschriftenbezit van de Katholieke Universiteit van Leuven. Afdeling Kortrijk en de Bibliotheek van het Provinciaal Onderzoek- en Voorlichtingscentrum voor Nijverheidsteelten van Rumbeke-Beitem.

Ook een aantal beperkende veranderingen werden aangebracht in vergelijking met de eerste uitgave. De tijdschriften die in de betrokken bibliotheek niet werden gecatalogeerd werden ook in deze catalogus niet meer opgenomen, omdat ze dan ook niet bereikbaar zouden zijn voor het publiek. Dit doet toch de vraag oprijzen of deze centrale catalogus de onvolledige catalogisering van de tijdschriften in de betrokken bibliotheken niet kan ondervangen en meer volledige informatie geven aan de lezers dan de catalogi ter plaatse?

Ook werden in deze uitgave het noteren van de ontbrekende delen van tijdschriften beperkt tot de volledige jaargangen. De lezer kan dan naar een bibliotheek gaan om er een bepaald artikel te raadplegen en er constateren dat de gevraagde aflevering ontbreekt. Deze twee vereenvoudigingen zijn dan toch wel een vermindering van een dergelijk werkinstrument.

Bij de bespreking van de eerste uitgave van deze catalogus in de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge dl. CIV (1967) afl. 1-2 blz. 125-127, werd gewezen op een aantal onnauwkeurigheden. Met deze aanmerkingen werd echter geen rekening gehouden in deze 2e herwerkte uitgave, zodat ook op dit punt bezwaren blijven gelden.

Men kan echter nog wijzen op het grote nut van dergelijke up-to-date catalogi en voor het lezerspubliek en voor de betrokken bibliotheek voor het vergemakkelijken van hun interbibliothecair bruikleenverkeer en de coördinatie van hun aankooppolitiek.

G. MILIS-PROOST

Kroniek

PERSONALIA

In memoriam. - Op 2 februari 1973 overleed dr. H. Elias (° 12 juni 1902), historicus en politicus. Te Leuven had hij gepromoveerd op een proefschrift over Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder Albrecht en Isabella. De twee bijdragen die hij, leraar zijnde te Brugge, in onze Handelingen liet verschijnen, behandelen ook deze periode. Na zijn intrede in de politiek schreef hij talrijke bijdragen over de Vlaamse Beweging. Van 1945 tot 1959 bereidde hij in de gevangenis zijn twee belangrijkste studies voor: «De geschiedenis van de Vlaamse Gedachte, 1780-1914» (1963-1965) en «Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging, 1914-1939» (1969).

Op 19 maart 1973 is te Antwerpen prof. dr. ir. Stan Leurs (° 17 november 1893) overleden. Nadat Leurs in 1922 te Leuven het doctoraat in de oudheidkunde en de kunstgeschiedenis behaalde met zijn proefschrift «L'architecture Romane dans l'ancien duché de Brabant», werd hij in 1925 docent in de geschiedenis van de bouwkunst aan de Rijksuniversiteit te Gent (1944). Onder zijn leiding of op zijn initiatief verschenen bij «De Sikkel» belangrijke boeken en reeksen: «Geschiedenis van de Vlaamsche kunst», «Steden en Landschappen», «Ars Belgica», «Handelingen van het Centrum voor archaeologische vorschingen». Hij schreef ook talrijke bijdragen en recensies in het tijdschrift van de V.T.B. waarvan hij medestichter en voorzitter was. In 1942 nam hij het initiatief om de «Voorloopige lijst der Vlaamsche monumenten van geschiedenis en kunst» uit te geven door het Verbond voor Heemkunde, de nieuwe afdeling van de V.T.B. In 1944 uit zijn ambt ontzet en in 1947 door een beroerte getroffen, bereikte Leurs met zijn publikaties uit de naoorlogse periode nooit meer het vroegere peil, met uitzondering van zijn «Geschiedenis der bouwkunst in Vlaanderen» (1946).

L. Dendooven (° 2 maart 1927) overleed op 28 maart 1973. Geboren op Ter Doest, ging zijn belangstelling vooreerst uit naar de abdij, naar Lissewege en naar de gemeenten uit de omgeving. Van

zijn publikaties vernoemen wij hier «De abdij Ter Doest» (1953), «De Ommegang van Lissewege» (1958), «Dorpen in de Brugse vlakte» (1954), «De Koninklijke fanfare Kunst en Vermaak van Lissewege, 1911-1961» (1961), «Aantekeningen over de Nieuw-Haze-gras-polder te Knokke, 1784-1965» (1968). Hij was eveneens mederedakteur van het driedelige «Dit is West-Vlaanderen» (1959-1962).

L.D.

Promoties te Gent. - Aan de RU promoveerde op 3 april 1973 de h. Hugo Thoen met grootste onderscheiding tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte, Geschiedenis, op een proefschrift *De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd. Bijdrage tot de studie van de landelijke bewoningsgeschiedenis.*

Op 3 mei 1973 promoveerde de h. Willem Blockmans met grootste onderscheiding op een proefschrift gewijd aan *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen onder het huis van Boergondië (1384-1506).*

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Landelijke bewoning in de Romeinse tijd. - In de reeks *Archaeologische kaarten van België*, uitgegeven door de Nationale Dienst voor Opgravingen, verscheen als nr. 3 door R. Laurent en D. Callebaut «De landelijke bewoning in de Romeinse tijd», voorzien van een inleiding van dr. H. Roosens. De inventaris van de landelijke bewoning (nederzettingen in individuele en gespreide woonsteden op het platteland, meestal onder te brengen onder de traditionele benaming van Romeinse villa's) geeft voor elke gemeente de bibliografische verwijzingen. Op de bijhorende kaart wordt elk gebouw — bekend door de vondst van bouwfragmenten, bouwmetaal of gebruiksvoorwerpen — met een stip aangeduid zodat men wel een idee krijgt van de spreiding van de landelijke gebouwen die er tijdens vier eeuwen in ons land geweest zijn. Terloops zij vermeld dat er in West-Vlaanderen 41 nederzettingen gekend zijn, in Oost-Vlaanderen 47.

Postume hulde aan prof. dr. E.I. Strubbe. - De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Gent komt de nagedachtenis te huldigen van prof. dr. E.I. Strubbe (Brugge 1897-1970), door zijn verspreide rechtshistorische opstellen te bundelen en als eigen publikatie uit te geven onder de titel: *De luister van ons oude recht* (Brussel, 1973).

De opstellen zijn rond vier thema's gegroepeerd, nl. de Wetenschap van de Rechtsgeschiedenis, de Bronnen van het Recht, de Rechtsgeleerden en de Praktijk van het Recht.

De opstellen worden voorafgegaan door een «Ten Geleide» (blz. 11-26), waarin de professoren R. van Caenegem, W. Prevenier en J. van Rompaey de betekenis van prof. Strubbe belichten als mens, als professor en als geleerde, uiteraard hoofdzakelijk als rechtshistoricus.

Tot slot volgt de bibliografie van Prof. Strubbe (blz. 627-638) met niet minder dan 184 nummers, waarvan er enkele in onze Handelingen zijn verschenen.

Door zijn rechtshistorische opstellen te bundelen heeft de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van Gent niet alleen de nagedachtenis willen eren van een geleerde die in haar schoot zowel bewondering genoot wegens zijn wetenschappelijk werk, als sympathie wegens zijn uitmuntende gaven als mens en collega. Zij heeft tevens aan de wetenschap van de rechtsgeschiedenis een praktische dienst willen bewijzen die alle beoefenaren van die discipline naar waarde zullen weten te schatten.

Het is wellicht overbodig er aan te herinneren dat prof. Strubbe van 1922 af tot zijn overlijden in 1970 de beleidsvolle en vereerde stuurman van ons Genootschap is geweest.

A.S.

Internationaal colloquium over de H. Godelieve. - In de *Handelingen* 107 (1970) werd op blz. 315-317 een kort verslag over het kongres gepubliceerd door A. Hoste O.S.B. De toen voorgedragen studies werden thans — met uitzondering van deze van H. Madou over de ikonografie — opgenomen in jg. 20 van het door de abdij van Steenbrugge uitgegeven jaarboek *Sacris Erudiri*. Daarin werden ook nog opgenomen bijdragen van M. Gysseling (over de naam Godelieve), B. Janssens de Bisthoven (over het wonder weefsel) en A. Hoste (kritische bemerkingen over de 14de- eeuwse *Legenda Anonymi*). Het verslag over het te Leuven verrichte onderzoek van de relieken van de H. Godelieve en de publikatie van de opgraving die in 1958 in de abdij te Gistel plaats vond, zouden in dit gedenkboek ook op hun plaats geweest zijn.

Sint-Jakob. - In 1971 verscheen van A. Georges «Le pèlerinage à Compostelle en Belgique et dans le Nord de la France, suivi d'une étude sur l'Iconographie de saint Jacques en Belgique» (266 blz., 214 afb., 1 kaart). Deze belangrijke studie werd bekroond door de Klasse der Schone Kunsten van de Koninklijke Academie van België.

In het begin van de 9de eeuw meende men in Compostella, in Galicië, het graf van Sint-Jakob weergevonden te hebben. Weldra kwamen pelgrims uit het noorden an Spanje naar het graf, gevolgd door bedevaarders uit Zuid-Frankrijk. In de 12de eeuw kan de bedevaart naar Compostella wedijveren met deze naar Rome en Jeruzalem. In een eerste hoofdstuk worden dan de pelgrims behandeld, en wel de pelgrims die uit devotie op weg gaan en degene die als plaatsvervangers de reis ondernemen. We vinden het wel spijtig dat de strafbedevaarders niet besproken worden aangezien ze, eenmaal op weg, dezelfde rechten en plichten hebben als de andere pelgrims. Zoals elke pelgrim hebben de bedevaarders naar Sint-Jakob de staf en de reistas bij zich, daarenboven dragen ze een Sint-Jakobschelp (pecten maximus), die tot op het einde van de 14de eeuw aan de tas, en van de 15de tot de 18e op de opgeslagen boord van de hoed gehecht is. De door de schrijver opgegeven lijst van pelgrims kan ongetwijfeld aangevuld worden. We vernoemen hier enkel Jan van Hulst, einde 14de - begin 15de eeuw (*Biekorf* 1960, blz. 330) en Jakob van Lichtervelde, 1402-1403 (*Biekorf* 1964, blz. 119).

In het tweede hoofdstuk worden de Sint-Jakobskerken bestudeerd die vanaf de 11de eeuw in onze gewesten opduiken. Ze zijn talrijk in de 12de eeuw (o.m. te Gent, Ieper, Doornik, Capellebroek) en in de 13de eeuw (Brugge, Hoeke, e.a.). Terloops mag hier wel gezegd worden dat het bekende woordenboek van E. De Seyn geen betrouwbare bron is voor de vroegste geschiedenis van onze kerken.

Na een hoofdstuk over de relieken behandelt schrijver de Sint-Jakobsbroederschappen (doel, voorwaarden om opgenomen te worden, samenstelling) waarvan de oudste van omstreeks 1300 dateren. Over de Broederschap in de Sint-Jakobskerk te Brugge weten we zeer weinig. In de bundel «Confréries et Couvents. Inventaires 1786» wordt in een lijst uit 1786 onder nr. 26 vermeld: St Jacob Major», onder nr. 51: «De pillegrems van St Jacob.»; in de bundel «Inventaires 1772-1786» wordt de eerste broederschap vermeld als het «gezelschap van de domesticqien» (de broederschap van de knechten).

Onder de voorwaarden waaraan moet voldaan worden om in een broederschap opgenomen te worden, meent schrijver een enige voorwaarde gevonden te hebben in de uit 1496 daterende statuten te Gent die naast de effectieve pelgrims ook zij toelaten «qui n'ayant pas encore visité le sanctuaire de Compostelle, veulent s'y rendre». De afgedrukte Nederlandse tekst luidt echter: «Item in dit voors. broederscip zullen moghen ontfanghen werden de ghoone diet be-

gheren zullen ende den voor [voors.] helegghen appostel St. Jacop de Meerdere in persooene versocht [besocht ?] hebben...». Dat be-
duidt o.i. dat enkel de gewezen pelgrims, die het verlangen, in de
broederschap zullen kunnen opgenomen worden.

Het vijfde hoofdstuk behandelt de Sint-Jakobsgasthuizen (stich-
ters, bestemming, beheer, ligging, inrichting, inkomsten). In de
12de-13de eeuw werden in deze huizen alle reizigers en pelgrims op-
genomen; zelfs zieken uit de stad werden er verzorgd. Uit de 13de
eeuw dateren Rijsel (1225), Sint-Winoksbergen (tussen 1244 en
1280) en Gent (1279). In de 14de-16de eeuw zijn de gasthuizen
door de broederschappen gesticht en nemen voornamelijk arme reizi-
gers, en inzonderheid pelgrims naar Sint-Jakob op. Uit die tijd da-
teren Oudenaarde (14de eeuw ?), een tweede te Rijsel (1431) en
Douai (1526).

Het zesde hoofdstuk behandelt de wegen door de pelgrims uit
België en Noord-Frankrijk gevolgd; deze wegen worden door A.
Georges gerekonstrueerd met behulp van de Sint-Jakobshospitalen.
Vanuit Brugge en Ieper gaat men over Rijsel en Douai naar Kame-
rijk en zo naar Parijs; vanuit Gent over Oudenaarde, Doornik naar
Douai of Valenciennes en verder eveneens over Kamerijk. Na Parijs
kwam men te Orléans op één der vier grote wegen die in Frankrijk
naar Sint-Jakob leidden.

Op blz. 187-238 wordt de ikonografie van de heilige Jakob be-
studeerd; daarin wordt de evolutie en de verspreiding van de onder-
werpen zeer goed belicht. Onder de afzonderlijke voorstellingen
wordt de heilige als pelgrim en — in veel mindere mate — als krij-
ger voorgesteld. Bij het boek, de schelp en de staf komt in de 14de
eeuw de tas als attribuut op; in de 15de eeuw wordt de hoed be-
langrijk (O.i. is het toch zeer twijfelachtig of de heilige Kefalofoor
op pl. 71a inderdaad Sint-Jakob is). De typische barokfiguren uit
de 17de-18de eeuw beelden de heilige meer als apostel af. Belang-
wekkend is de heilige onder de preekstoel in de kerk te Lichter-
velde uit 1863 (door Van Biesbroeck). Onder de scenes worden tot
op het einde van de 16de eeuw legenden afgebeeld, later historische
voorstellingen (o.a. de slag van Clavijo).

Dit korte overzicht moge een indruk geven van de rijke inhoud
van het boek dat aan één van de meest populaire Middeleeuwse
heiligen gewijd is.

L.D.

Klokken. - Over klokken en beiaarden in Vlaanderen verschenen
nog maar weinig studies; we kunnen o.m. verwijzen naar een aantal
bijdragen van A. Deschrevel, bijv. over het Middeleeuwse klokken-
gietersgeslacht de Leenknecht. Daarom moge hier een echt stan-

daardwerk over het onderwerp geciteerd worden dat getiteld is «Van paardebel tot speelklok. De geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen» (Europese Bibliotheek te Zaltbommel; 407 blz., 132 afb., 28 tek., 1400 fr.). De schrijver, André Lehr, is de bekendste Nederlandse klokkendeskundige die als adjunct-direkteur van de klokkengieterij Eijsbouts in de dagelijkse praktijk staat.

De auteur begint zijn verhaal met de oorsprong van de klokken in het Nabije Oosten en in China, het gebruik in de Oudheid, de vermeldingen en de klokken zelf uit de Vroege Middeleeuwen. Dan komen allerlei aspecten van de luidklokken aan de beurt: vorm, gieten, klank, luiden, taak. Alover het beieren komt men op het einde van de 15de eeuw in de Nederlanden tot het beiaardspel dat in de loop van de volgende eeuwen een hoge vlucht neemt. In de 17de-18de eeuw komen belangrijke beiaardgieters naar voor: de Hemony's in het Noorden, J. Dumery (die in 1738-1739 de beiaard van de Sint-Maartenskerk te Kortrijk en in 1742-1748 de beiaard te Brugge goot) en het geslacht Van den Gheyn in het Zuiden. De 19de eeuw is ook in deze kunsttak een tijd van verval. Uitvoerig wordt gehandeld over de heropleving van de beiaardkunst op het einde van de 19de en in de 20ste eeuw, waarbij de grote rol van Jef Denijn in het licht gesteld wordt.

De voornaamste onderwerpen kunnen hier maar opgesomd worden, maar ze zijn zo rijk gedocumenteerd en levendig beschreven dat het boek leest als een verhaal.

Op blz. 371-383 wordt een lijst gegeven van de 192 bestaande Nederlandse beiaarden, met opgave van het aantal klokken, de omvang, de gieter en het gietjaar. Het is wel jammer dat ons land in deze inventaris niet opgenomen is, maar door het geringe aantal voorstudies is dit bijna onvermijdelijk. Hopelijk vindt de h. Lehr, die het Zuiden toch ook kent, nog eens gelegenheid om in deze leerme te voorzien.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Toeristische routes. - We hebben reeds enkele malen de nieuwe bewegwijzerde toeristische routes in West-Vlaanderen vermeld. In totaal zijn er nu twaalf; enkel het centrum van de provincie — de streek Roeselare-Izegem — blijft onontgonnen. Het was dan ook een goede gedachte de tekst van de onderscheiden brochures en folders te laten bewerken en in één handige gids, voorzien van kaarten en foto's, samen te brengen. Zelfs wie denkt West-Vlaanderen te kennen, zal na het beëindigen van een tocht moeten bekennen

veel ontdekkingen gedaan te hebben (J. Van Remoortere, Met de auto door West-Vlaanderen. Tielt, 1973).

Middeleeuwse bewoning te Lampernisse. - Van 18 december 1972 tot 5 januari 1973 werd ten behoeve van het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis een proefonderzoek doorgevoerd in een weiland gelegen langs de Visserstraat te Lampernisse (gem. Pervijze), kadaster nr. C 291. Het terrein vertoont een duidelijke, breedglooiende ophoging, met, onmiddellijk bij de straat aansluitend, een smalle, licht opgehoogde strook die het uitzicht heeft van een toegangsweg die naar de ophoging leidt. Op de bodemkaart, blad Lampernisse 51 W, wordt hier melding gemaakt van een terrein met sporen van verdwenen bewoning. Boringen hadden bovendien reeds uitgewezen dat de ondergrond uit kreekzand bestond.

Het ging hier duidelijk om een site, aangelegd op een verzande kreekarm, die bij de brede kreek aan de overzijde van de Visserstraat aansluit. Deze kreek dateert van de Duinkerke II transgressie. Het archeologisch proefonderzoek had tot doel na te gaan in welke periode de bewoning thuishoorde, teneinde te bepalen op welk ogenblik de verzanding van de kleinere kreken ver genoeg gevorderd was om bewoning toe te laten.

Bij middel van een graafmachine werd van het hoogste punt van de ophoging af, in noordwestelijke richting een sleuf getrokken (L72-73/I, 20 m x 2 m). Hierbij bleek onmiddellijk dat het site zich inderdaad op een natuurlijke, verzande kreekarm bevond. Op de zijkant van deze kreekarm was een grote, brede ingraving zichtbaar. Op de bodem van deze ingraving bevond zich een zwarte houtskoollaag, waarin enkele scherven van middeleeuws grijs aardewerk voorkwamen. De ingraving werd duidelijk langzamerhand gevuld, met verschillende onderbrekingen. Eén der vullingslagen bracht een scherf in zgn. Pingsdorfer vaatwerk en een fragment van grijs aardewerk met een versiering van dunne gladdingsstreepjes aan het licht. Deze laatste scherf kan wel karolingisch zijn. Het geheel werd afgesloten door een onduidelijk afgelijnde laag, die wel het oud bewoningsoppervlak kan vertegenwoordigen. Gebouwsponen werden niet aangetroffen, evenmin als baksteenpuin.

Aan de vermoedelijke toegangsweg werd een tweede sleuf geopend (L72-73/II, 6 m x 2 m). Hier bleek het terrein echter zo grondig verstoord door loopgraven uit de eerste wereldoorlog, dat zelfs het bestaan van een opgehoogde toegangsweg niet met zekerheid kon aangetoond worden.

Het onderzoek bracht slechts weinig schervenmateriaal aan het licht. Toch gaf dit materiaal ons een chronologische aanduiding. De

bewoning of het gebruik van het terrein is vroeg te plaatsen, d.w.z. vóór het einde van de 12de eeuw. Latere scherven werden in de archeologische lagen niet aangetroffen, terwijl diverse randprofielen en versieringen (met radjesstempel) op de 12de eeuw of vroeger wijzen. Een datering in de karolingsche periode staat niet vast, daar de hoger vermelde karolingsche scherf aangetroffen werd in een vullingslaag van de ingraving en daar dus later kan terechtgekomen zijn.

Hoewel het onderzoek een te kleine zone bestreek om nu reeds verdere konklusies omtrent dit site toe te laten, heeft het wel aan de gestelde verwachtingen beantwoord: het staat nu wel vast dat bepaalde verzande kreekarmen reeds vóór ca. 1200 bewoonbaar of minstens bruikbaar waren als vast terrein.

F. Verhaeghe

Oude Maten in de Kasselrij Veurne. - Over de metrologie tijdens het Ancien Régime ontbreekt nog steeds een grondige en definitieve studie: de enkele kleine werkjes terzake brengen al te dikwijls tegenstrijdige gegevens. Het is onze bedoeling in dit kort artikel enkele metrologische problemen in de Kasselrij Veurne te benaderen.

Zoals in het Brugse Vrije en in de Kasselrijen Ieper en Sint-Winoksbergen, wordt in de Kasselrij Veurne en in de Generaliteit der 8 Parochies het gemet als oppervlaktemaat gebruikt. Dit gemet wordt verdeeld in 3 linen van elk 100 roeden. In de streek ten zuiden van de IJzer wordt ook het vierendeel gebezigd: dit bedraagt 75 roeden. Het bunder van 3 gemeten schijnt alleen in theorie te bestaan: in de 16e- en 17e-eeuwse bronnen konden wij het gebruik ervan niet vaststellen ¹.

In de ganse Kasselrij wordt hetzelfde gemet gebruikt voor alle parochies en heerlijkheden ².

Hoe groot is het Veurnse gemet juist? De beschikbare literatuur bezorgt ons verschillende informatie. Wij geven een kort overzicht:

- Verplancke (ca. 1802) ³ 1 vierk. roede = 0,0015157664 ha;
 — Van Heerswyngghels (ca. 1818) ⁴ = 0,00145924 ha;

1. Zie Rijksarchief te Brugge: Fonds Kasselrij Veurne, Wettelijke Passeringen.

2. Dit is niet altijd het geval voor andere gewesten van de Nederlanden, bijvb. Brabant.

3. J.F. Verplancke, *Tafels van reductie van de oude in nieuwe maeten en gewigten*.... Brugge, s.d. [ca. 1802].

4. F.J. Van Heerswyngghels, *Tafels van vergelijking der Nieuwe Nederlandsche Maten en Gewigten met de Oude Maten en Gewigten der provincie West-Vlaanderen en omgekeerd*. Brugge, s.d. [ca. 1818].

- Doursther (1840) ⁵ = 0,00151585 ha;
- Van Lantschoot (1927) ⁶ = 0,00151585 ha;
- De Schrijver (1942) ⁷ = 0,00155924 ha;
- Mertens (1967) ⁸ geeft de gegevens van «Commission des poids et mesures» van 1801 1 vierkante roede = 0,0015147664 ha.

Uit de door dr. J. Mertens gepubliceerde gegevens blijkt dat de Veurnse voet 0,278 meter lang was, de roede bestond uit 14 voeten, zodat de vierkante roede 0,0015147664 ha groot is ⁹. Verplancke, Doursther, Van Lantschoot blijven het dichtst bij de oppervlakte-eenheid, die in 1801 vastgesteld werd.

Uit voorgaande menen wij te mogen besluiten dat de Veurnse vierkante roede 0,0015147664 ha beslaat.

De oude Veurnse graanmaat was de razier of zak, die verdeeld werd in 4 spinden of 8 achtendelen. Alle auteurs zijn het over de inhoud van deze razier eens: die bedraagt 146,80 liter.

P. Vandewalle

Belangrijke schenking aan het Brugse stadsarchief. - Door de h. B. van de Walle, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Luik en wonende te Brussel, werd een zeer merkwaardige verzameling documenten aan het Brugse stadsarchief ten geschenke gegeven. Het betreft stukken afkomstig uit de nalatenschap van Albert Visart de Bocarmé, oom van de schenker en zoon van graaf Amedee Visart de Bocarmé, destijds burgemeester van Brugge.

Deze schenking omvat affiches, foto's, gegraveerde naam- en reklaamkaarten, spijkskaarten en andere gravures, waaronder een aantal oude plannen van de stad Brugge. De verzameling is vooral van belang voor het volksleven en de ikonografie van Brugge.

Daarenboven behelst de schenking nog drieëntwintig boekdelen met aantekeningen of afschriften van oude documenten betreffende de

5. H. Doursther, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes*. Brussel, 1840.

6. J. Van Lantschoot, *De oude akkermaten van Vlaams België herleid in nieuwe en wederkeeriglijk*. Dendermonde, 1927.

7. H. De Schrijver, *De oude landmaten in Vlaanderen*. Gent, 1942. Deze auteur vermeldt op p. 16 dat Oudekapelle en Nieuwkapelle het gemet van het Brugse Vrije gebruiken; uit navraag ter plaatse blijkt dat de genoemde parochies het Veurns gemet gebruiken.

8. J. Mertens, *De Processen-Verbaal vande «Commission des poids et mesures» van het Leiedepartement (20-6-1798 - 20-2-1801)*, in *Handelingen van de «Société d'Emulation» te Brugge*, 104 (1967), pp. 97-118.

9. Idem, p. 116.

liefdadigheidsinstellingen van de stad, zoals de hospitalen en de godshuizen, de Brugse kunstenaars van voorheen, de voormalige Sint-Donaaskerk, het Sint-Janshospitaal, het oude rederijkersgild van de H. Geest, de ambachten en neringen, alle van Brugge, Ismede over de opschriften van de klokken in tal van kerken van West-Vlaanderen.

350 jaar Sint-Godelieveabdij te Brugge. - Van 6 mei tot 3 juni stond de Sint-Godelieveabdij in de Boeveriestraat wijd open voor de bezoekers die «oor een verzorgde tentoonstelling van kunstwerken en archivalia een goed beeld kregen van de abdij en haar geschiedenis. Als blijvend aandenken aan deze heugelijke verjaardag verscheen van de hand van de Steenbrugse Benediktijn Anselm Hoste een rijk geïllustreerd werk «tClooster van Sinte Godelieve eertijds buyten Ghistele nu binnen Brugghe» (XII-94 blz.).

Na in 1578 uit Gistel te zijn verjaagd, vestigden de Benediktijnzusters zich — na enkele jaren van rondzwerven — definitief in 'e Boeveriestraat in 1623, hetzij 350 jaar geleden. In 1891 werden vanuit de bloeiende abdij zusters naar Gistel gezonden om «ad locum martyrii» het kloosterleven te hernemen.

C.D.

Molens. - Van 8 tot 23 april had te Koksijde een tentoonstelling plaats over molens in West- en Frans-Vlaanderen.

Liefdadigheidsinstellingen te Ieper. - In 1949 verscheen het eerste deel van de «Bijdragen tot de geschiedenis van de liefdadigheidsinstellingen te Ieper», een reeks die de publikatie beoogt van het bewaarde archief van de C.O.O. te Ieper. In 1972 verscheen het 11de deel «De inventaris van het archief van de Commissie van Openbare Onderstand Ieper. Oud Regime zonder de oorkonden», die op blz. 5-58 een belangwekkende inleiding bevat over de liefdadigheidsinstellingen te Ieper. Dit deel is, evenals alle andere, van de hand van de stadsarchivaris O. Mus, bestuurslid van ons Genootschap.

Prijs geschiedenis Oostkamp. - Door het gemeentebestuur van Oostkamp wordt een prijs uitgeschreven van 50.000 fr. ter bekroning van een studie die tenminste een belangrijke bijdrage vormt tot de geschiedenis van deze gemeente. Uiterste datum van inzending: 1 september 1975.

